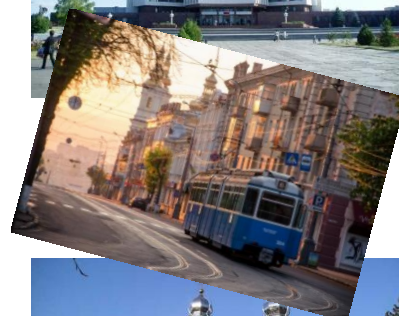
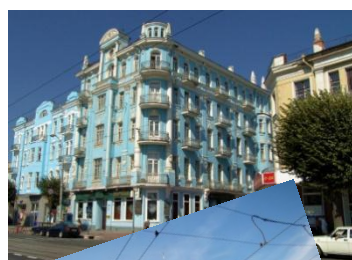
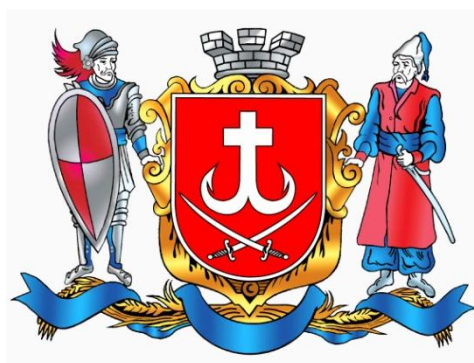

К.Маліцька

Історія міста ВІННИЦІ

(найдавніші часи - початок ХХІ століття)

Навчально-методичний посібник

Юні вінничани!

Наша велика Батьківщина – Україна – славна своєю історією. Це історія народу – одного із найчисельніших у Європі. Яскравими, вражаючими, невіддільними є сторінки минулого нашої малої Батьківщини – міста Вінниці. Бути справжнім патріотом своєї Вітчизни – честь, відповідальність і святий обов'язок кожного. Джерелом патріотизму для всіх народів є минувшина рідного краю. Любити свій край, нічого не відаючи про його історичну долю й людей, що творили її кожним днем свого буття, не можливо.

Ви тримаєте в руках посібник, який відкриває вам сходинки знань не лише про рідне місто, а й стане справжнім дороговказом до вершин глибокої любові, гордості й шани за його минуле, спонукає до неосяжного прагнення зробити Вінницю взірцевою, найдорожчою серцю кожного вінничанина.

Успіхів, нових і цікавих досліджень!

В липах над іскристим Бугом

Місто рідне – сяюча зоря,

Затишна колиска Сонцелюба,

Синьоока Вінниця моя!

Бапти старовинної величність,

Куполи соборів золоті...

Над тобою наче плине вічність

І шепоче молитви святі.

Ти, неначе справжня чарівнице,

Проведи всіх нас по вулицях своїх.

Як сторінки, погортай століття,

Розкажи історії минулих днів.

(О.І. Репінецька)

ЗМІСТ

Вступ.

Вінницький краєвид.

Розділ I. *Крізь товщу віків.*

Тема 1. Початки заселення території міста.

Тема 2. Слов'янсько -литовська доба.

Розділ II. *І постало місто над Бугом...*

Тема 3. Вінницькі замки. Походження назви міста.

Тема 4. Традиції господарювання та самоврядування вінницької громади.

Тема 5. Період козацько-польської доби.

Розділ III. *Нова та новітня історія міста.*

Тема 6. Вінниця останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст.

Тема 7 – 8 .Початок промислової ери.

Тема 9. Вінницьке Срібне Відродження.

Тема10-11. Життя міста в роки Першої світової війни та Української революції.

Тема 12.Вінниця в радянський міжвоєнний період .

Тема 13 – 14 . Вінниця в роки Другої світової війни.

Тема 15.Вінниця в 40-60-х роках XXст.

Тема 16.Епоха « застою» : здобутки і втрати.

Тема 17. Вінниця сучасна.

Топонімічний словник міста

Тематика краєзнавчих дослідницьких проєктів.

ВСТУП. Вінницький краєвид

Вінниця на карті України

Географічне положення м. Вінниці

Вінниця — адміністративний центр Вінницької області, Вінницького району, значний історичний, сучасний економічний і культурний центр держави. Населення становить 372,1 тис. осіб (2014 рік). Місто знаходиться у центральній частині Правобережної України на Поділлі. Так з давніх часів називали історичну область у долині річки Південний Буг.

Найбільше місто Східного Поділля -

Вінниця - розташоване на берегах Південного Бугу (до поч. XIX ст. – р. Бог), при впадінні в нього правої притоки р. Вишні та лівої – р. Віннички.

Геологія

Вінниця розташована на стику двох височин: Подільської та Придніпровської. Межею між ними є зниження в рельєфі, по якому тече ріка Південний Буг. Старе місто і Замостя розташоване у Придніпровській височині, а центральна частина міста знаходиться на Подільській височині. Рівнини Вінниці горбисті і спускаються до р. Південний Буг.

На ділянці Вінниця - Сабарів річка вступає в смугу поширення кристалічних порід. Долина її тут стиснута гранітними берегами, які піднімаються на 30-50 м. Ширина русла річки в районі Вінниці - 100-130 м., а нижче греблі Сабарівської ГЕС - 70-85 м. Правий берег високий і скелястий, лівий - низький, частково заболочений.

В геологічній будові Вінниці та його околиці беруть участь піски, глина, вапняк, мергелі та четвертинні відклади. Перемішуючись із залишками рослинного світу, вони утворили родючі чорноземні ґрунти. Місто розташоване в межах Волинсько-Подільського кристалічного масиву. Фундамент цього масиву складається з найдавніших порід гранітів, гнейсів, сієнітів. Найбільш поширена гірська порода – граніт - це магматична за походженням і дуже тверда гірська порода, чудовий будівельний матеріал.

На лівому березі Сабарівського водосховища є мальовнича гранітна скеля, яка була улюбленим місцем відпочинку

видатного українського письменника М.М. Коцюбинського.

Клімат Вінниці помірно-континентальний з відносно м'якою зимою та теплим сонячним літом. Його особливості визначає дія вологих повітряних мас, які приносять західні вітри. Середньорічна температура повітря коливається між $+6,5^{\circ}$ — $+8^{\circ}$ С, середньорічна кількість опадів — 440-590 мм, відносна вологість повітря — 65%.

Обласний центр - м. Вінниця - знаходиться під 49° північної широти, тобто віддалений від екватора на 49° , а від Північного полюса - на 41° . Отже, географічне положення в середніх широтах і визначає помірність клімату області.

Зелена зона міста

Вінниця багата мальовничою і неповторною природою. Загальна площа всіх зелених насаджень становить 48,9 % території міста. Видова різноманітність «зеленого вбрання» визначається специфікою призначення насаджень. Саме цим можна пояснити факт поширення поблизу житлових будинків П'ятничан, Корей, Старого міста, Малих Хуторів, Можайки, Сабарова, Пирогово та

інших історико-культурних масивів насаджень плодкових дерев і кущів.

Справжнім лідером за кількістю алей є вулиця Пирогова, а домінують серед багатоповерхової Вінниці липові алеї. Найдавнішою є алея вікових лип по вул. Хмельницьке шосе, а з ряду рідкісних – алея горіхів Зібольда по вул. Пирогова (від ринку «Урожай» до трамвайної зупинки

«Електромережа»).

У місті 5 парків та багато скверів, вулиці прикрашені квітами, вздовж всього проспекту М. Коцюбинського – трояндова алея.

На околицях міста ліси чергуються з ділянками трав'янистої рослинності. На масиві «Вишенька» ліс заходить на територію міста. Це улюблене місце відпочинку вінничан – **Лісопарк**, який в дійсності більше схожий на ліс, ніж на парк. Тут немає кіосків з їжею, площадок для ігор чи інших майданчиків... Тільки довгі лісові стежини.

П'ятничанський парк займає площу 32 га й розташований на підвищеному плато в межах масиву «П'ятничани». Ландшафтний парк закладний англійцем Діонісієм Міклером у другій половині XIX ст. в межах землеволодіння графа Мартина Грохольського. Він оточував палац, побудований в 1791 році, й був відомий своїми знатними відвідувачами: польським королем, російським царем, вельможами. В дендропарку ростуть модрина європейська, ялини і сосни звичайні, вікові дуби.

Центральний парк культури та відпочинку ім. Горького, розташований в центрі міста між вулицями Соборною, Хмельницьким шосе та 1-го Травня. Парк має площу 30 га та чималу колекцію насаджень. В парку ростуть 250-300-річні дуби-красені, платан західний, каштан їстівний, ясен плакучий, сосна Веймутова, горобина, дуб червоний, ялина срібляста, туя та інші.

Парк «Дружби народів» розташований нижче вулиці Стахурського, починаючи із вул. 600-річчя й простигається до проспекту Юності. Розташований навколо Вишенського озера.

Парк ім. О.І. Ющенка. Знаходиться між вулицями Пирогова та Р. Скалецького із виходом на річку Південний Буг, його природоохоронна площа складає 15 га. В парку ростуть ясені, дуби, клени, сосна, ялина та рідкісні алеї модрини європейської, горіх Зібольта, кульовидна акація, туя західна, евкаліпт, каштан кінський.

Ботанічний сад «Поділля» заснований в 1977 р., знаходиться між вулицями Пирогова, Гніванське шосе і Сонячною. Займає площу 72 га. До дендрарію парку входить розарій, бузковий садок, альпійська гірська ділянка. На території переважають насадження соснових, ялинових, представники родини букових.

Вінницький зоологічний парк. «Подільський зоопарк» площею 14 га розташований по вул. Тарногородського та діє з 2005 року. Зоопарк населяють більше 300 представників місцевої і світової фауни.

Цікаві факти.

Дворянська алея могутніх лип вздовж траси Вінниця - Дяківці - Літин; Вінниця - Брацлав - Тульчин, висаджена ще у 80-х рр.. XVIII ст.

На вулиці Архітектора Артинова, 24, є живописне дерево –це дуб звичайний віком понад 100 років.

Двадцяти чотирьох метровий дуб-велепень на Хмельницькому шосе, 6, досягнув 300-літнього віку.

На території Музею-садиби М. І. Пирогова ростуть ялинки посаджені особисто відомим хірургом, вченим Миколою Івановичем Пироговим.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. На межі двох географічних височин знаходиться наше місто. Назвіть їх та межі розташування.
2. Території яких сусідніх областей Вінницької області знаходяться теж на цих широтах?
3. Чому наш край називають «Поділлям»?

Дізнайтеся більше

1. Географічні широти міста Вінниці мають цікаву властивість. Якщо 49 помножити на 111 км, то ви дізнаєтесь відстань в км від міста до екватора. Коли ж 41 помножите знову ж таки на 111 км, то вам стане відома відстань від міста до Північного полюсу.

Твоя громадянська позиція.

Європейський вибір України потребує докорінного перегляду нашого ставлення до природи .

Обговоріть в загальному колі питання:

1. Яким чином громада міста може вберегти лісові та паркові насадження від засмічення, вирубки, перетворення їх площ в будівельні майданчики ?

2. Що треба зробити для того, щоб « зелені легені» міста не засмічувалися?

Обговоріть запропоновані варіанти та оберіть найефективніші:

А) проведення еко-акцій по збору сміття на узбіччі доріг, у прибережній зоні водойм, парковій зоні, скверах, околицях міста;

Б) виховання екологічної культури в сім'ї, закладах освіти (садочки, школи, вузи);

В) пропаганда та популяризація проведених акцій в місцевих ЗМІ;

Г) створення «зелених» патрулів, шкільних лісництв, еко-шкіл.

В якому заході ви готові брати участь? Свої думки, позиції аргументуйте чітко і від себе.

Розділ І. Крізь товщу віків.

Тема1. Початки заселення території міста .

Доцільно з'ясувати, повторити:

- *визначення понять: «історія», « історичні джерела»?*
- *Що таке « археологія»? Правила роботи археологів передбачають такі етапи: археологічна розвідка, пробний розкоп, вивчення письмових джерел, місця розкопок. Розставте їх по порядку. Чому варто їх дотримуватися?*
- *Хто такі « чорні археологи»? В чому полягає шкідливість їхньої «діяльності»?*
- *Види історичних джерел. До якого виду з них віднесете: залишки жител, кремінні знаряддя праці, уламки керамічного посуду, попелища?*

1. Найдавніші сліди людини на території Вінниці.

Земний рай, де розкинулися найкращі землі Європи, окраса України – Поділля, в південно-західній частині якого розташоване наше місто Вінниця. Здавна багаті родючі землі, ліси повні дичини, ріки, великі і малі: Бог (Південний Буг), Тяжилівка, Вишенька, Вінничка вабили сюди поселенців. Найдавніші сліди людини на території сучасного міста археологи зафіксували на березі річки р.Вишенька (вул.Вишневий узвіз). Тут були знайдені кремінні знаряддя праці пізнього палеоліту (40-10 тис. р. до н.е.). В період енеоліту (IV – III тис. до н.е.) облюбували землі сучасного міста хлібороби-трипільці – найдавніші європейські землероби. Сліди їхнього життя встановлені на пагорбі Старого міста, ліворуч мосту, та на території приватних садиб №№ 60-70 по вулиці Кармелюка, підвищення лівого і правого берегів гирла Вишеньки, поблизу Сабарівської ГЕС. Знахідки залишків трипільців є унікальними, еталонними для дослідників цієї культури: кераміка із притаманними рисунками, крем'яні знаряддя праці, рештки наземного житла, біноклевидні посудини тощо.

Епоха бронзи (II тис. до н.е.) представлена поселенням в районі педагогічного училища. Ранній залізний вік (I тис. до н.е.) ознаменований зведенням першого укріплення на правому березі Південного Бугу та лівого берега р. Вишеньки (територія лікарні імені академіка О.Ющенко). А на лівому березі Південного Бугу, в районі Сабарова, вище « каменя Коцюбинського», розташували своє городище скіфи (VII- IV ст. до н.е.).

Сьогодні думки істориків-дослідників, сходяться на тому, що осередками формування майбутнього міста були:

- невеликий мис біля лікарні імені Ющенка, скелястий берег поблизу педагогічного училища;
- район Сабарівського мису, утворений лукою Південного Бугу;
- територія від гирла Віннички до мосту на Старе місто, скелястий пагорб «Литовського замку».

2. Ранній слов'янський період.

Слов'яни – автохтоне населення краю. Найдавніші ранньослов'янські племена – населення зарубинецької та черняхівської археологічних культур ще в I-V століттях заселяли подільські землі. Цьому сприяли природні умови та вигідне географічне положення. Сліди поселень, залишки знарядь праці знайдено на правобережжі – на П'ятничанах та в районах вулиці Стахурського, Сабарова. Їхні житла були у вигляді прямокутних хатин-мазанок або напівземлянок.

Залишки знарядь праці: гончарний горн, залізні наральники, ножі, пряслиця, точильні бруски, глиняний грубий посуд свідчать про осілий спосіб життя населення. Осілі землероби цього періоду, які проживали на території сучасного міста, орали землю, вирощували жито, пшеницю, горох, городні культури (капусту, ріпу, огірки, часник, цибулю), займалися, скотарством, ремеслами, полювали в лісах, збирали мед диких бджіл, рибалили. Найпоширенішими ремеслами були: залізобна справа (використовували болотяну руду), ткацтво, гончарство, гутництво (виготовлення скла). Умілі майстри обробляли дерево, камінь, кістки і роги тварин, виготовляли ювелірні прикраси. Своїми товарами обмінювалися, торгували із сусідами.

Територія Поділля, окрім ранньослов'янських впливів, зазнала вкраплення культур різних народів та племен, які у свій час проживали на території краю: германських, скіфських, сарматських, фракійських, готських. Таке взаємопроникнення культур завжди збагачує господарський досвід, традиції побуту, мову народів.

Для захисту від зовнішніх ворогів найчастіше племена, народи утворювали військові союзи, які потім ставали основою майбутньої держави. Особливо небезпечними для антів –східної гілки слов'ян – були кочові племена аварів.

Такий додержавний оборонний союз утворили анти, які займали значні території білоруських, українських та частини російських земель.

Цей племінний союз (IV- початок VII ст.) включав на той час і територію нашого краю, про що свідчать два антських поселення в урочищі Свистуха неподалік Вінницьких Хуторів.

У «Повісті минулих літ» Нестора –літописця перераховуються племена східних слов'ян після розпаду Антського племінного союзу (602 р.), вказані місця їх розселення. Літописець називає *уличів і тиверців* - найпівденніші племена руських земель. Займали вони величезну територію, сягаючи причорноморських степів: « ...а Оуличи и Тиверци сядяху по Бугу и по Дніпру». Історики сходяться на думці, що назва «уличі» означає «луччий» - кращий за всіх, а « тиверці» - « ті , що тримаються землі». За іншою версією – назва походить від р. Дністер (Тірас), яка була межею їх розселення на південному заході. На Південному Бугі антсько-улицьке населення збудувало в районі Вінниці укріплення та поселення. Більш переконливим фактом, що тиверці проживали на наших землях, є відлуння у назві смт. Тиврів – більше 30 км від Вінниці. Як називалися поселення цього періоду, залишки яких були в різних районах міста, невідомо, та й, очевидно, що невеликі за розмірами, вони просто залишили по собі лише археологічні пам'ятки, які свідчать про високий рівень їхньої господарської діяльності. Вже на той час користувалися плугами із залізними наральниками, лемешами для важких ґрунтів, сіяли всі основні зернові культури, тримали домашніх тварин, торгували із Візантією, Болгарією та іншими країнами. Так невідомий баварський дослідник вказує, що у тиверців було 148 міст («городів»), а в уличів - 318. «Городи» розташовувалися на високих берегах річок, обносилися дерев'яними чи кам'яними мурами, валами, ровами на випадок зовнішньої загрози від небезпечних сусідів половців. Слов'янські укріплення виявлено на території Сабарівського городища, а також неподалік педучилища, у П'ятничанському лісі. Хоча й жили по сусідству кочовики-степовики Болохівської землі, які були дружніми до слов'ян: чорні клобуки, берендеї, ковуї, торки, однак слов'яни дбали про захист своїх земель. Ландшафт вповні відповідав оборонній потребі поселень, а родючі землі, ліси, багаті дичиною, річка Буг та майже 40 маленьких відомих і забутих річечок були сприятливими для заселення території людьми, їх господарювання.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Користуючись текстом, заповніть пропуски:

1. Найдавніші сліди людей у нашому місті знайдено.....(де?) .

.....(місце знаходження) знаходиться скіфське городище.

2. 1) Праслов'янські поселення на території міста відкрито.....(район)

2. Розташуйте в хронологічному порядку:

А) розселення уличів і тиверців ;

Б) поселення бронзового віку в районі педучилища;

В) поява на території міста найдавніших європейських землеробів.

Г) поява скіфів на території земель міста;

3. Встановіть відповідність:

А) кочівники

1) « городи»

Б) найдавніші сліди людей

2) скіфи

В) трипільці

3) біноклевидні посудини

Г) племена тиверців , уличів

4) палеоліт.

Для допитливих краєзнавців:

Обласний краєзнавчий музей містить експозиції стародавньої історії краю. Відвідайте його та поділіться враженнями методом незавершеного речення:

- Мене зацікавила експозиція ....
- Я дізнався(дізналася) про...

Люди в історії міста.

Чеслав Нейман (1852-1906) – польський археолог, проживав у Вінниці, автор праці « Археологічні нотатки з російського Поділля» (1888), в якій зробив опис могильників та валів у Чорному лісі поблизу Стрижавки, городища і валів у лісі с. Якушинці.

Хавлюк П. І., Заєць І. І., Виноградська Л.І. – відомі археологи - дослідники прадавньої історії м. Вінниці.

Тема 2. Слов'янсько-литовська доба.

Доцільно з'ясувати, повторити:

- які племена очолили процес об'єднання східних слов'ян в одну державу;
- племена східних слов'ян, які проживали на території нашого краю;
- відомі представники династії руських князів Києвичів.

1. Вінницькі землі в IX- XIII ст.

Київська Русь – держава східних слов'ян започаткована, згідно « Повісті минулих літ» Києвичами, зазнала зміни правлячої династії. До влади в 882 році прийшли варяги Рюриковичі. Вони продовжили активну об'єднавчу політику слов'янських земель з центром у Києві, який став « матір'ю міст руських». Природні ресурси краю зумовили тривалу боротьбу Рюриковичів за підкорення уличів, землі яких займали досить вигідне торгове і стратегічне значення.

Довелося уличам у 885 році повоювати проти князя Олега (882-912 рр.), який хотів долучити їх до своєї держави. Тому із Придніпров'я, за версією Нестора-літописця, переселилися непокірні уличі на Побужжя. Коли ж у 907 році князь рушив на столицю Візантії – Царьград, то взяв з собою « тиверців, відомих, як товмачів». В IX- X ст. тиверці та уличі закріпилися у складі Київської Русі. Край не був густо заселеним, бо потерпав від нападів сусідів - кочовиків: спочатку печенігів, а з кінця XI ст. від половців. В період роздробленості Київської Русі у XII-XIII ст. територія майбутньої Вінниці належить до східного Пониззя Болохівської землі, яка входила до Галицько-Волинського князівства. Через землі нашого міста проходив торговий шлях (« гостинець») із Брянська (Брацлава) до Межибожа (Меджибожа). Населення традиційно займалося землеробством, промислами, ремеслами, про що свідчать знахідки матеріальної культури в різних районах міста: від П'ятничан до Сабарова, від Старого міста до Тяжилова і Вишеньки.

2. Від ординців до литовців. Перша письмова згадка про місто.

На тривалий період життя в руських землях зупинило свій поступ: в 1240 році від ударів монголів-ординців впав Київ, а землі Русі опинилися під ігом Золотої Орди. Правителі західних держав відмовили князю Данилу Романовичу Галицькому у військовій підтримці проти ординців. Він змушений був визнати залежність від Золотої Орди в 1245 році. За землями верхнього та середнього Дністра, Побужжя закріпилася назва «Понізьє»

(Пониззя). Ординці ж включили ці землі до Подільського улусу, який межував із Диким полем, що починалося на південь від річок Ягорлик, Синюха, Тясмін. Данило Романович разом зі своїми синами робив спроби витіснити із земель Пониззя татарських намісників. Так в 1254 році його син Лев « повоював татарських людей» на Побужжі, а згодом Шварно (Шварко) Данилович відвоював 14 міст « що піддалися татарам». Тому околиці території майбутнього міста знову активно заселяються, зростає населення. Зокрема, в цей час на річці Вінничка виникла садиба Климченків, Кмитичів, які представляли давні роди осадників-вінничан. В забудові майбутнього міста домінує традиційна давньоруська форма побудови укріплень – замки.

В 20-х роках XIV століття Золота Орда послаблюється, а польські та угорські феодалі, литовські князі, скориставшись її розпадом, починають розширювати кордони своїх земель за рахунок сусідів. Особливо наполегливим був литовський князь Ольгерд. Скориставшись династичними зв'язками із галицькими князями, посиленням опору ординцям місцевого населення, розбратом в середовищі ординської правлячої еліти, литовці розпочали поступово приєднувати землі Південно-Східної Русі. Спочатку це були Київщина, Переяславщина – найбільше виснажені походами ординців. Тому й приваблювала Ольгерда подільська земля – багата, густозаселена та нерозорена татарами. Приводом до походу Ольгерда проти татарських правителів Подільського улусу стала їх зрада в 1356 році, які до цього воювали спільно з литовцями проти поляків, а потім перейшли на бік останніх, а також постійна міжусобна боротьба татар.

У **1362 році** військо князя Ольгерда завдало нищівної поразки татарським військам на річці Сині Води (Синюха). Поділля перейшло під контроль Литви. До сьогодні ведуться історичні дискусії між істориками, місцевими краєзнавцями щодо встановлення місця битви: поблизу Уланова Вінницької області, або ж поблизу с. Торговиця біля р. Синюха Кіровоградської області. Та, все-таки, саме з цією перемогою історики пов'язують згортання поширення влади ординців в українські землі та ***першу писемну згадку про місто Вінницю.***

Діяли литовці за принципом « старого не змінювати, а нового не впроваджувати». Це було обумовлено тим, що литовська держава утворилася дещо пізніше, ніж Київська Русь, а тому переважно запозичували всі основи організації державного життя русичів. Не втручалися литовці у порядки, за яким було організоване життя громад. Тому більшість справ внутрішнього життя вирішували отамани, які були і військовим ватажками на час оборони

міста, і очолювали уходників. Християнство, руська мова, закони залишилися і, навіть, поширювалися у Великому князівстві Литовсько – Руському та Жемайтійському. Населення не протидіяло такому « тихому завоюванню» українських земель, бо в особі литовських князів отримало ще й силу, яка спроможна була протистояти ординцям. В русько-литовському літописі вказується на те, що литовський князь Ольгерд найперше усував «татаров татарських князей», які були « отчичи и дедичи земли Подольской», тобто управляли подільськими землями.

Саме з литовсько-руського періоду розпочинають формуватися основи сучасної української нації. Брацлавщина, до складу якої входило наше місто і було в наступні століття його столицею, стала одним із осередків українського етногенезу, в якому поєднані лицарсько-католицькі та козацько-православні традиції, місцевий аристократизм, мужність і господарська дбайливість корінних жителів, болохівський сепаратизм, автономія місцевої громади, здатність максимально використовувати регіональні умови для оборони, господарської діяльності, товарообміну, а в умовах тимчасової ізоляції – налагодження оптимальних умов для виживання.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Користуючись текстом, заповніть пропуски:

- 1) Уличі виявили свою непокору князю.....
- 2) У XII-XIII ст. територія міста входила до ..... князівства.

2. Розташуйте в хронологічному порядку:

- А. Битва на Синіх Водах
- Б. Війни уличів проти князя Олега.
- В. Розпад Антського племінного союзу.
- Г. Проникнення литовців в українські землі.

3. Встановіть відповідність:

А) Пониззя	1) торговий шлях із Брацлава до Меджибіжа
Б) «города»	2) землі верхнього і середнього Дністра та Побужжя
В) «гостинець»	3) огорожене валами та ровами укріплення, городище.

4. Обговоріть на уроці в парах(групах):

1. Чому входження українських земель до Великого князівства Литовського називають «тихим завоюванням»?

2. Які наслідки битви на Синіх Водах для: українських земель, нинішніх поколінь жителів міста?

3. Чи погоджуєтесь ви з тим, що на території сучасного міста велося активне господарське життя задовго до подій 1362(1363) року? Наведіть не менше трьох аргументів. Працюючи в класі, використайте прийом «Залишіть за мною останнє слово» або ж «Щоденник розвитку подій»

Для допитливих краєзнавців:

Вкажіть схематично в робочих зошитах розташування слов'янських поселень на території сучасного м. Вінниці.

Люди в історії міста.

Н. Молчановський, М. Білінський, В. Гульдман, Ю. Сіцінський – одні з перших дослідників середньовічної історії міста Вінниці.

ПИШАЙМОСЯ!

Постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року місто Вінницю віднесено до історичних міст України.

Розділ II. І постало місто над Бугом...

Тема 3. Вінницькі замки. Походження назви міста.

Доцільно з'ясувати, повторити:

- слов'янські племена, які заселяли Побужжя після розпаду Антського племінного союзу;
- факти (не менше п'яти), які свідчили б, що племена уличів і тиверців мали досить розвинуте господарство;
- скільки років пройшло від розгрому татарської орди на Синіх Водах князем Ольгердом на сьогодні.

1. Три замки міста.

Поділля – багатий край, який татари прагнули в будь-який момент повернути, потребував захисту. Тому відвойований Подільський улус литовський князь Ольгерд, зокрема Побужжя, передав синам свого брата

Коріата – Юрію, Олександрю, Костянтину та Федору, які мали облаштувати оборонні споруди навколо уже існуючих поселень « ... тогды в Подольской земли не был ни один город ни дровом рубленный, а ни каменем боудованый...». На думку відомого дослідника історії міста В.Д.Отамановського « ...Коріатовичі збудували вінницький замок біля осади Вінниці, що існувала тут іще перед Коріатовичами. Коріатовичі лише використали цю давню осаду в своїй системі оборони і військово-адміністративної організації як матеріальну базу для утримання фортеці. Вони саме тут вибрали місце для замку, бо саме тут, на лівому березі Богу, в районі Староміського плато, вони знайшли найкращу в цілій околиці природничу оборонність». За іншою версією біля гирла Віннички, навпроти острова Кемпа, неподалік сучасної кондитерської фабрики був збудований замок, тобто раніше побудованого « литовського замку» , від якого і сліду не залишилося, бо в 1880 році скелю, де стояв замок, розібрали на каміння. Проіснувала перша Віниця близько 140 років(1360-1500 рр.)

Для тутешнього люду замок не став надійним прихистком від нападів кримчаків, які в XV ст. почастишали. Близько 1510 (1512) року новий замок переноситься на пагорб біля Миколаївської церкви. Будує його волинський магнат князь Костянтин Острозький, який був вінницьким старостою. Місто було обнесене острогом (огорожа з грубих кілків). Потрапити в місто можна було лише через ворота, які охоронялися. Захист у місті можна було знайти від дрібних грабіжників, невеличких їхніх ватаг, а від озброєних загонів військових такий замок вряд чи міг стати надійним захисником. Тому рятувалися жителі втечею у ліси, яри, байраки. Одиницям щастило сховатися за стінами замку, полишивши свої садиби на поталу ворогу. Та однак і цей замок не був надійним захисником, про що свідчать 1545 року записи королівського ревізора Тишковича: « ...вельми малий, ...деревом тонким роблений...; ...людям в час пригоди від навального противника немає де запертися і оборону звідти чинити...».Наприкінці 60-х років XVI століття більшість вінничан перебралися поближче до замку на Старому місті, тулячись на його схилах. Так проіснувала друга Віниця майже до 1600 року. Доля замку теж сумна: на його місці населення розробило кар'єр, звідки брало каміння на будівництво.

Подальше піднесення Вінниці відбувається за умов перенесення торгового шляху на Київ вздовж Бугу до Вінниці, далі на Білу Церкву, бо татари зруйнували Звенигородський замок. В 1551 році татари зруйнували брацлавський замок, спалили місто. До Вінниці, її замку, який за цей період укріпився, перебираються брацлавські заможні роди, звичайні міщани,

селяни - втікачі з Волині, Подільського воєводства, потерпаючи від визиску феодалів. Населення міста зростає. Жителі в інтересах оборони зміцнюють вінницьку фортецю. Тепер у її арсеналі п'ять веж, велика башта на в'їзді до міста, стіни, які могли витримати прямий гарматний постріл. На межі XVI-XVII століття, коли розпочалося масове переселення вихідців із Польщі, відбувається третє перенесення міського центру. Третій замок забудовується в часи напливу польської шляхти, особливо після **1598 року**, коли місто стало столицею Брацлавського воєводства. Ініціатором перенесення столиці із Брацлава до Вінниці стає староста вінницький і брацлавський поляк-католик Юрій Струсь. Поляки – католики за віросповіданням – прагнуть відокремитися від місцевої громади і започатковують своє міське осердя. На це вони отримують дозвіл - постанову Коронного сейму **1601 року**, згідно якої вони мають право на окреме судочинство, шляхетське зібрання (сеймики) в приміщенні костелу. Таким місцем стає півострів на правобережжі, де і знаходився перший костел. На півострові Кемпа в **1604 році** будується третій кам'яний замок, оточений захисним ровом з водою. Кемпа («земляний насип») штучно перетворився в острів, коли розкопали частину суші, що з'єднувала із берегом. А щоб його не затоплювали води Бугу, центр острова насипали землею. В 2006 році археологи тут знайшли типове давньоруське укріплення XIII-XV ст.: дерев'яні кліті, наповнені перепаленою глиною і землею.

Отже, Вінниця (в сучасних територіальних межах) була заселена як давньоруський град ще до появи тут замку Коріатовичів. Громада колишніх вінничан-землеробів проживала і на Старому місті, і в районі педучилища, лікарні ім. академіка В.Ющенка, Сабарова, П'ятничан. Укріплення градів в районі Г.Успенського, на Старому місті, в районі вулиць Петровського, Маяковського та Бузького узвозу, ліворуч від Палієвого яру, на о.Кемпа є центрами-початками нашого міста.

2. Походження назви міста.

Історія виникнення міста нерозривно пов'язана із його назвою. Існує три версії походження назви. *Запропоновані версії обговоріть в парах, а потім в загальному колі.*

- 1) *Винниця (Винниця)* – так називалися колись винокурні (гуральні), яких тут було чимало. Наприклад, в 1552 році у місті було 429 будинків і 42 корчми. Винокуріння ж, взагалі, на території міста досить активно розвивається лише із XVI ст.

Врахуйте цей факт і зробіть висновки щодо цієї версії.

2) Назва міста походить від слова *въно* – «посаг», «дарунок», нерухома власність, яку передають у володіння.

Пригадайте, як розпорядився литовський князь Ольгерд відвойованими землями у татар після битви на Синіх водах?

3) Походить від назви річки – лівої притоки Південного Бугу – Віннички (Веніця), в гирлі якої започатковувалося місто.

Традиційно населені пункти отримували свої назви від великих річок, на берегах яких вони знаходилися.

Місто в письмових джерелах мало такі назви: «Веніця» (XIIIст.), «Веніца» (1471р.), «Веница» (1552р.).

Економічному росту міста в другій половині XVI ст. сприяли :

- зручне розташування на перетині торгових шляхів ;
- земельні та природні ресурси на території вінницької громади (ліси, граніт) ;
- переселення до міста міщан-ремісників і торгівців, особливо з Речі Посполитої;
- вплив селян-хліборобів з інших районів, де пройшов процес закріпачення;
- близькість до Дикого поля, де процвітало ухорництво;
- перетворення міста в столицю Брацлавського воєводства в 1598 році.

Перешкождали, гальмували економічний поступ міста:

- набіги кримських татар, яких впродовж 1400-1580 років було близько 30. Великі набіги татар сталися в 1424, 1498, 1500, 1502, 1510, 1547 роках.

Цим набігам могли протистояти сили литовських князів. Однак в 1399 році війська князя Вітовта зазнали поразки від татар на р. Ворскла. Сподівання на литовські сили не виправдалися. В українців визріває своя власна сила - козацтво.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Користуючись текстом, заповніть пропуски:

1) Перший замок литовські Коріатовичі спорудили.....(вкажіть місце)

2)Третій замок був збудований на.... (вкажіть місце)

2. Розташуйте в хронологічному порядку:

- А. Спорудження другого вінницького замку.
- Б. Вінниця стала центром Брацлавського воєводства.
- В. Битва на Синіх Водах.
- Г. Постановою уряду м.Вінницю віднесено до історичних міст України.

3. Встановіть відповідність:

А) Коріатовичі	1) ліва притока Південного Бугу
Б) Кемпа	2) племінники литовського князя Ольгерда
В) Вінничка	3) «земляний насип»
	4) «посаг»

Досліджуємо. Пізнаємо. Узагальнюємо.

- Чим обумовлений приплив переселенців у місто, його околиці в кінці XVI ст.? Які, на вашу думку, наслідки такого переселення? Розташуйте за порядком, значущістю. Свій вибір поясніть.

- 1) посилилися конфлікти між переселенцями і громадою;
- 2) зросло населення;
- 3) ззовні були привнесені нові явища в побут, культуру, релігію;
- 4) пожвавилися торгівля, ремесло;
- 5) розширюється територія міста;
- 6) відбувається освоєння навколишніх земель;
- 7) зростає оборонна спроможність городян.

- Опрацюйте документ і встановіть: про яку подію йдеться, коли вона відбулася?

«За проханням і потребою послів брацлавських, яких ми тут вислухали ... всю юрисдикцію судову і сеймики повітові з Брацлава до Вінниці перенесемо, і ті суди земські і городські у дворі нашому у тіж часи і дні, як було до того в Брацлаві, під титулом Вінницьким одправлятись мають. Акти тамо ж в замку вінницькому зберігатися мають».

Для допитливих краєзнавців:

Вкажіть схематично в робочому зошиті розташування вінницьких замків на території сучасного м. Вінниці. Дізнайтеся, що розташовано в наш час на цих місцинах.

Люди в історії міста.

Отамановський В.Д. (1893-1964) - відомий дослідник історії м.Вінниці, автор праць «Вінниця в XIV-XVI ст. Історичне дослідження.», « Развитие городского строя на Украине в XIV-XVIII-вв. и магдебургское право», «Винница как тип украинского города Южного Правобережья».

ПИШАЙМОСЯ!

У Вінницькому краєзнавчому музеї під патронатом ЮНЕСКО знаходиться найбільша колекція подільських ікон.

Тема 4. Традиції господарювання та самоврядування вінницької громади.

Доцільно з'ясувати, повторити:

- *За яких обставин місто і землі Пониззя опинилися під владою литовських князів?*
- *Що таке « стани» в Литві і Речі Посполитій?*
- *Яку версію походження назви міста ви підтримуєте і чому?*
- *Які права мали жителі середньовічних міст за умови надання їм магдебурзького права?*

1.Міське населення і старостинське правління.

Традиції міського самоврядування Вінниці сягають сивої давнини. Так, на думку вченого-краєзнавця В.Д.Отамановського, вінницька міська громада бере свій початок ще з часів давньої сільської громади. Коли в 1435 році сусідня Польща захопила Західне Поділля, Вінниця залишилася під Литвою у складі Київського удільного князівства. В цьому ж році вона стала центром Вінницького староства. З Литви до України проникає станова організація суспільства. Стани мали свої права, привілеї та обов'язки. Приналежність до певного стану була дуже важливою, як і приналежність до певної конфесії чи етносу. Вся земля була поділена на «служби» (близько 195 десятин). Міські землі межували із землями сіл Стрижавка, Якушенці, Черленково. Населення міста складали **міщани і зем'яни**. Проте формально міщанський стан вже існував у Вінниці ще з часу князювання великого литовського Вітовта (1392-

1430 рр.) *Міщани* займалися переважно землеробством, ремеслами, а *зем'яни* – це служилі люди, які отримували землю за військову службу. Вони виконували свій обов'язок по захисту міста. За наказом князя або його намісника споряджали одного воїна з кожної служби. Зем'яни ставали землевласниками за видатні вчинки, гарну службу, прихильне ставлення князя. Тоді земля («служба») ставала «вислугою» або «вотчиною».

Міщани мали великі земельні наділи, тримали пасіки, сінокоси, ставки, сіяли збіжжя. Це давало їм прибутки. Тому між жителями навколишніх сіл і вінницькими міщанами виникали непорозуміння щодо земельних меж. Вінницькі старости все робили, щоб розмежувати землі міської громади від приселищних земельних володінь. Перша спроба була зроблена старостою Богушем Корецьким в 1566 році. Межові спори міщан і феодалів були досить частими, але жителі міста відстояли свої землі від зазіхань. І в наш час можна відшукати *копці* – невисокі горбочки – земляні межові знаки. Оскільки земля була основним джерелом достатку, старости намагалися перетворити міщан у залежних селян, змушували їх відробляти панщину. Міщани не всі були хліборобами. Серед них були ремісники, торговці, міський плебс. За етнічним складом у місті домінували українці (90%). Євреї, які створили свої релігійні громади в кінці XV ст., компактно поселилися в місті невеликим кагалом, а перша офіційна архівна згадка про єврейську общину у Вінниці припадає на 1500 рік.

У місті в середині XVI ст. торгували худобою, зерном, виробами із заліза, готовим одягом, взуттям, килимами, гончарними виробами, прикрасами. Велика частка в торгівлі належала єврейській громаді, яка мала право на безмитну торгівлю із 1593 року, українська ж громада отримала це право значно раніше – в 1559 році. Найдавнішими та головними повинностями вінницьких міщан та зем'ян були військова, сторожова служба, замкові роботи, будівництво мостів, підводна повинність, стація на послів, гінців. Жителі міста зобов'язані були також супроводжувати старосту під час військових експедицій, патрулювати за милю від міста в урочищі «Чотири могили» і за дві милі – в Гуменній діброві. Для себе старости встановлювали побори: від торговців медом – по 12 грошей; з кожного лову звірини - «жаркое»; від рибалок - кожна десята рибина.

Старости виражали інтереси польської громади, католиків. В 1610 році брацлавський староста Валенсія Калиновський пожертвував тридцять тисяч злотих і двоє сіл для монастиря єзуїтів, які перебравися до Вінниці. На ці кошти вони збудували костел, колегіум(школу), конквист(гуртожиток) і

оточили все товстими цегляними баштами. Залишки цієї стіни можна побачити по вулиці П.Осипенко. За цією спорудою закріпилася назва «Мури» - це була перша кам'яна оборонна споруда міста. Від « Мурів» до річки Пд.Буг тягнулися піземні ходи, а в катакомбах єзуїти облаштували підземний цвинтар: окремо для дорослих і окремо для дітей. Поряд із єзуїтами інший староста – Ян Ордживольський в 1621 році дав місце у Мурах для домініканців, які спорудили свій монастир. Розпочинається фактичне змагання релігій: майже впритул на правому березі Бугу зводять Преображенський, Благовіщенський жіночий та чоловічий Вознесенський православні монастирі. Преображенський собор не був одразу православним. В 1832 році сюди, в католицький собор, перевели з дерев'яного приміщення православну церкву Косьми і Дем'яна, а собор перейменували в «Преображенський». В 1854 році за ініціативи протоієрея Вознесенського усипальницю роду Грохольських перетворили в « нижню церкву», перепоховавши прах спочилих з дотриманням усіх формальностей.

З 1756 року старостою був Й.Чосновський, якому місто належало за правом приватної власності. Староство включало не лише Вінницю, а й прилеглі села : Старе місто, Слобідка Дубицька, Вінницькі хутори, Майдан Чапельський, Гавришівка, Телепеньки, Гуменне, Хижинці, Сокиринці, Цвіжин, Людвиківка, Шереметка, Ведмеже Вушко, Юзвин, Вишня, Майдан Юзвинський, Садки, Тяжилів, Мізяківські хутори, Слобідка Мізяківська, Писарівка, Медведка, містечко Мізяків. Мешканці сіл - хлібороби - відробляли панщину: *тяглу(орки, оборки) та пішу(коски, обкоски, жинки, обжинки)*. Серед інших відробітків були: *мокра і суха толока, догляд за панським господарством, ремонт мостів, шарварки, відправлення кореспонденції*. Найбільше староста дбав про власне збагачення , тому на ринку монополю продавалися по високих цінах продукція його винокурень та фільварку. Вінницькі міщани сплачували старості *грошовий податок*: чинш, подорожчину, очкове, колове, котлове, ставкове, садкове, корчемну оренду. Платники грошової ренти поділялися на : *парових* – мали двоє волів; *поєдинки* – мали по одному волу чи коню ; *піші*- не мали робочої худоби. Для них була встановлена відповідна сума грошей. Бідні платили скільки могли.

Такі обмеження міщан, селян заклали конфлікт між старостою і громадами: міською, єврейською кагальною та сільською, тобто, незалежно від віросповідання, роду занять. Звернення до суду призвело до того , що місто забрали із довічного володіння. З 1790 року воно перейшло до графа Потоцького, який повернув міщанам права і привілеї 1640 року. Знову

обирали магістрат, який складався з ради, незалежного суду та гміни- органу, що представляв інтереси громад районів міста.

2. Особливості магдебурзького права у Вінниці.

Магдебурзьке право на теренах України поширювалося із Заходу і до Вінниці прийшло значно пізніше, ніж, приміром, до Брацлава. Чому ж так сталося? Найперше, магдебурзьке право давало не лише значні прибутки до королівської казни, бо надавалося за певну платню, а й звільняло міське населення від виконання військової сторожової служби. Отож розташування міста в близькості до Дикого поля, татарських невільницьких шляхів ставили під загрозу безпеку міста, краю. Тому влада не поспішала із наданням такого права вінницьким міщанам, та й і польсько –єврейська община була ще не досить чисельною. Інтенсивний вплив поляків розпочався вже після 1598 року, коли місто стало столицею воєводства. Тому тривалий час влада для контролю над громадою запровадила старостинське правління. Старости забезпечували не лише надходження коштів до королівської казни, а й, в першу чергу, оборону краю силами місцевого населення. Вінничани ж - люди горді, звиклі жити за правилами громади, не дозволяли старостам порушувати традиції їхнього життя, втручатися в господарське життя, а тим більше – збільшувати різні повинності для власної користі. Ці традиції мали місце ще із часів ухорництва, коли фактично отамани (воєводи) керували громадським життям, а їхні функції були тотожними функціям вінницького вйта XV- початку XVI ст. Історія зберегла імена вінницьких міщан, які обіймали посаду вйта: Іван Шульга Долбинич (1504 р.), Яцько Попенко (1530р.), Дедера (1532р.). До 40-х років XVI ст. вйтівство було виборним урядом міста. Як голова уряду, вйт захищав права громади від сторонніх осіб, розмежовував державні і замкові повинності громади, розподіляв їх серед членів громади і контролював їх виконання, збирав міське ополчення. Та з 60-х років XVI ст. вйт стає службовцем старости, якого більше не обирає міська громада, а призначає староста. Переважно ними були найбагатші люди міста: Онисько Климченко, Омелян Богуфалович.

Громада завжди прагнула незалежності від влади, інтереси якої представляли старости. Тому, якщо староста перевищував свої повноваження, дбав про власне збагачення, відбираючи землі у міської громади, вимагав плати за « уходи», вінничани вчиняли так: зверталися зі скаргами до суду або ж до великого князя литовського, а пізніше – до польського короля. Могли вони, окрім того, заарештувати старосту, а то й

переобрати. В 40-60-х роках XVI століття жителі міста мужньо і наполегливо вели боротьбу проти засилля старост і шляхти за місцеве самоврядування.

Наслідком такої непохитної позиції громадян стало надання міській громаді спочатку незначної автономії в 1639 році, а згодом **30 травня 1640 року** польським королем Владиславом IV магдебурзького права, хоча місто отримало його ще за часів литовського панування. Документів, які б підтверджували дане право, не залишилося: згоріли в 1580 році у замку під час нападу на місто кримських татар. **Особливість магдебурзького права наданого місту в 1640 році** полягала в тому, що за звичай цим право користувалися не корінний етнос, а іноземці і, переважно, католики. Вінницькі ж міщани – корінні українці – користувалися цим правом, хоча королівські привілеї Владислава IV торкалися переважно поляків і католиків взагалі. Вони мали незалежний власний суд, їм замінили податок вівсом і щорічну триденну панщину грошовим еквівалентом, громада володіла монопольним правом на вагове, мірове, смоляне, дьогтьове, а ремісники отримали право утворювати цехи. Також місто отримало в 1640 році свої печаті та герб. На гербі були зображені дві шаблі, що символізували прикордонне розташування міста і виконання військового обов'язку, та дві вудки – символи права на «на входи», які старости забороняли, бо це послаблювало обороноздатність міста. Згідно королівського привілею місто очолював уряд (магістрат), який складався з трьох виборних органів: ради (цивільні справи), лави (кримінальні справи) та гміни (дорадчий орган, який представляв окремі частини міста). Очолювали міський магістрат в'їт і шість бурмистрів, роль останніх була незначною. Всі вони спершу були українцями. Першим в'їтом – українцем (головою) Вінниці був **Парфен Омелянович**. Громада обирала його в'їтом двічі: в 1639 та в 1645 роках. Писарем був теж українець **Яцько Сенченко**. Поляки були відсторонені від врядування у місті. Міські актові книги велися староукраїнською мовою. В часи Визвольної війни на чолі з Богданом Хмельницьким вінницька міщанська громада подбала про те, що однією з умов 1649 року Зборівського договору було збережено права і привілеї міста. Їх підтвердив і новообраний польський король Ян Казимир в 1650 році, і гетьман І.Виговський в Гадяцькому договорі 1659 року, і Ю.Хмельницький в 1661 році. В кінці XVIII ст. всі офіційні міські книги ведуться польською, бо староста Й.Чосновський призначив поляка Яна Романовського писарем. За цього старости поляки витісняють українців із магістрату. Чосновський скасував виборність до магістрату, сам призначав в'їта, магістрат. Такі обмеження міщан, селян заклали конфлікт між старостою і громадами: міською,

єврейською кагальною та сільською, тобто, незалежно від віросповідання, роду занять. В 1779-1780 роках вільні міщани об'єдналися в боротьбі проти старости. Цю боротьбу очолили А.Сквирський, брати Міклашевські, голова братства Козьми і Даміана Дубицький. Звернення до суду призвело до того, що місто забрали із довічного володіння. З 1790 року місто перейшло до графа Потоцького, який повернув міщанам права і привілеї 1640 року. Знову обирали магістрат, який складався з ради, незалежного суду та гміни. Проте міська конституція 1790 року мала ряд протиріч. Вінниця була відокремлена від Вінницького староства, її мешканці разом із жителями передмістя підпорядковувалися магдебурзькому праву і визнавалися повноправними міщанами. Однак євреї повинні були жити в межах гетто, не мали права на участь в управлінні містом. Жителі Тяжилова, інших поселень на землях міста вважалися кріпаками. У 1793 році відповідно до «Городового положення» Російської імперії відбуваються зміни в організації міського самоврядування:

-ліквідується посада вйта;

-повним складом відтепер магістрат вирішує цивільні та кримінальні справи;

-євреї дістали право обиратися поряд із християнами до магістрату (співвідношення 1:3);

- в магістраті євреї займатися виключно питаннями освіти та релігії.

На посаду міського голови впродовж 1794-1849 рр. обирався Кирило Миклашевський. За головування міського голови Щавінського розпочалося часткове планування забудови міста, яке до цього велося стихійно. На Замості у 1887 році збудовано ціле військове містечко, споруджуються адміністративні та громадські будинки віддалені від центру, а на Поштовій (Соборній) у 1890 році зявилося приміщення реальної школи. Одним із найвидатніших міських голів нашого міста, на думку переважної більшості істориків, краєзнавців, був Микола Васильович Оводов (1899-1917рр). Саме йому місто завдячує своїм проєвропейським виглядом, проведеній високими темпами модернізації за невеликий проміжок часу.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Користуючись текстом, заповніть пропуски:

1) Населення міста в XV ст. складалося із .....(назвіть категорії)

2) Магдебурзьке право місто Вінниця отримало в ..... році.

3)Першим обраним міським старостою був... .

2.Розташуйте в хронологічному порядку:

- А. Микола Оводов був обраний міським головою.
- Б. Вінниця стала центром Брацлавського староства.
- В.Українська громада міста отримала право на безмитну торгівлю.
- Г. Вибори міщанами першого в'їта Вінниці.
- Д. Знищення татарами вінницького замку.

3.Встановіть відповідність:

А) зем'яни	1) дві шаблі і дві вудки
Б) герб міста	2) служилі люди
В) в'їт	3) староста
Г) магістрат	4) голова міста
	5) міський виборний уряд.

Досліджуємо. Пізнаємо. Узагальнюємо.

- Опрацюйте документ і встановіть коли відбулася дана подія:

«...милостю Божою король Польщі...сповіщаємо...показували нам привілей пергаментний рукою короля ...підписаний, що містить ...підтвердження звільнення від цел і мит...,надання інших свобод і прав міщанам вінницьким» .

- Обговоріть у великому колі питання і висловіть свою позицію щодо самоврядної організації міста в XVI – XVII ст. методом незавершеного речення: « Мені подобається, що (у місті) або (що міщани)...», « Якби я жив(жила) в той період у місті, то недмінно.... (ваші дії)»

Для допитливих краєзнавців:

1. В робочому зошиті спробуйте відтворити герб міста Вінниці 1640 року. Порівняйте його зображення із сучасним гербом міста. Встановіть спільне і відмінне.
2. У ЗМІ відстежте, які питання життя міської громади розглядаються на засіданнях міської ради в наш час.

Люди в історії міста.

Балабан Олександр - останній староста – українець м.Вінниці (1613-1620рр.). Загинув у битві під Цецорою, потрапивши в полон до турків.

ПИШАЙМОСЯ!

Архітектурний комплекс «Мури» - середньовічний комплекс захисних споруд для єзуїтського і домініканського монастирів, резиденція Брацлавського намісництва, а також тривалий час центр освіти міста – рішенням 14-ої сесії Вінницької обласної ради 5-го скликання від 08.12.2007 року належить до «перлин Вінниччини» .

Тема 5 . Період козацько – польської доби.

Доцільно з'ясувати, повторити:

- *За яких обставин і коли Поділля опинилося в складі Великого Литовського князівства? Речі Посполитої?*
- *Коли Вінниця отримала королівський привілей для українських купців, магдебурзьке право.*
- *В народі кажуть: « Що не комар, то сила». Як ви гадаєте, яким чином могло вплинути надане вінницьким міщанам магдебурзьке право на прийняття відповідального рішення в умовах складної ситуації?*

1.Вінниця у вирі Національно-визвольної війни .

В XVI ст. Велике Литовське князівство втягнулося в тривалу і виснажливу для нього війну з Московським царством. Цією ситуацією скористалася сусідня Польща, яка ще в 1435 році захопила Західне Поділля і мала в планах приєднати решту українських земель. В 1569 році за Люблінською унією Польща і Литва, в складі останньої були землі білоруські, українські, відійшли до Речі Посполитої на чолі з польським королем. Релігійне, національне, соціальне поневолення викликали опір українського народу. Боротьба за власну державу, проти покріпачення, покатоличення в 1648-1657 роках під проводом Богдана Хмельницького не оминула і Вінницю. 1 липня 1648 року полковник Максим Кривоніс захопив Вінницю –столицю Брацлавського воєводства. На Поділлі за наказом Б.Хмельницького було створено полки: Барський, Могилівський, Животівський, Кальницький (Вінницький) на чолі з Іваном Богуном та Брацлавський під проводом Данила Нечая. Вінниця входила до Кальницького полку, а протягом 1653-1657 років

була його центром. За Зборівським договором 1649 року Брацлавське, Київське і Чернігівське воєводства відходили до козацької держави. Це не влаштувало поляків, які й гадки не допускали, що втратять такі землі і поряд буде існувати козацька держава. Українці теж були невдоволені, бо хотіли бачити у своїй державі всі українські землі, до того ж не бажали селяни повертатися до своїх панів. Неодноразово на околицях Вінниці з'являлися козацькі загони, які громили маєтки, перешкоджали шляхті вивозити зерно з України. Першими порушили умови Зборівського договору поляки. В 1651 році польський гетьман М.Калиновський і брацлавський воєвода С. Лянцкоронський за наказом короля розгорнули наступ на українські землі. Після жорстокої січі заволоділи містечком Красне. Тут загинув полковник Данило Нечай. Пограбувавши Мурафу, Шаргород, Чернівці, Стіну, Ямпіль, польські війська рушили на Вінницю. З 11 по 20 березня 1651 року 20-тисячне вороже військо штурмувало місто, яке обороняли козаки, міщани та селяни на чолі з Іваном Богунем. Сили оборонців були в сім разів меншими. Козацькі загони зайняли оборону біля єзуїтського монастиря (поблизу міської теплостанції). На річці між островом Кемпа і монастирем захисники прорубали ополонки і замаскували соломою. А перед укріпленим замком за наказом Богуня жителі міста залили льодяні гірки. Війська гусарів кинулися в атаку. Козаки заманили поляків на лід, вдавши, що відступають. Коли поляки почали переслідувати козаків, останні відкрили артилерійський та вогнепальний вогонь. Майже весь авангардний загін поляків на чолі із Лянцкоронським був знищений, провалився під лід. У Польщі після цього було оголошено національний траур. 12 березня Богун розпорядився підпалити місто, щоб прикрити всі підступи до єзуїтського монастиря. Впродовж 13-14 березня штурмували чужоземні війська в районі «Мурів» козацькі укріплення. В ці дні своїми сміливими вилазками відзначився сам Іван Богун. Польський жовнір, мемуарист Станіслав Освецім пізніше писав: «...дуже вони хоробро захищались, як вогнепальною зброєю, так і косами, дубинами і камінням». Сили були нерівні, і Богун приймає рішення розпочати переговори. Поляки вимагали видати їм Івана Богуня, всі гармати, козацькі прапори. Козаки ж не прийняли такі умови і запропонували полякам чотири тисячі волів і 50 діжок меду та відступити від Вінниці на милю. Однак поляки відмовилися виконати такі умови, а Богун припинив переговори, бо в цей час з-під Липовця на допомогу обложеним поспішав Уманський полк Йосипа Глуха. Поляки в паніці почали відступати, полишивши поранених, хворих. Ця втеча прирівнювалася до втечі під Пилявцями. Захисники міста, як писав С.Освецім, стояли на валах і насміхалися вслід: «Пилявчики, не каєтесь, далі до Вісли, не тут ваше

діло». Козацькі загони наздогнали ворога і завдали нищівного удару під с. Якушенці. Решта польського війська рушила до Бару, а далі до Кам'янець-Подільського.

Героїчна оборона міста Вінниці перешкодила полякам захопити Східне Поділля . Відступаючи, поляки втратили половину армії, всю артилерію.

Місто двічі під час війни навідав Богдан Хмельницький : в листопаді 1649, коли повертався з-під Зборова після підписання перемир'я, за яким Вінниця включалася в число міст, де гетьман тримав свій гарнізон, та в грудні 1654 року.

Доля Вінниці і її мешканців в роки війни була нелегкою: то поляки прагнули повернутися, то татари вчиняли свої грабіжницькі напади. Населення скорочувалося, занепадали землеробство, ремесла, торгівля.

2. Іван Богун –талановитий полководець, патріот.

Про Івана Богуна козаки говорили з гордістю, складали про нього думи і пісні, а вороги з острахом розповідали легенди і наділяли його надзвичайними здібностями. Зокрема В. Коховський характеризував його так: « Богун же мав вдачу лисиці, яка показує собакам зуби і хвіст. Він був сильний і хитрий, ...вславився невтомністю і швидкістю дій». Богун вмів дати лад війську в найскрутніший час, за найскладніших обставин. Виняткову хоробрість і винахідливість проявив І.Богун у битві під Берестечком в червні 1651 року. Коли військо татар втікало з поля бою, а Б.Хмельницький кинувся їм вслід, щоб зупинити втечу, загони козаків опинилися в оточенні. Козацький табір вивів із оточення Богун через непрохідне болото і р.Пляшівку, наказавши спорудити із возів, підручних засобів переправу. Основні сили козаків, полкова артилерія були врятовані. Відзначився Іван Богун у знаменитій битві під Охматовим (« на Дрижиполі»). В жовтні 1654 року польські війська на чолі з коронним гетьманом Станіславом Потоцьким за підтримки кримського хана Мегмет-Гірей об'єдналися під Брацлавом , оточили Умань, яку обороняв полк Івана Богуна разом із місцевими жителями. Він використав набутий досвід при обороні Вінниці в 1651 році. За його наказом фортечні вали облили водою і вони перетворилися в крижані гори. На допомогу обложеному поспішав полтавський полк під командуванням полковника Мартина Пушкаря, а за ними йшла 20-ти тисячна московська армія. Польські війська відступили від Умані, відсікли полтавців від московських військ і розпочали їх винищувати, але козакам вдалося відбити московські війська. Іван Богун із загоном тим

часом непомітно вийшов із Умані і вдарив в тил польсько-шляхетського війська. Татари покинули своїх союзників, грабуючи українські села. Полковник Іван Богун був одним із тих, хто не присягнув московському царю в 1654 році після Переяславської ради, бо не вірив у перспективи такого союзу. Коли ж інтереси української держави були зражені Юрком Хмельницьким, в 1662 році польська влада заарештували Богуну і ув'язнили в Марієнбурзькій фортеці. Його боялися, але досить високо цінували військовий талант, авторитет серед козацтва, а тому запропонували гетьманство, шляхетство, великі маєтності, але він відмовився і не зрадив народ України. В 1663 році король Ян Казимир вирішив захопити Лівобережжя України. Для цього він вирішив використати військовий талант Івана Богуну. Йому доручили командування полками правобереженого гетьмана Павла Тетері, який був ставлеником поляків. Богун погодився, виношуючи план повернути козацьке військо проти польської корони і звільнити українські землі від польського панування взагалі. Про таємні наміри Богуну і переговори з лівобережними козаками стало відомо королю. 17 лютого 1664 року біля Новгород-Сіверського поляки схопили Богуну і стратили. 24 березня 1664 року король писав своїй дружині: «Насправді Богун найзліша людина в світі. Він розумно вчинив з ворогом, обіцяючи приєднатися до них, якщо доведеться битися, але мене попередили інші козацькі офіцери про його зраду. Я наказав його заарештувати, думаючи його покарати рукою ката...» Польський історик Ролле писав, що «...з 80-ти діячів Хмельниччини Іван Богун – найпрекрасніший: поєднані розум, військові здібності, незалежність характеру. Не заплямував себе жорстокістю, відзначився високою моральністю вірністю високим ідеалам». Загинув найпослідовніший борець за Україну, не заплямувавши себе ні користолюбством, ні інтригами, зберігаючи вірність українській справі. В 1957 році вулиця П'ятничанська міста Вінниці названа іменем видатного діяча часів Богдана Хмельницького – полковника Івана Богуну. В Україні є навчальний заклад, який готує майбутніх захисників Української держави – Київський військовий лицей ім. І.Богуну.

3. Доля міста в період і після Руїни.

Після смерті Б.Хмельницького в 1657 році польська влада робила неодноразові спроби встановити над містом свій контроль: вабили родючі ґрунти, зручне розташування. В 1663 році король призначив вінницьким старостою поляка Ходоровського, який розпочав утиски місцевого населення, що призводило до бунтівних виступів. Протест міщан проти наступу на їх права призвів до походу в 1671 році польського війська на чолі

з Яном Собеським, під час якого місту, його жителям було завдано багато лиха. В листі до лівобережного гетьмана Самойловича вінницький полковник М.Попович писав про ці події: *«Ляхи...великі бідним людям чинять побори й утиски, податками ...поголовщинами беруть усе, що в коморах знайдуть, ...що приведе до голоду»*. Іншими претендентами на Поділля, зокрема, Вінницю, була Туреччина. Прикладом героїзму козаків і жителі міста був опір туркам в 1672р.: впродовж трьох тижнів відбили 9 нападів ворога. Остання здолала Польщу і за умовами Журавницького договору (1676р.) впродовж 1676 - 1699 років Брацлавщина належала Османській імперії. Голод, опустошення пройшлися подільським краєм. Не стало краще, коли в 1699 році за умовами Карловицького миру повернулися на Брацлавщину і Київщину поляки. Вони розуміли, що без козацтва відродити життя на знелюднілих землях буде важко, тому погодилися відновити чотири козацькі полки, зокрема і кальницький (вінницький). У місті відновлювалося козацьке самоврядування. Але після остаточної перемоги Польщі над Туреччиною, поляки поставили за мету повернути все втрачене, посилюючи гноблення українського населення, релігійний тиск, вчиняючи розправи. Тому національно-визвольне повстання 1702-1704 років – «друга Хмельниччина» - розпочалися саме на Поділлі, зокрема Брацлавщині. Ватажками повсталих козаків були Палій, Самусь, Іскра, Абазин. «Покозачені» Поділля, Вінниця опинилися в жорстокому вирі військових дій. У війну на боці панської Польщі втрутилася Московія, в черговий раз вчиняючи зраду. Козацькі полки, а слідом і українське населення за наказом московського царя Петра I протягом 1711-1714 років зганяють на Лівобережжя. Датський посол Юст Даль у своєму щоденнику записав : *«...29 липня 1711р. Доїхав до Бугу і зупинився в полі. Щоб переїхати через річку , я спочатку звелів полагодити міст. За мостом стоїть спустіле місто Вінниця...»*

Заселення і відродження земель Поділля активно розпочинається з 1720-их років, коли магнати пообіцяли селянам на 15-20 років звільнення від повинностей. По закінченні терміну знову відроджувалося кріпацтво з усіма формами гноблення. Це призводило до стихійних поодиноких виступів в 1729 році, а далі - до масових виступів. В 1734 році вибухнуло повстання гайдамаків в Шаргороді, яке очолив сотник Верлан. Найбільшим успіхом загонів гайдамак було здобуття Вінниці в 1734 році. Його справу продовжив запорозький козак Гнат Голий, повстанці якого постійно з'являлися під стінами Вінниці. Новий спалах гайдамацького руху відбувся навесні 1750 року, коли повстанці захопили вінницький замок , міську канцелярію і знищили в ній всі документи. В цей рік Брацлавщина, Київщина, Поділля ,

Волинь були звільнені від шляхетського панування. Проте гайдамаки не ставили за мету відновлення Української держави, а тому через певний час шляхта, орендарі, уніати поверталися знову, відновлюючи визиск населення. В 1764 році місто втретє було у руках повсталого люду. В 1768 році гайдамацький рух досяг свого апогею – Коліївщини. Це було за своїм характером національно-визвольне повстання за відновлення Гетьманщини, де не було б « панів і підданих, а всі користувалися б козацькими вольностями». За спільною домовленістю Польщі і Росії загопи повстанців були розбиті. Вінниці випала досить неприємна місія: до міста на страту було приведено 300 полонених повстанців. Це була жахлива поразка, час тривалого занепаду господарського життя міста.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Користуючись текстом, заповніть пропуски:

- 1) Героїчна оборона Вінниці від польського війська розпочалася...березня.... року. Очолив оборону полковник .....
- 2) Загопи гайдамаків на чолі з Верланом захопили Вінницю... році .
- 3) В 1768 році Поділля охопило повстання .....

2. Розташуйте в хронологічному порядку:

- А) Розправа Я.Собеського із повсталою громадою вінничан.
- Б) Здобуття повсталими козаками на чолі з М.Кривоносом Вінниці.
- В) Оборона Вінниці від польського війська на чолі із І.Богунном;
- Г) 9-ти денна оборона міста від турецьких військ.
- Д) Друга Хмельниччина.

3. Встановіть відповідність:

А) Ходоровський	1) відмовився присягати московському царю.
Б) Йосип Глух	2) староста вінницький
В) Лянцкоронський	3) ватажок гайдамаків
Г) Гнат Голий	4) полтавський полковник
	5) брацлавський воєвода.

4. Знайдіть аргументи на підтвердження тез, використовуючи прийом «Тільки одна хвилина».

Героїчна оборона Вінниці від польського війська продемонструвала:

- А) військовий талант полковника Івана Богуна;
- Б) єдність і самопожертву вінницької громади.

5. Для допитливих краєзнавців:

Поділіться своїми враженнями від огляду музейної панорами обласного краєзнавчого музею, присвяченій подіям оборони міста від польського війська в 1651 році. Який епізод в період оборони тут відображено?

Досліджуємо, пізнаємо, узагальнюємо.

- Проведіть *історичну розвідку* і встановіть, які населені пункти Вінницької області стали об'єктами героїчного спротиву у боротьбі за волю і незалежність від Речі Посполитої в період Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького.
- Дізнайтеся, з яким подіями, історичними постатями і де в нашому місті встановлені пам'ятні знаки періоду XVII- XVIII століття. По можливості зафіксуйте їх на світлинах .
- Знайдіть аргументи на підтвердження тез, використовуючи прийом «Тільки одна хвилина».

Героїчна оборона Вінниці від польського війська продемонструвала:

- А) військовий талант полковника Івана Богуна;
- Б) єдність і самопожертву вінницької громади.

Люди в історії міста.

Олександр Гваньїні- польсько-італійський історик в своїй праці « Хроніка європейської Сарматії» описує подільські міста Бар, Хмільник, Брацлав,Вінницю, Меджибіж, нашість татар на Вінницю та старовинне зображення герба Поділля: « *Земська корогва за герб має сонце з дванадцятьма променями на білому полі*».

Розділ III. Нова та новітня історія Вінниці.

Тема 7. Вінниця останньої чверті XVIII- першої половини XIX ст.

Доцільно з'ясувати, повторити:

- *На які стани поділялося населення міста в XV-XVI ст.?*
- *Які повинності виконували жителі міста?*

- *Факти, які свідчать про нескореність козацького духу вінницької громади.*

Термін «Імперія» виник в стародавньому Римі і означає « вища військова влада». Що спільного для всіх імперій у : а) способах утворення; б) політиці щодо народів, які входили до складу метрополії; в) причинах загибелі?

1. Соціально-економічне життя міста.

Вінниця, як і вся Брацлавщина, в другій половині XVIII століття через тривалі руйнації, вчинені, зокрема, польським і московським військами, примусове переселення, знелюдніла, занепали ремесла, торгівля. Багато ремісників, щоб вижити, стали займатися більше землеробством, а решта утворили в місті лише один цех на чолі з цехмістром. Землеробський характер господарювання міщан призводить не лише до закріпачення вільних міщан, а й перетворює місто в старостинське село. Зростання міського населення затримували епідемії « морового повітря» , які лютували в місті в 1756 та в 1771 роках. Громада міщан зменшилася , втратила всі привілеї попередніх років: незалежний суд, виборний уряд-магістрат. Після придушення повстання 1768 року помітно зростає панщина (180-250 днів на рік), занепадають торгівля, ремесла. Тому польський сейм в 1791 році повертає Вінниці самоуправління, щоб в такий спосіб стимулювати в середині громади підприємливість, ініціативу, відродження ремесел і торгівлі. Однак наступ на права громади продовжує староста Йосиф Чосновський, який ліквідував виборність міської ради і вїтїа.

За волею вінницьких старостів Мартина і Людвика Калиновських колись багаті міщани перетворилися фактично у кріпосних, хоча їх називали «*чесними*» або «*робочими*». Земельні володіння міщан і жителів сіл староства зменшуються. На кінець 70-х років XVIII століття економічна ситуація дещо поліпшується: відроджується торгівля, утворюються нові цехи, з'являється перша у місті мануфактура. Міське населення поступово втягується в ринкові зв'язки. Це сприяє надходження коштів до міської казни. Тому важливим кроком влади була заміна панщини грошовим оброком. В результаті заможні грошовиті міщани дістали можливість замість панщини сплачувати грошову ренту – чинш. В 1765 році у Новому місті з передмістями Завалля й Садки із середовища міщан-кріпаків виділилися 38% чиншовиків(« славетних»). В 1767 році їх уже було 47%. За описом вінницького старости 1782 року в Новому місті не було панщинних селян, а на Старому місті , передмісті чиншова шляхта, міщани, передміщани, селяни

не відбували більше ніяких робіт та повинностей, а лише сплачували *чини*, що був фактично платою за оренду землі. Таким чином відроджується вільний міщанський стан: ремісники, торговці, лихварі. Центрами економічного життя стає ринок, дрібні єврейські крамниці. Зростає населення міста: на кінець 80-х років XVIII у місті проживали 3700 мешканців. Відомі на той час назви вулиць: Капуцинська (Довга), Шляхетська, Красносільська, Міська, Широка. Від ринку до Бугу тягнулася Єрусалимка, де стояла синагога, а посеред ринку – єврейська крамниця, будинки на постій. В місті височіли ратуша, костел , понад Бугом – домініканський монастир, мури із підземними ходами, цвинтарем облаштованим єзуїтами, навпроти замку - містечко Юзефпіль (Замостя), далі постала слобода Тяжилів над однойменною річкою. У 1785 році через Буг збудовано новий міст. За річкою при дорозі, що йшла до Мізякова та П'ятничанського кордону, знаходився фільварок, поряд броварня, корчма, а ближче до мосту – статуя св. Яна під альтанкою. Нижче домініканського монастиря (нині – державний обласний архів) була гребля, а на ній три млини з корчмою.

Вся промисловість Вінниці кінця XVIII- першої чверті XIX ст. нагадувала середньовіччя: водяні млини, цегельний завод з 12 робітниками, броварня, лісопильний завод (тартак), винокурні, перші каменоломні, якими відав магістрат, шевська, кушнірська, ковальська, кравецька майстерні, переробні дрібні підприємства, суконна мануфактура з двома верстатами, які обслуговували 5 найманих робітників, кустарні майстерні з виготовлення капелюхів чотирьох фасонів і сальних свічок. На околиці міста кустарі виготовляли поташ, смолу та селітру. В 1840 році у Вінниці працювали 2 підприємства з 19 робітниками, а в 1852 році – 5 підприємств з 25 робітниками. Обсяг річної продукції досягав 706 карбованців.

Через відсутність промислових підприємств, все економічне життя міщан оберталося навколо торгівлі. Осередками торгівлі були Старе і Нове місто (Замостя). На Старому місті торгували щоп'ятниці і в неділю на площі Тюремній (перед тюрмою, яка знаходилися на території будівельного технікуму, нині площа Жовтнева) інший ринок на Новому місті – в кінці вулиці Поштової – на Береговій площі (територія колишнього кінотеатру «Росія»). Ціни на Тюремній були значно нижчі, ніж на Береговому. Ярмарок на Старому місті відбувався 6 разів на рік. В 1799 році на прохання міщан-євреїв магістрат скасував ярмарки на Старому місті і встановив 4 ярмарки на Новому місті (Замостя).

Посеред ринку стояла ратуша, а біля неї двома рядами, без усякого ладу та симетрії, купчилися дерев'яні єврейські крамниці. Торгові ряди хаотично розміщені, галас, бруд... На ринку чимало шинків, заїздів, а на північно-східному напрямку тягнулася аж до Бугу Єрусалимка – район на зразок західноєвропейського гетто – межа осілості і безправ'я єврейської бідноти. Населення вінницького кагалу було неоднорідним: найбідніші і найбагатші люди міста із власним судом, автономним устроєм. За триста років єрусалимський базар дуже забруднився. Тому за порядком на ринках за рішенням міської думи з 1885 року слідкував базарний староста, пізніше поліція. Було заборонено заїжджати возами, продавати худобу і фураж. Торговицю (торгівля худобою) перенесли на вулицю Хлібну. Єврейські торговці не бажали такого переносу торгівлі, адже давали в міську казну чималі прибутки. Поступово базар, частина єрусалимських мешканців перемістилися на Каліч, але більшість будиночків вінницький кагал залишив на схилах сучасної вулиці Першотравневої. Розвивалася в місті і роздрібна торгівля. В 1852 році у місті було 136 крамниць, 2 трактири і 35 шинків. У 1860 крамниць було вже 190.

Пропозиція товарів була широкою : тканини (атлас, бархат, тафта, ситець, саржа, шерсть, батист та ін.), галантерея, цукор, кава, тютюн, чоботи, свічки, риба, різні олії... В пореформений період, асортимент товарів ще більше зріс, а ціни, навіть, дещо впали.

І хоча пропозиція товарів кінця XVIII- першої чверті XIX ст. була широкою, однак купівельна спроможність міського населення була невисокою через фактично натуральний спосіб господарювання, низькі доходи населення. Найбільші прибутки давала торгівля алкогольними напоями. Однак це право треба було викупити у магістраті. Тому влада контролювала, щоб не відкривали підпільних винокурень, шинків, не ввозили в місто нелегально великі партії алкогольних виробів.

Наприкінці XVIIIст. у місті було лише 5 кам'яних будинків, а разом з дерев'яними – 839. Найперша вулиця, яка отримала назву - це Поштова, вона ж Велика – сьогодні Соборна. Хаотично розміщені будинки поєднувалися із заїжджими дворами, халупами, крамничками, шинками. Перший генеральний план забудови міста з'явився в 1839 році. Тоді почали більш активно розроблятися місцеві каменоломні, хоча в місті кам'яних будинків в 1852 році було лише 23 із 1427. Будівництво в місті велося за вимогами російського Будівельного статуту, в якому регламентувалися розміри, колір, висота вікон, відстань між будівлями, протипожежні заходи. Проте на околиці

цих вимог забудовники не завжди дотримувалися: вузькі , кривенькі вулиці, без твердого покриття і освітлення, забруднені сміттям – типовий вигляд тогочасної міської околиці. Жителі воду брали із Бугу. Криниці мали лише багаті люди В цьому була неабияка загроза для здоров'я людей.. При міській управі з 1896 року була започаткована посада санітарного лікаря. Санітарна комісія обходила вулиці, подвір'я, торгові заклади. Комісія могла скласти протокол за порушення санітарного режиму, передати до суду і той міг присудити штраф 30-50 крб. Це була значна сума. Порівняйте: 1 пуд (16 кг) сала коштував до 7 крб., а м'яса – до 3 крб. Незаможні міщани за грубе порушення санітарії відбували 1-2 денне ув'язнення в міській поліцейській камері. Заходи із впорядкованого містобудування розпочалися активно в 1889 році, коли міським головою було обрано Миколу Васильовича Оводова. В 1900 році на посаду головного архітектора міста він запросив цивільного інженера Григорія Артинова, якому до сьогодні вінничани завдячують неповторним обличчям міста. Це був період вінницького Срібного Відродження.

2. Від центру губернії до центру повіту.

Польська держава у XVIII сторіччі не змогла утримати у своєму складі зібранні землі. Розбрат, слабкість королівської влади призвели до того, що сусідні держави Австрія та Росія розділили її. В 1793 році в результаті другого поділу Речі Посполитої Правобережжя переходить до Російської держави. На його території утворюються три губернії : Мінська , Ізяславська, Брацлавська. Столицею останньої була Вінниця. Резиденція губернатора знаходилася в приміщенні єзуїтського монастиря , а сам губернатор мешкав в палаці графа Грохольського, на П'ятничанах. Спочатку зберігалися в місті шляхетські суди, обирався магістрат, в якому домінували поляки. Відокремленим кагалом (громадою) жили євреї, не беручи участі в управлінні міста. В **1796** році Вінниця стала центром Брацлавського намісництва. Відкривається поштова контора, для магістрату та міської думи розпочинають будівництво приміщення на місці сучасного готелю «Україна», яке не завершили . В цьому ж році помирає імператриця Катерина II, а її син Павло I проводить адміністративну реформу, згідно якої ліквідується Брацлавське намісництво. Це мало негативні наслідки для міста. Воно перетворилося в рядовий повітовий центр, занепадають торгівля , промисловість, культура. Будівництво доріг, державних споруд фактично відсутнє. Розташоване на обох берегах Бугу місто, з'єднували дерев'яні мости : сім малих і один великий. Буг тоді був річкою стрімкою, з чисельними малими і великими островами, порогами, а тому під час повені

мости часто руйнувалися. За таких умов жителі переправлялися на човнах. Перевезення найчастіше робили євреї-міщани за відкуп з дозволу магістрату. Плата була досить помірною. Ремісники міста, об'єднувалися в цехи не лише за професійним та за конфесійним принципом, що надавало їх діяльності не лише виробничого змісту, а й культурно-освітньої. В 1799 році російська влада запровадила указом «Статут цехів», який фактично відмінив попередні статuti і перетворив цехи у виробничі підприємства. Виборні органи – альтермани (цехмістри), цехова управа – ліквідували фактично принцип добровільного об'єднання в цехи. Вся робота ремісників (більше 20-ти ремісничих професій) міста організовувалася цеховою управою. Зростання торгівлі призвело до залучення також вінничан до чумацького промислу.

Реформа вплинула і на роботу магістрату: віднині запроваджувалася для ведення справ російська мова. Хоча громада міста й обирала магістрат, трьох старост, їх помічників – вйтів (соцьких) для християнської, старовірської і єврейської общин, однак вся влада в місті була під контролем поліцмейстера (городничого). На цю посаду призначалися етнічні росіяни або німці. Місто з 1796 року поділялося на три квартали. Жителі міста з приходом нової влади відбували *постійну* повинність: приймали на постій солдатів, забезпечували їх харчами. Вінничани-християни відбували *рекрутську повинність*, а євреї замість поставки рекрутів сплачували гроші – за одного рекрута 500 рублів сріблом. Це була досить значна сума. Земля для вінницьких міщан була джерелом прибутку, засобом виживання. Залишаючись жителями міст, вони, однак, як землероби, змушені були платити *чини* за користування землею.

Так було організоване життя міста до 1830 року. Польське повстання царський режим використав для обмеження автономії польської шляхти. Особливого гоніння зазнали поляки-педагоги вінницької гімназії, яких звинувачували за підтримку і сприяння повстанському рухові. Якщо поляки не могли підтвердити документально своє шляхетство, то в селах вони ставали *одновірцями*, а в місті – *громадянами* – сплачували податки, відбували рекрутську повинність. У 1836 році в місті створено сирітський суд, який призначав опікунів над майном сиріт. З 1840 року магістрат перестав бути виборним органом від усіх станів, а став лише судовим органом для купців, міщан і громадян.

3. Становлення і розвиток освіти міста Вінниці.

Центрами освіти у місті ще із XVII століття були заклади, засновані релігійними конфесіями міської громади: православною, католицькою та іудейською. Місто отримувало від закладів освіти значні доходи, бо навчання

в основному було платним. Навчання у місті започаткував єзуїтський костюл (1610-1611рр.), в приміщенні якого в 1630 році відкрили єзуїтський колегіум. В ньому викладалися граматики, поетика, риторика. З початком козацької війни у 1648 році колегія була розпущена і надалі більше не відновлювала свою діяльність.

Православне братство Козьми і Дем'яна в 1632 році, за сприяння Петра Могили та брацлавського підсудка Михайла Кропивницького, при Вознесенському (чоловічому) монастирі (1616р.) заснувало Вінницьку православну колегію, яку досить радо підтримувала міська українська громада. Це не подобалося єзуїтам, королю, а тому він наполягав на тому, щоб закрили колегію, звільнили ігуменів, а Петро Могила перестав підтримувати цей навчальний заклад. Під тиском Речі Посполитої в 1639 році Вінницьку православну колегію закривають. Однак в 1645 році при жіночому Благовіщенському монастирі (1635 р.) відкривають іншу братську школу для дітей православних міщан. Відновила братська школа свою роботу при Кузьмо-Дем'янівському соборі лише в 1793 році. Учителями в цій школі були дяк Омелько та Яків Будзиновський. Парафіяльні школи при церквах на Старому місті були єдиними осередками освіти і зберігали всі національні ознаки. Православні монастирі, храми і школи при них підтримувалися українською шляхтою, громадою.

Протягом 1774-1793 років для католицької польської частини населення міста працювала Вінницька окружна школа, яку пізніше перевели до Браїлова. Спроба повернути її в 1796 році до Вінниці не увінчалася успіхом , бо в частині приміщень розмістили міську в'язницю. І лише в 1799 році школу все-таки повернули до Вінниці. Коли ж в 1804 році був створений статут Віленського університету та однойменний учбовий округ, якому підпорядковувалися всі нижчі та середні навчальні заклади. Вінницькій школі були надані права Подільської гімназії, яка 27 вересня 1814 року була урочисто відкрита у Вінниці. Її першим директором призначили ксьондза М. Мацейовського, якому підпорядковувалися чотири повітових училища в Кам'янці, Меджибожі, Немирові, Бару. В гімназії було 6 класів і стільки ж вчителів. 1-2 класи вивчали початки арифметики, географії , мораль, латинську і польську граматику; 3 –ій клас -словесність і латинську мови; 4 клас- мораль; 5 клас- математику; 6 клас-фізику. Також 4 молодших учителі викладали малювання, російську, французьку і німецьку мови. Перші два класи становили повітове училище, а наступні чотири - власне гімназію. За віросповіданням в гімназії переважали католики, але можливості для навчання мали православні, уніати, протестанти. Для здібних, але

неспроможних платити учнів, було відкрито 24 місця. Проіснувала Вінницька гімназія недовго. В 1832 році гімназію перевели до Кам'янець - Подільського, а звідти в 1847 році – до Білої Церкви. З її стін вийшли відомі в польській літературі письменники : Северин Гошинський, брати Александер-Кароль і Сильвестер-Венжик Грози, Томаш Падура, історик Поділля і лікар Антоній-Ролле та інші. Заснували у місті нову гімназію – тепер російську – в 1832 році. Очолив її Гаврило Фовицький – випускник Петербурзької духовної семінарії. В гімназії виключили польську мову, як загальнообов'язкову дисципліну, і від ополячення перейшли до русифікації в освіті.

У Вінниці були також приватні пансіони, здебільшого для дівчат- і хлопчиків-дворян, де вивчали закон Божий, арифметику, загальну географію, польську, російську, французьку, німецьку мови, чистописання, гру на фортепіано, танці, малювання, жіночі рукоділля. Історія та географія вивчалися виключно Росії. Для відкриття приватного навчального закладу потрібно було «свідоцтво» Київського університету св. Володимира. Також повинна бути відповідна навчально-матеріальна база: достатня кількість підручників, житло для учнів і т.ін. У 1807 році такі пансіони відкрили подружжя Гутковські, дві іноземки Сорс і Кампо. Найкращим в усій губернії був пансіон Малгожати Бессон. Навчання було платним : від 150 руб. сріблом до 60 червінців на рік. Пансіон для хлопчиків – дворян відкрили в 1833 році вчителі Подільської гімназії, зокрема, опальний префект Подільської гімназії М. Богатка. Кількість учнів в пансіонах коливалася в межах 20-30 учнів. Навчання в пансіоні для хлопчиків теж було платним (180- 300 рублів сріблом), а тому недоступним для всіх. Мав наміри відкрити музичний інститут Ігнаці Плятер Козловський, який викладав музику в пансіонах, але від цієї ідеї відмовився. Занадто із сарказмом він писав у своїй книзі « Музична подорож, написана Квінтою Мироновичем» про вінницьких вчителів музики, які обурилися такій його витівці, а їх підтримав попечитель учбового округу. На власні кошти І. Козловський збудував все-таки приміщення інституту на високій скелі над Бугом. Інститут проіснував до 1840 року. Також у місті були три єврейські школи.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Користуючись текстом, заповніть пропуски:

1. Кріпосних міщан міста називали.....
2. Населення міста в..... роках зазнало наслідків « морового повітря»

3. В результаті II поділу Речі Посполитої .....року місто відійшло до.....імперії.

4. Вінниця була центром .....воєводства в .... році.

2. Розташуйте в хронологічному порядку появу закладів освіти міста:

А. Російська гімназія.

Б. Братська православна школа Козьми і Дем'яна.

В. Подільська гімназія.

Г. Єзуїтський колегіум.

3. Встановіть відповідність:

А) М.Бессон   1) православне братство

Б) П.Могила   2) музичний інститут

В) І.Козловський   3) приватний пансіон

Г) М.Мацейовський   4) директор Подільської гімназії.

4. Оберіть правильну відповідь:

1) Місто сполучали через Буг

А) 5; Б) 7; В) 8 мостів.

2) У 18-19 століттях у Вінниці переважали дерев'яні будинки:

А) так; Б) ні.

3) Постійну і рекрутську повинність у місті відбували всі жителі міста.

А) так; Б) ні.

Досліджуємо, пізнаємо, узагальнюємо.

- Завершіть речення, аргументуючи свою думку, використавши метод «Прес»: « Я вважаю, якби місто в 1796 році залишилося центром Брацлавського намісництва, то... , наприклад... . Тому що... . Отже,... .»
- Українська і польська етнічні громади в місті жили відособлено. Якою була участь вінничан в подіях польського повстання?

- Уявіть себе купцем із Польщі, який прибув на ярмарок, що на Замості. Сформулюйте мету свого приїзду, опишіть побачене. У своїй розповіді врахуйте склад населення, місце розташування торгової площі, товари.

Люди в історії міста.

Антоній Ролле – дослідник історії Поділля, відомий лікар - випускник Подільської гімназії.

Наполеон Орда – білоруський, польський художник, літератор, композитор, музикант. Його альбом літографій містить архітектурні пейзажі старовинної Вінниці.

ПИШАЙМОСЯ!

« Дерев'яним дивом» називають історики, мистецтвознавці церкву св.Миколи (1746) .

« Садиба у П'ятничанах» (1831)- пам'ятка України національного значення.

Тема 8 -9. Початок промислової ери.

Доцільно з'ясувати, повторити:

- *економічні та соціальні наслідки аграрної реформи 60-х років XIX століття в Російській імперії.*
- *Чому поява залізниць в країні економісти, історики вважали фактором прискорення розвитку ринкових відносин?*

1.Економічна та соціальна пореформена модернізація життя міста.

Реформа 1861 року в Російській імперії, попри свою обмеженість, прискорила завершення промислового перевороту, формування ринкових відносин.Наслідки реформи одразу ж після реформи для міста не одразу стали відчутними: переважала кустарна промисловість, дрібна торгівля, а на околиці займалися землеробством.

Наприкінці XIX – на початку XX століття відбувається економічне піднесення Вінниці. Цьому сприяло спорудження Києво – Балтської залізниці, яке розпочалося в 1866 році і завершилося в 1871.Місто залізницею приєдналося до економічного життя імперії, зокрема найбільшими містами Києвом, Одесою, Москвою, Петербургом, а з1873 року – із західними районами. Залізниця сприяла економічному обміну виробленою продукцією, відбувався процес урбанізації: із 11-тисяного міста

в пореформені роки Вінниця досягла 60-ти тисячного рубежу в 1917 році. На початку ХХ ст. своїм зростанням місто завдячувало ще й тому, що сюди після початку Першої світової війни, в зв'язку з наближенням фронту до Кам'янця – Подільського, фактично був перенесений губернський центр. Управління містом здійснювала міська дума та її виконавчий орган – міська управа. Гласні (депутати) думи обиралися на чотири роки.

Провідною галуззю промисловості міста була харчова. Серед підприємств цієї групи виділявся горілчаний завод, заснований у 1896 році, великий млин (1900 р.), пивоварний завод (1907 р.). Одним з найбільших підприємств був чавунно ливарний механічний завод «Молот» Львовича, збудований у 1880 р. У 1899 році німецькі підприємці заснували у місті насінневий завод. В 1912 році суперфосфатний завод році дав свою першу продукцію. Він був одним з найбільших хімічних підприємств країни, обладнаний за останнім словом тодішньої науки й техніки. Сировина була місцевою, а коли вичерпався її запас, то її доставляли із Хібін (Росія). Відомий цукрозаводчик Лев Бродський викупив у міської думи 35 десятин землі для спорудження рафінадного заводу. Поява залізниці сприяла розширенню торгівлі. Якщо в 1885 році у місті було 9 ярмарків, то в 1895 – їх було вже 11 одноденних ярмарків. Однак потреби купців не влаштовували одноденні ярмарки, тому за клопотанням подільського губернатора в 1901 році був відкритий 14 –денний ярмарок по вулиці Великій Олександрівській (проспект Коцюбинського). Продовжували функціонувати одноденні ярмарки по неділях, середах, п'ятницях. Оптова й роздрібна торгівля зосереджувалася в руках євреїв. Одним з найбагатших жителів міста був єврей Бернштейн – власник правного банку. Асортимент товарів свідчив про господарську спеціалізацію краю: хліб, м'ясо, худоба, горілка, цукор та ін. Ян Лазовський, який народився у Вінниці, закінчив Вінницьке реальне училище, працював у місті з 1911 року, у збірнику «Pamiętnik Kijowski» (т.ІІІ « Фрагменти спогадів з Вінниці на Поділлі») описав вінницькі ціни: вбрання гарної якості – 30 руб., булка « кайзера» - 1 коп., великі плетені булки – 5-6 коп., м'ясо – 9 коп за фунт, найкраще масло – 40 коп. за фунт (1 фунт = 400грам). Поїздка дροжками- 20 коп., стрижка –10 коп., дрова на опалення – 12 руб. за сажень (9м .куб.). Зарплата теж була різною і залежала від освітнього та кваліфікаційного рівня. Некваліфікована праця служниці, приміром, на місяць становила 3-4 рублі, кухарки – 6 рублів, поштові та муніципальні службовці отримували 15 рублів і більше, залежно від стажу. Лікарі не дотримувалися тарифів. З бідного брали 20 копійок, часто докладаючи свої кошти до ліків, а з більш заможних брали рубль або пів рубля Відвідини хворого на дому з виїздом – 5 рублів. Робітники за 10-тигодинну працю за

день отримували 20-80 копійок. Інженер з вищою освітою отримував 75 рублів, а директор промислового закладу – 300 рублів, а також помешкання, сад, опалення, світло, коней, прислугу і річні доплати. За утримання житла спеціалістів із 6-ти кімнат доплачувалося 200 рублів на рік, а житло холостяка –інтелігента коштувало 25 рублів на місяць.

На початку 60 – х років ХХ століття колишню Хлібну площу (Калічу) назвали іменем Гагаріна, а на місці базару виріс універмаг. Але на «Калічі» не завжди торгували. Коли і чому ця місцевість отримала таку назву? Існує легенда, яку розповідають старожили нашого міста.

У ті часи, коли козаки воювали з поляками, на цьому місці був глибокий яр. І ось якось на одному схилі яру зупинилося козацьке військо, а на другому – польське. Почався у них бій, багато воїнів загинуло й ще більше покалічено. Потім загиблих поляків поховали з одного боку яру, а козаків – з другого. З того часу тут з'явилося два кладовища – католицьке і православне, а яр назвали Калічей, пам'ятаючи про цю жорстоку битву.

Місце за концертним залом «Райдуга», що проходить вздовж парку до озера з лебедями, і є початком «Калічанського яру». Саме тут колись було невелике болото, звідки брала початок річка Каліча, що текла яром до Бугу. Сучасну площу Гагаріна річка зараз перетинає підземними трубами. Яр тут був з дуже крутими схилами, але їх декілька разів перекопували, коли через яр прокладали дорогу. Звільненою землею засипали низ яру. Так і виникла площа. Під решітками каналізаційних стоків тут можна почути бурчання підземної ріки.

Вінниця перетворилася в значний адміністративний та діловий центр. Сюди почали приїжджати поміщики, підприємці, відставні офіцери, які купували або ж замовляли будівництво житла. З 90 – х років ХІХ ст. забудову міста почали частково планувати. Завдяки діяльності архітекторів зростали нові, гармонійно сплановані квартали на лівому березі Бугу – Замості. Період з кінця ХІХст. до 1914 року відзначався особливо високими темпами забудови міста.З'являються будівлі з червоної цегли, під залізним дахом, з декоративним оздобленням фасаду. В цей період побудовано будинки із дорогої силікатної цегли та облицюванням фасаду кахлями.

З кінця ХІХст. переважним типом житла заможних вінничан стала садиба з садом і чавунним, залізним або дерев'яним парканом, збудованим у стилі архітектури будинку.Такі садиби будувалися на вулицях, що проходили неподалік від центральної: будинок О.М.Четкова, відставного офіцера, викладача фізкультури реального училища (на вул. Пушкіна), садиба присяжного повіреного Л.А.Длуголецького (на вул. Першотравневій), фабриканта Б.Львовича (на вул. Чкалова). Планово забудовувався лише

центр міста. А на околицях будівництво, як правило невеликих будиночків, йшло хоч і швидко, але стихійно. З цих будиночків, що тісно притиснулися один до одного, виникали нові вулиці, переважно без назви і тротуару.

Нового вигляду надали місту великі адміністративні будинки та будинки громадських закладів, що в більшості своїй були дво -, три -, а деякі й багатопверховими.

У 1912 році у Вінниці було 9 готелів, пишні і претензійні, назви яких відповідали тодішній моді на французький кшталт: «Бель-в'ю», «Європейський», «Континенталь», «Гранд-Отель». Один з них – найбільший – шестипверховий готель «Савой» і сьогодні є чи не найкращою спорудою міста.

На початку ХХ століття «Савой» мав весь перший поверх під крамницями. Клітка сходів була темна та незручна, обладнана єдиним у місті електричним ліфтом. Готель мав велику рестораційну залу зі стінами та стелею, оздоблену різнокольоровими прикрасами та орнаментом в стилі «модерн». Центральне водяне опалення цього будинку було новинкою для Вінниці того часу рису.

У центрі Вінниці, у сквері Козицького, стоїть вежа, яка є окрасою і своєрідною візитною карткою міста над Бугом. Знаменита вежа будувалася як водонапірна, бо місто зростало. Споруду проектували з двома баками нагорі, які вміщували б по 5 тис. відер кожний. Був встановлений годинник з 4-ма мідними циферблатами діаметром 3,5 аршини, добрим механізмом і боєм, що коштувало казні міста 3 000 рублів.

Збудована на початку 1910-х рр. водонапірна вежа свою функцію виконувала до 1920-х рр. У роки Другої світової війни вона слугувала спостережним пунктом. Саме тут 20 березня 1944 р. замайорів прапор визволення. Після війни вежу використовували під звичайні квартири для працівників водоканалу.

На початку 1980-х рр. споруда була реконструйована за проектною пропозицією Євгена Пантелеймонова, набувши звичного тепер для нас вигляду. У 1985 р. тут відкрився «Музей бойової і революційної слави м. Вінниці» — філія Вінницького обласного краєзнавчого музею. А 15 лютого 1993 р., з нагоди 5-ї річниці виведення радянських військ з Афганістану, відкрито «Музей Пам'яті», де зібрано матеріали про наших земляків – «афганців». **У 2000 р. рішенням міської ради вінницька вежа внесена до переліку міської символіки.**

Чудовий краєвид на Південний Буг та П'ятничани у районі сучасної школи № 3 не залишав байдужими «батьків міста». Приватний підприємець Кумбара прихопив частину набережної. Громаді вдалося повернути її через

суд. У 1910 році тут побудували кам'яні сходи, які служили спуском до порому, що з'єднував центр Вінниці з військовим містечком на Замості. Склались вони із 118 сходинок. Проект сходів підготував інженер Г.Г.Артинов. Вартість робіт – 1630 крб. Маленький пором старанно перевозив вінничан з берега на берег, поки у 1962 році не збудували новий П'ятничанський міст, по якому зараз ходять тролейбуси.

Назви вулиць повторювали традиційний для всіх міст імперії набір: Дворянська, Монастирська, Купецька, Торгова, Садова, Поліцейська, Базарна. Назви ж вінницьких мікрорайонів склались історично і донині існують серед старожилів: Долинки, Єрусалимка, Слов'янка, Хутори, Тяжилів, Кумбари, Садки тощо.

2.В ногу з часом: трамвай, освітлення , телефонний зв'язок.

З 1898 року в Вінницькій міській думі обговорюється ідея створення міської залізниці – «електричної залізної дороги». За підрахунками кінні перевезення в місті за добу давали 5 крб. заробітку, а трамвай – 98 крб. Планувалось, що два рейси від гімназії до вокзалу та назад будуть здійснені за 50 хвилин. Роботами керував інженер Артинов Г.С. Більшість операцій виконувалася вручну. Вартість проїзду – 5 копійок. Безплатно користувалися послугами трамваю поліцейські.

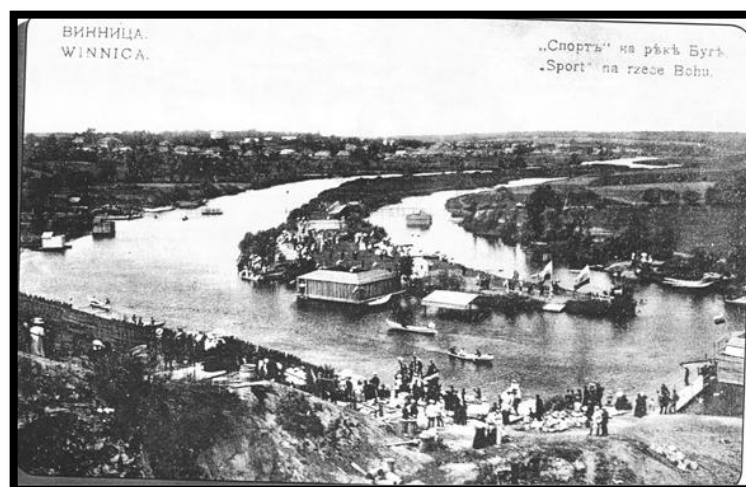
14 жовтня 1912 року містом пройшов перший трамвай (вперше трамвай в Росії було пущено в 1892 році в Києві, в Москві – у 1899 році). На трамвайній лінії курсувало тоді 6 вагонів.

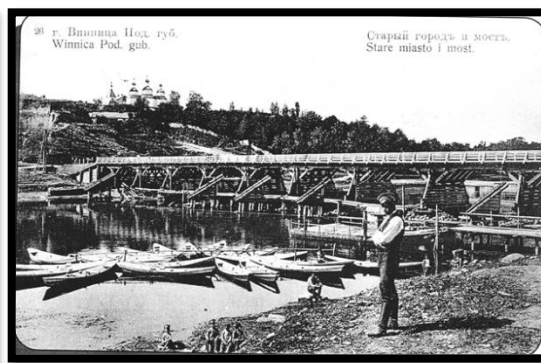
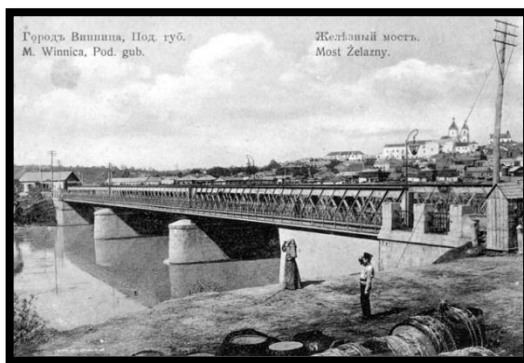
До побудови електростанції освітлення у Вінниці було вкрай поганим. Уздовж вулиць були встановлені гасові ліхтарі, які майже не пропускали світла через закіптявіле скло. Запальовались і гасились ліхтарі кожен окремо, для цього двічі на день, рано – вранці і ввечері, вулицями проходив ліхтарник з драбиною на плечі, посудиною з гасом і запаленим ліхтарем у руках.

У 1910 році Київське відділення російського товариства «Всеобщей компании электричества» споруджує у Вінниці електростанцію і електроосвітлювальну мережу. Це дало змогу встановити на центральних вулицях міста 36 електричних ліхтарів. Всього у місті їх було 102. Освітлювалися центральні вулиці до 2-ої години ночі.

На початку ХХ ст. у Вінниці поліпшилися засоби зв'язку. Міська управа приймає рішення про облаштування у Вінниці телефонного зв'язку.

З 1906 року почала працювати телефонна станція на 130 номерів, а також два телефони-автомати на вокзалі та міському суді. Плата за користування телефоном складала 10 коп. з версти, а в 1916 році – вже 19 копійок. Спочатку телефонний зв'язок обслуговував лише державні установи. Телефони мали також великі підприємства та заможні громадяни.

Старе місто і Замостя сполучалися через річку за допомогою парому, човнів. Такі перевезення, навіть при помірній платі, були для місцевого населення дорогими. Поява трамваю – це крок до об'єднання міста, що розкинулося по обидва береги Пд.Бугу. Для руху «електричної залізниці» в 1902 році спорудили залізний міст, про залишки якого нагадують кам'яні опори біля острова Кемпа. В 1909 році було споруджено староміський міст, який замінив паром. Прохід по мосту був платним, щоб покрити всі витрати на його будівництво та утримання. Розміри платні були встановлені міською думою: з пішохода – 1 коп., з домашньої тварини – 3 коп., з воза – 5 коп., з екіпажу – 4 коп. Встановлений збір був особливо відчутним для жителів Старого міста, які щодня везли продукти на міський базар. Кожна родина платила орендарю мосту не менше 1 крб. на місяць.

Міська психіатрична лікарня

За імперських часів у місті не було психіатричної лікарні. Цей вид допомоги надавали монастирі. Із 1893 року на околиці міста впродовж 4-х років йшло будівництво психіатричної лікарні за рахунок державної казни. Місце для будівництва вибирав, зокрема, М.І.Пирогов. Поряд із будівельниками, які прибули із Казані, працювали місцеві добродійці – переважно сектанти. Головний корпус лікарні з підземною вузькоколійкою, корпуси із ліфтовим сполученням, каналізація, водогін, калориферне опалення, високі стелі, церква з розписом, виконаним учнями В.Васнецова, власна ферма, городи і поля, млин, цегельний завод, бібліотека. Такою постала лікарня в день свого відкриття – 25 травня 1897 року. Гостей було багато, навіть із зарубіжжя. Перший директор – В Кузнецов, доклав чимало зусиль до організації роботи з лікування хворих, був автором цілого ряду наукових робіт. Два неповних роки в лікарні працював майбутній перший академік-психотерапевт Російської імперії О.І.Ющенко. Саме у Вінниці він написав першу свою наукову працю. В 1911 році на виставці у Дрездені вінницька лікарня для психічно хворих одержала почесний диплом за свої експонати: інструменти,

ліки. Вже на той час лікарня мала свою наукову лабораторію. В роки Другої світової війни у приміщенні лікарні знаходилася ставка А.Гітлера.

Освіта на початку ХХ ст.

На початку ХХст. в місті діяла одна чоловіча та дві жіночі гімназії. Чоловіча та друга жіноча гімназія з 1912 року знаходились в одному триповерховому приміщенні збудованому в «Мурах». 1-ша жіноча гімназія в 1910 році перебралась в новий, збудований для неї будинок. Нині це приміщення загальноосвітньої школи- гімназії № 2.

Педагогічну освіту жителі міста могли здобути в учительському інституті, який діяв з 1912 року і є найстарішим вищим навчальним закладом міста, в учительській семінарії, що з 1909 року була переведена до Вінниці із села Потоки та в церковно-учительській школі. У 1912р. Вінницькі педагогічні курси для жінок дали перший випуск вчителів початкових народних училищ.

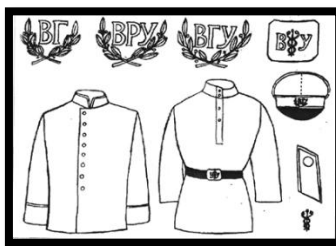
Після закінчення сьомого класу випускниці жіночої гімназії отримували атестат на звання вчительки початкової школи. У жіночій гімназії були декілька стипендій по 60 крб.на рік для відмінниць і грошова допомога бідним ученицям, як пожертва дворянки О.Поплавської, донька якої, учениця гімназії, раптово померла. Після закінчення педагогічного (восьмого) класу атестат давав звання домашньої вчительки. Випускницям-відмінницям цього класу присвоювалось найвище звання: «Домашня вчителька-наставниця». Їм відкривався доступ на вищі жіночі курси без іспитів.

У чоловічій гімназії було 7 класів. Впродовж семи років вивчали грецьку та латинську мови. Трьокласники повинні були перекладати Марка Аврелія, в сьомому класі знати напам'ять Цицерона і Горація. Перші три роки вивчали арифметику, геометрію, географію, історію, правопис, креслення та малювання, далі вводили фізику, статистику, а на уроках російської – к вивчали логіку і риторику. За учнями стежили. Неблагонадійних учнів не відпускали на канікули.

Міністерська інструкція для заохочення змагання в навчанні гімназистів вимагала мати в кожному класі окремі лави для відмінників та старанних. Перша лава фарбувалася в колір, відмінний від кольору інших лав, друга лава

залишалась такого ж кольору, як і всі інші в класі, але була обведена зверху і по краю тим же кольором, в який пофарбована перша лава. Над обома лавами розміщувались написи: над першою – «Відмінник», а над другою – «Старанний».

Згідно з інструкцією, в церкві під час служби відмінники та старанні стояли окремо від інших, ближче до вівтаря. В їдальні вони обідали за окремим столом і щоденно отримували додаткову страву.

Шкільна

форма

Повсякденна форма гімназистів складалася з гімнастерки темно-синього або сірого кольору, підперезаної чорним шкіряним ремінцем з нікельованою бляхою, світло-синього кашкета з білими кантами та чорних прямих штанів. На блясі ремня та на околиці кашкета містилася шифровка гімназії, наприклад, «ВГ» — Вінницька гімназія в оточенні лаврового листа.

Цікаво, що кашкет був для гімназистів «всезащитним» головним убором: влітку на кашкет натягали білий полотняний чохол, а взимку під кашкетом носили суконні навушники. Взимку гімназисти носили пальта, дуже схожі за кроєм та матеріалом з офіцерськими. Невід'ємною деталлю гімназичної форми був ранець з кришкою зі шкіри тюленя.

Носити форму школярі мали і в позаурочний час, і під час канікул (для полегшення контролю з боку начальства). Постійне носіння школярами напіввійськової форми значно полегшувало їх наставникам здійснювати контроль за поведінкою учнів, особливо в позаурочний час. Справді, неважко «вирахувати» хлопця у кашкеті серед відвідувачів кіно чи кафе (а в ті далекі часи школярі не мали права відвідувати подібні заклади навіть з батьками!). А за спробу ходити у «цивільному» гімназист міг вийти зі школи з «вовчим квитком».

У місті для професійного навчання працювали 12 початкових училищ, залізничне, комерційне та реальне училище. Реальне училище до міста було переведене із Могилів-Подільського 12 червня 1889 року у приміщення, яке збудував купець Ц.Л.Вайнштейн, як пам'ять про передчасно померлого сина – студента Петербурзького політехнічного університету, а також з надією про те, що в ньому будуть навчатися і єврейські діти. Еклектична споруда

поєднала в собі елементи давньоруської та візантійської архітектур. Перший директор – Ярослав Немец – чех за національністю, освіту отримав в Мюнхенській королівській академії промисловості та мистецтва. Навчання було платним – 50 крб. на рік. Г.Бріллінг у « Спогадах про реальне училище» писав: « ...вчилася досить багато поляків – дітей лікарів, адвокатів, великих і невеликих поміщиків, посесорів (орендарів маєтків) тощо. У мене в класі поляки склали приблизно третину. Здебільшого вони трималися замкнено – їх об'єднували традиції батьків, релігія, мова».

3. Микола Іванович Пирогов - видатний хірург, педагог, громадський діяч, особистість.

Живописний куточок Поділля, неподалік від Вінниці, садиба Вишня сьогодні є місцем паломництва всіх, хто шанує талант, наукову спадщину відомого хірурга **Миколи Івановича Пирогова**. Саме в цій садибі пройшли його плідні останні роки життя 1859-1881 рр. Купив М.І.Пирогов садибу у спадкоємців лікаря Гріколевського 20 серпня 1859 року. Площа угідь складала 2333 десятин, а число жителів 510. Сад, город, невеличкий панський будинок, чотири хатинки для лісників, господарські споруди (конюшня, кузня, сарай, колодязь) були оцінені в 90 тис. рублів сріблом. Таких грошей у сім'ї Пирогова не було. Спочатку Микола Іванович вніс завдаток у 8 тис. рублів, через два місяці ще 22 тисячі рублів. Потім погасив Петербурзькому опікунському будинку, який рахувався за Гріколевським, майже 18 тис. рублів, в січні 1860 року ще 25 тис.рублів , а решту (близько 25 тис. рублів) із відсотками виплачував впродовж 14 років. Ці гроші він взяв у Вінницькому приватному банку Бернштейна на умовах, що той стане орендаром помістя на період погашення позики. Лише через 12 років Микола Іванович став повноправним власником Вишні.

Поселився Пирогов в панському будиночку і розпочав будівництво півториповерхового будинку в 10 кімнат, в який вселився в 1866 році. Одночасно впорядковувалися дубовий ліс, земельні угіддя занедбаної садиби: розбивалися городи, висаджувався фруктовий сад, рідкісні декоративні рослини. Були збудовані 2 млини. Пирогов, навіть, займався селекцією пшениці, яка дала високий для того часу урожай. Найбільше лікар пишався своїми трояндовими алеями. Та основною справою його життя залишалася лікарська діяльність. Він збудував найпершу на Поділлі сільську лікарню з операційною на 30-40- ліжок. В 1866 році відкрив аптеку, де з поміткою на рецепті «pro pauper» («для бідних») ліки відпускалися безкоштовно. Сировиною для виготовлення більшості ліків були лікарські

рослини, вирощені в садибі. Пацієнтами хірурга були не лише мешканці Вінниці, навколишніх сіл, а й хворі з Москви, Санкт-Петербурга, Поволжя, Уралу. Адже слава про завжди успішно проведені складні операції поширювалася досить швидко. Відкриття лікарень, аптек на селі – це справжній громадянський подвиг, який вартий і сьогодні наслідування. Микола Іванович дбав і про освіту своїх селян, а для цього відкрив початкову школу. Вчений прагнув по можливості допомагати матеріально кому грошима, речами, ремантетом, худобою, а кому і хату будував. У 1869 році він за власним бажанням подарував 167 десятин землі, дві тисячі двісті два сажені сінокосу селянам с.Шереметка (Пирогове). Кожен день Пирогова був чітко розпланованим і насиченим. Зранку – прогулянка піша або на коні, огляд господарства, догляд за деревами, трояндами. Після сніданку фельдшер повідомляв хірурга про стан здоров'я прооперованих, потім - огляд, перев'язка хворих, а опісля розпочинав прийом хворих, які очікуючи прийому чи операції, селилися у селянських хатах сіл Шереметки, Людвигівки, Вишні. Майже 100 хворих обслуговував щоденно Микола Іванович. В період 1862-1866 років він був запрошений до Німеччини, де готував майбутніх професорів медицини. Вчений вів активне громадське життя. У вересні 1870 року на прохання Товариства Червоного Хреста інспектував госпіталі, перев'язочні пункти на театрі франко-пруської війни. У своєму звіті він із задоволенням відзначав, що врешті-решт стали використовувати його методи резекції суглобів, накладення гіпсових пов'язок. Його сподвижництво, турбота про здоров'я, освіту населення не пройшли повз увагу влади. У 1876 році, проїжджаючи через Вінницю, імператор Олександр II запропонував йому посаду міністра освіти, але той відмовився. З ініціативи професора М.В.Скліфосовського в травні 1881 році вирішили відзначити 50 – річчя лікарської, педагогічної, наукової та громадської діяльності Пирогова в Санкт-Петербурзі. На святкування в північній Пальмірі Микола Іванович не погодився. Тоді святкування призначили у Москві, куди він виїхав разом зі своєю дружиною Олександрою Антонівною. Вінницька вдячна громада тепло і урочисто проводжали свого шанованого земляка. Вагон прикрасили гірляндами із квітів, вручили розкішний альбом. На всьому шляху руху поїзд зі славетним хірургом зустрічали і проводжали урочисто, а військові лікарі, зокрема, одягнули з цього приводу парадну форму.

Урочистості з нагоди ювілею проходили в приміщенні Московського університету. На святкуванні була присутня величезна та авторитетна закордонна делегація. Це була остання зустріч знаменитого хірурга, педагога

із учнями, колегами, послідовниками його методів лікування. Важка і невиліковна хвороба зупинила його серце 23 листопада 1881 року. На третій день тіло М.І.Пирогова було забальзамоване доктором Вивозцевим і перенесене до усипальниці, над якою у 1885 році зведено церкву за проектом академіка В.Сичугова. 9 вересня 1949 року було відкрито музей-садибу Миколи Івановича Пирогова. Сьогодні музей має статус « Національного» . Делегації 169 країн світу відвідали меморіал славетного хірурга. Вінничани пишаються своїм славетним земляком-генієм. Його практична невтомна діяльність, любов до людей є найкращим прикладом служіння справі народу.

4. Події революції 1905-1907 рр. у Вінниці.

Перша революція в Російській імперії, спровокована подіями кривавої неділі 9 січня 1905 року у Петербурзі, докотилася до Вінниці, де в умовах низького життєвого рівня зубожіла робітничо-ремісницька частина 36- тисячного населення міста. Першою реакцією були страйки, на яких переважали економічні вимоги: збільшення зарплати, поліпшення умов праці, зменшення робочого дня. В квітні-жовтні 1905 року кількість страйків зростає, бо прикладом стали задоволені власниками-роботодавцями вимоги місцевих робітників-друкарів. В 1905 року в місті страйкуючі під впливом царського маніфесту 17 жовтня починають діяти активніше і висувають політичні гасла: « Геть царя!», « Геть самодержавство!». Виступи демонстрантів супроводжувалися, на жаль, псуванням зелених насаджень, 85 міських ліхтарів, огорож, захопленням місць загального користування. Додалися до цих протизаконних форм протесту розбійні пограбування приватних осіб, банківської установи і, навіть, церкви св. Миколая. Для боротьби з революцією і безпорядками було посилено військово-поліцейський режим. Вінницька організація РСДРП в 1906 році готувала страйк, збройне повстання до річниці революції, проводила агітацію серед населення. Організаторів, активістів напередодні повстання викрили і заарештували. Повстання було зірване, але наступні страйки у місті все-таки відбувалися і були добре організовані. Тому більшість власників звільняли робітників, закривали свої підприємства. Наступ реакції в країні з 1907 року зменшив виступи робітників. В 1908 році відбулася конспіративна маївка у П'ятничанському лісі, організована соціал-демократами. В 1912 році ,у відповідь на ленські події, прокотилася нова хвиля страйків. Поліція і жандармерія проводила обшуки, арешти, вилучали заборонену літературу. Стріляли у Вінниці під час російської революції лише раз, коли заарештовували на Старому місті членів анархістської організації. В роки революції під особливим наглядом перебувала польська община міста, яка за

переписом 1897 року нараховувала більше 30 тисяч осіб. Активна польська інтелігенція відвідувала « Польський клуб», де велася різноманітна просвітницька робота культурологічного спрямування. Були створені поляками і таємні товариства, але вони вдавалися до пасивного опору, побоюючись репресій.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Користуючись текстом, заповніть пропуски:

Найстаріший вищий учбовий заклад міста .....

Староміський міст збудовано в.... році.

Музей –садибу М.І.Пирогова було відкрито в ..... році.

В ... році запрацювала телефонна станція у Вінниці.

2. Розташуйте в хронологічному порядку:

А) Відкриття міської психіатричної лікарні

Б) Поява електричного освітлення в місті

В) Споруджено Староміський міст

Г) Перший вінницький трамвай

Д) Заснування насінневого заводу

Е) Спорудження Києво-Балтської залізниці

3. Встановіть відповідність:

А) Григорій Артинов   1) Перший академік-психотерапевт ;

Б) Ярослав Немец   2) засновник заводу «Молот»;

В) Б. Львович   3) перший директор реального училища;

Г) О. Ющенко   4) кам'яні сходи до Бугу, « Савой».

4. Опрацюйте документ. Які факти, на вашу думку свідчать про те, що в лікарні для людей з обмеженими можливостями були створені умови для лікування, гармонійного розвитку, відпочинку, реалізації їх трудових навиків

Документ. « *Быть в Виннице и не посмотреть на лечебницу – это все равно, что быть в Риме и Папы не видеть.*»

Профессор А.Павловский произвел бактериологическое исследование воды реки Буг и нашёл, что р.Буг одна из самых чистых рек Европы, и вода её вполне годна для питья.

При лечебнице имеются ферма, огородное и полевое хозяйство, свиноводство, мельница, кирпичный завод, столярная, сапожная, шляпная, портняжная, токарная, малярная, щеточная и др. мастерские.

В духовном отношении дело обстоит прекрасно. Свой оркестр, своя отлично устроенная сцена. Обширный танцевальный зал, в котором зимой собирается свыше 200 человек больных для развлечений и танцев, своя обширная библиотека с кабинетом для чтения, для которой ежегодно выписывается газет и журналов на 200-250 руб. Имеется чудесная любительская драматическая труппа и даже свой художник».

Путеводитель и справочник по г. Виннице»1911г

Досліджуємо, пізнаємо, узагальнюємо.

- Обговоріть у великому колі отриману інформацію про вінницький (вишенський) період життя М.І.Пирогова :

А)Який факт із його біографії вас найбільше вразив? Свою думку обґрунтуйте.

Б)Які риси характеру, вчинки свідчать про високу громадянську позицію М.І.Пирогова, гідну наслідуванню?

В)Чи погоджуєтесь ви із думкою славетного земляка, викладену у його книзі «Щоденник старого лікаря», що «майбутнє належить медицині *запобіжній*. Ця наука, йдучи рука в руку з державою, принесе без сумніву користь людству»? Спрогнозуйте заходи запобігання хворобам в наш час, які, на вашу думку треба проводити серед населення, особливо серед молоді.

- Перша самостійна пожежна частина міста (1912-1926 рр.) була на Замості, вул. Нансена. Щоб дізнатися про те, як було організоване життя пожежних трьох команд міста І половини ХХ ст., відвідайте музей ППЧ на « Вишеньці» .

Люди в історії міста

Натан Альтман (1889-1970 рр.) - відомий художник-кубіст, пейзажист, скульптор, сценарист фільму « Єврейське щастя» (1926 р.), зйомки якого відбувалися на Єрусалимці; автор портретів Анни Ахматової, С.Міхоелса,

антифашистських карикатур, ілюстрацій до Старого Заповіту. Народився у Вінниці, на Єрусалимці.

ПИШАЙМОСЯ

Національний музей-садиба Миколи Івановича Пирогова належить до «Семи чудес Вінниччини» рішенням 14-ої сесії Вінницької обласної ради 5-го скликання від 08.12.2007 року .

Тема 10. Вінницьке Срібне Відродження.

Доцільно з'ясувати, повторити:

- факти потужної модернізації економічного життя міста, його інфраструктури останньої чверті XIX- початку XX ст.
- становлення загальної та спеціальної освіти в місті;
- громадянське сподвижництво великого хірурга, педагога М.І.Пирогова.

Місто, якому судилося нині стати історичною пам'яткою України, потужно поєднало в собі традиції землеробської осаді своїх околиць та епоху модерну завдяки наполегливості міського голови Миколи Оводова, головного інженера Григорія Артинова та багатьох відомих не лише в місті, а й Україні, Європі людей - громадян міста.

Оводов Микола Васильович - міський голова (1899-1917 рр.)

Народився Микола Васильович 17 листопада 1864 року у збіднілій дворянській родині на Воронежчині. Після закінчення Київського університету Святого Володимира працював у 1880-1890-х роках лікарем в Ямполі. З квітня 1890 року Микола Оводов – вінницький міський лікар, розгортає досить широку медичну практику. З 1898 року – консультант хірургічного відділення психіатричної окружної лікарні Вінниці, багато зусиль доклав до боротьби з холерою. Влада високо оцінила його лікарську практичну діяльність: кавалер орденів св. Анни III ступеня(1894р.) та II ступеня (1902 р.), св. Станіслава II ступеня (1897 р.).

У 1899 році Микола Васильович обраний Вінницьким міським головою, неодноразово переобирався на цю посаду до 1917 року. Під час головування Оводова відбувся величезний прогрес у розвитку міста, міського

самоврядування, господарства. На посаді голови він розумів, як лікар, яке значення для громади, її здоров'я не лише фізичного, а й морального, мають водогін, каналізація, електрика, театр, громадський доступний транспорт, громадські установи, облаштоване, впорядковане місто. Для успішної реалізації планів, фактично оновлення життя міста, він добирає фахівців до міської управи, спеціалістів інженерної справи. На посаду міського архітектора М.Оводов запрошує службовця Головної казарменної комісії Генштабу Григорія Артинова – випускника Санкт-Петербурзького інституту цивільних інженерів. Сучасникам Микола Васильович запам'ятався як енергійний організатор і чесна людина, бо ж, «довго господарюючи в місті, крім звичайної оселі городянина, ні до чого не доробився». В останні роки життя працював лікарем в Одесі, де і помер у 1941 році.

Зодчий міста –Григорій Григорович Артинов

Майбутній міський архітектор Вінниці народився у 1860 року у сім'ї дворянина з міста Ніжин на Чернігівщині, грека за походженням. Він закінчив реальне училище в Кронштадті, потім Санкт-Петербурзьке Будівельне училище (пізніше - Інститут Цивільних Інженерів). Розпочав службу техніком в Санкт-Петербурзькій міській управі, потім в Ломжинській губернії, на Волині.

У 1900 році міський голова Вінниці Микола Оводов запрошує Артинова зайняти посаду головного інженера міста.

Так сталося, що до початку ХХ століття Вінниця майже не мала не лише значних будівель, але й простого благоустрою та обладнання вулиць. Головна частина повітового центру – правобережне Нове місто – виглядало, як занедбане містечко. Територією міста, його благоустроєм займався міський землемір Олександр Волков, який потім став помічником Артинова.

У 1900-ті роки Артинову доручають проектування жіночої гімназії, міської бібліотеки, церкви Воскресіння Христова на православному кладовищі, кам'яних сходів до Бугу, міських кам'яних лавок, реконструкцію та оздоблення будинку міського театру, готелю «Савой», будинку міської Думи. Треба віддати належне зодчому міста, який розумів, що без залучення коштів меценатів справа будівництва може призупинитися. Таким меценатами була заможна частина єврейської торгово- ремісницької громади. Тому в 1903 році він будує синагогу, а в 1909-1910 році – Свято-Воскресенську церкву на православному цвинтарі (поблизу центрального універмагу). Також він використовував в плануваннях кварталів міста замовлення військової еліти,

заможних і не дуже - городян, поміщиків, які обирали місто для постійного проживання.

Григорій Григорович особливо піклувався про розвиток міського водогону, каналізації, озеленення та благоустрій міста. Він виступив ініціатором створення у 1919 році «Товариства добробуту міста Вінниці», запроектував міську вертикальну каналізацію з біологічними фільтрами, з використанням енергії Південного Бугу. Поряд з Г.Артиновим працювали Костянтин Прусак, який спроектував приміщення окружної психіатричної лікарні; Микола Зайцев – проект казарми артилерійської бригади; Костянтин Введенський – дерев'яний міст через Буг, гостинний двір, під'їздне шосе від вокзалу до центру. Завдяки їх діяльності зростали нові, правильно сплановані квартали на Замості.

Навесні 1919 року Григорій Артинов помер від «іспанки». Місце поховання першого головного архітектора Вінниці – невідоме.

Становлення театру у Вінниці. «Вінниця – дуже гарненьке. Затишне містечко... Поруч із старосвітськими садибами – *театр, який можна перенести в будь-яку столицю*», – так писав у своїх мемуарах генерал **Олексій Брусилів**, який проживав у місті в 1913-1914 роках. Така висока оцінка дана не лише архітектурному рішення будови, а й призначенню самого театру. Адже театр – це, в першу чергу, показник готовності частини громади сприймати гру акторів, внутрішньо переосмислювати дійство, яке відбувається на сцені, співставляти з реаліями життя як власного, так і суспільства в цілому. Про те, що в повітовому містечку буде театр, могла мріяти свідомо частина громади, але не могла допустити цього російська імперська влада: за законами того часу дозволялося будувати театри лише в губернських містах. Тоді вінницький міський голова М.В.Оводов запропонував досить оригінальний вихід. У постанові Міської управи зазначили не будівництво театру, а «новий будинок Вінницької міської управи із залом для глядачів та сценою». Архітектурний проект у характерному для того часу стилі «модерн» було розроблено під керівництвом головного архітектора Григорія Артинова. В 1909 році міська управа своєю постановою передала підряд на будівництво театру місцевим купцям Х.Зискінду, М.Нееру, Ш. Немировському. Будівництво велося швидкими темпами, замовлялися крісла, обладнання для сцени, формувалася трупа. Жителі міста проявляли живу цікавість до будови. За їх участі вносилися зміни в проект, бо активна частина громади міста наполягала на тому, щоб більшу частину приміщення все-таки віддали під театральні потреби, а не під управу.

У грудні 1910 року відбулася перша вистава. Театральне життя міста потребувало професійних кадрів: режисера, акторів, балерин, музикантів. Їх запрошували в провінційне містечко і не забували одночасно плекати власні кадри. Про те, яким був сам народний театр, можна дізнатися з календаря – довідника «Вся Вінниця», виданого у 1910 році. *«Камерний театр вартістю в 160 тис. карбованців. Електричне освітлення, розкішні декорації, різноманітні облаштунки і світлові ефекти. Окреме фойє, два буфети, вестибюль, каса, контора. Три завіси: розсувна, з клапаном і рекламна. Десять окремих вбиралень для акторів з дзеркалами та умивальниками. Театр вміщує 1000 глядачів. Вартість вхідного квитка від 17 коп. до 7 крб. в ложі Бенуара.»* До 1917 року на сцені театру виступали виключно заїжджі актори. Стационарний театр був створений лише в 1920 році Гнатом Юрою. Разом з ним тут починали свій творчий шлях такі видатні майстри: Амвросій Бучма, Олексій Ватуля, Володимир Сокирко, Феодосія Барвінська, молодий Юрій Смолич, який пізніше описав цей період в житті колективу у повісті «Театр невідомого актора». Також на гастролі до Вінниці приїжджали видатні служителі Мельпомени: Наталія Ужвій, Юрій Шумський, Ігор Ільїнський, Михайло Царьов, Зоя Гайдай, Леонід Собінов, Ваграм Папазян. У 1924 і 1926 роках виступав Володимир Маяковський.

Срібну мить вінницького відродження не можна уявити без її громадянина **Вячеслава Федоровича Коренєва**. Неординарна, творча, сильна, наполеглива особистість. Він викладав малювання у Вінницькому реальному училищі, мав свою студію, своїх учнів. Для провінційного міста, де не було великих виставок, а художнє життя обмежувалося показом лише окремих робіт в маєтках поміщиків для вузького кола відвідувачів – це був великий прорив в мистецькому житті. Його самовіддана праця була високо оцінена. В 1903 році він нагороджується орденом Св. Станіслава III ступеня, а в 1906 році – орденом Св. Анни III ступеня. В училищі він зумів малювання перетворити із другорядного предмета в один із найулюбленіших. Все, чого навчали в Петербурзькій академії, він полишив і створив власну методику викладання. Він ніколи не обмежував творчість своїх вихованців. *« Як навчав? - давав лише контур, тільки намічав тіні, але все це було так добре продумано, так цікаво: показати як виникає малюнок, як наносяться основні лінії. Це був початок справжньої систематичної школи, малої академії,»* - писав його учень, відомий краєзнавець Г. В. Брілінг. Його принцип - від кожного по здібностям, таланту, але не нижче встановленої норми. Він вмів заохотити своїх вихованців: дарував придбані за власний кошт альбоми, фарби, книги, організував виставки кращих учнівських робіт, а здібні і творчі учні долучалися до малювання декорацій для вечорів, вистав. В 1913 році на

виставці в Києві серед середніх учбових закладів училище за постановку малювання отримало Велику золоту медаль. Сам Коренєв, відомий як пейзажист, любив вихоплювати сюжети, здавалося, мало примітні, але для справжнього поціновувача мистецтва стає зрозумілою вся привабливість буденності. Малював мало, переважно весною і влітку, коли закінчувалося навчання в училищі, очевидно перешкоджала цьому також його активна громадська діяльність. В.Коренєв був організатором і головою правління у Вінниці першого споживчого товариства. В 1904 році він задумав відкрити яхт-клуб, кегельбан у садку училища, приватну ковзанку, літню школу плавання. В 1910 році відкрито гурток «Спорт», при якому діяв яхт-клуб. Яхт – клуб був заснований за батьківську плату (2-3 крб. за кожного учня) та пожертви багатих поміщиків. Мета клубу – фізичний розвиток хлопців, навчання плаванню, греблі. У яхт – клубі був кегельбан, майданчик для гри у крокет, школа плавання, 10 човнів. У 1913 році в клубі з'явився і перший моторний човен «Світлана», виготовлений Чоботарьовим - судовим приставом окружного суду.

Кожного року восени влаштовувались офіційні змагання з плавання та греблі, а для маленьких – греблі в дерев'яних коритах (баліях). Коренєв проводив урочисті огляди всієї флотилії. Вся флотилія на чолі з командорським човном «Ундина», прикрашеним квітами, килимами, пливла річкою. «Ундина» була обладнана під давньоруський човен, попереду її пливли чудово виконані штучні лебеді, а погоничем їх був одягнутий у казкового хлопчика син Коренєва. На подушках у човні сидів сам В'ячеслав Федорович з дружиною. На такі паради збиралось чимало глядачів, і це ставало справжнім святом у місті. Так у місті започатковувалася спортивна гребля.

Взимку вінничани полюбляли ковзанки. Їх відкриття було справжнім святом. Найбільш популярною була ковзанка біля Староміського мосту. Дозвіл на її відкриття давала поліція, яка оглядала товщину льоду і вирішувала, чи безпечно буде кататися. Були і штучні ковзанки, наприклад, у літньому парку, приблизно там, де сьогодні фонтан. Цікаво, що лиж у Вінниці зовсім не знали, а от санки користувались успіхом, особливо на таких вулицях, як Хлібна.

Попри активну педагогічну, спортивну діяльність, Коренєв створює добровільну пожежну команду, яка відзначалася під час гасіння пожеж на Єрусалимці. В роки Першої світової війни він був секретарем Червоного Хреста, розпочав створення музею війни, організовує благодійну виставку за участі Маневича «Художники-воїнам», на весь період війни повністю в госпіталі оплачує одне ліжко, тобто, утримує повністю хворого, став першим

директором історико – побутового музею, а для цього він віддав чотири кімнати свого помешкання під музей (вул. Грушевського , 30).

В реальному училищі з 1893 року викладав Закон Божий **Іван Омелянович Шипович** – відомий краєзнавець, археолог, етнограф. Саме його перу належать дослідження вінницької старовини, починаючи з часу першої писемної згадки про місто, про капуцинський монастир, події Визвольної війни, зокрема діяльність Івана Богуна, про народні виступи, нашествя саранчі, наслідки холери, малярії, що лютували в краї, про те, як вулицю Поштову уклали каменем перед приїздом Олександра I, як напередодні війни 1812 року робив огляд військ князь Багратіон, як до Вінниці із синами приїздив Микола I... При міській управі Іван Омелянович очолював археологічну комісію, яка займалася питанням перейменувань назв вулиць міста з *« метою воскресіння і відновлення в пам'яті подій з історії краю та Вінниці»*. Також він відкрив сабарівське скіфське городище. За дозволом царської цензури перед Першою світовою війною виходить його монографія « Про кордони бувшої Брацлавщини, історичне життя в ній та відношення Брацлавщини до Подолії» (1914 р.), в якій він обґрунтовував необхідність утворення нової губернії з центром у Вінниці. Свою багату колекцію історичних пам'яток він пізніше передав до краєзнавчого музею. Про І.О.Шиповича, як педагога, людину, залишив свої спогади Г.Г Брілінг: *« Він був відмінним педагогом, зовсім позбавленим релігійного фанатизму. Для своїх пошуків використовував джерела на багатьох мовах...ця мудра людина розуміла нас та наше безбожжя...А тому намагалася нам дати те, що можливо - високу мораль, почуття обов'язку...»*

Шипович співпрацював із відомим дослідником міста В.Д.Отамановським у 20-х роках ХХ століття. В голодні 30-і роки протоієрей Браїловського монастиря Іван Омелянович Шипович надав можливість селянам округних сіл переховувати хліб в божому притулку, але знайшлися зрадники, і в грудні 1932 року 75-річного Івана Омеляновича засудили до трьох років таборів, відправили до Сибіру, а монастир закрили. Сім'ю Шиповича в 1934 році викинули на вулицю із власного будинку, а на його місці збудували приміщення обласного управління НКВС. Повернувся із табору І.О.Шипович в 1936 році у рідне село Ведмеже Вушко і одразу помер. Поховали його на православному кладовищі, за сучасним універмагом.

В культурному житті міста в 1902-1904 роках свою сторінку вписав видатний український композитор **Микола Леонтович**, який викладав музику і співи в середніх навчальних закладах міста. Він не лише популяризував українську класичну і народну музику, а й створив хор , який користувався великим успіхом серед глядачів. В 1903 році в Києві виходить з

друку його «Збірка пісень з Поділля». Його справу продовжив відомий український композитор і хоровий диригент *Г. Давидовський*. Трагічна смерть М.Леонтовича в 1921 році сколихнула всю творчу еліту України. Шанувальники таланту композитора утворили Всеукраїнське музичне товариство імені Леонтовича. Його філії працювали у Вінниці, Тульчині. Хорова капела під керівництвом Давидовського заслужено отримала ім'я свого першого засновника – Миколи Леонтовича.

Вінниця-батьківщина *Михайла Коцюбинського* – класика української літератури. Громадська і літературна діяльність переплилися в його вінницькому періоді: на посаді гласного міської думи він опікувався питаннями освіти, в 1891 році при Вінницькому реальному училищі склав екзамен на звання народного вчителя. В 1927 році, в будинку, де він народився, відкрито літературно – меморіальний музей, його іменем названо проспект, кінотеатр, обласну(1981 р.), а з часом і Всеукраїнську літературні премії (1993р.) Друг письменника етнограф, фольклорист, статистик, історик *В.В. Боржковський* заснував « Староміське товариства садівництва».Вів досить активне громадське життя. В 1911 році надрукував історико-краєзнавче дослідження « Старе місто».

Вінниця початку ХІХ ст. вабила громадських, літературних діячів своїм затишком, садами, далеко непровінційним облаштуванням побуту, громадських установ на Замості, і, звичайно, підприємливими, працьовитими, освіченими людьми.Тому з Вінницею пов'язав свою діяльність *Й.А. Волошиновський* –теоретик і практик кооперативного руху. З його ініціативи Вінниця стає центром проведення зібрань кооператорів тодішньої Російської імперії, виходить перший в Україні кооперативний часопис « Світова зірниця». В 1908 році у Вінниці проходить перший Всеросійський з'їзд представників споживчих та сільськогосподарських товариств. В 1911, 1913 роках місто приймає учасників галузевих кооперативних форумів тодішньої імперії.

З 1909 до останнього дня 9 грудня 1920р. в місті жив, працював відомий письменник, організатор кооперативного руху, прихильник української справи *Дмитро Маркович* (1848-1920).Його діяльність не обмежувалася виконанням лише посадових обов'язків члена обліково-позикового комітету Вінницького відділення Держбанку, земського гласного. Разом із прогресивними і високоосвіченими діячами В.Боржковським, І.Лозинським входив до комісії з народної освіти земства. Більше третини земського бюджету, завдяки їх клопотанню, витрачалось на освіту міста. В 1917 році Маркович очолив губернську раду. За часів Центральної Ради займав посаду Головного прокурора України. Його професіоналізм оцінили всі наступні

режими. За гетьманату П. Скоропадського він був прокурором Генерального суду. Коли ж уряд Директорії УНР перебував у Вінниці, Дмитро Маркович був міністром юстиції. З його ініціативи у місті була заснована «Просвіта». У Вінниці написав знаменитий «Лист до читача». Вся літературна спадщина письменника проникнена ідеєю віри у світле майбутнє України. Серед активних учасників української громади, організованої Д. Марковичем, помітну роль відігравав **М. Білинський** – історик, етнограф, мовознавець. З 1911 року він працював в газетах «Вінницький голос» та «Слово Подолії», на сторінках яких публікував фольклорні та етнографічні дослідження. 1921-1926 роках Білинський – бібліотекар і консультант Вінницької філії Всенародної бібліотеки УАН, входив до Кабінету виучування Поділля. Цінними для вінничан залишаються його праці «Назва Вінниці та її транскрипція» (1925), «Вінницький замок: історичний нарис з доби XVI-XVIII ст.» (1926).

В педагогічній науковій думці широко відоме ім'я **Софії Русової** (1856-1940) – видатного педагога, мистецтвознавця, активної діячки Центральної Ради. 1909-1917 роки – це вінницький період, який був багатий на нові розробки національної концепції української шкільної та позашкільної освіти, педагогіки. Разом із чоловіком Олександром Александровичем – відомим педагогом, статистиком – придбали садибу на Старому місті, куди приїздили з Києва щоліта. У Вінниці видала підручники «Початковий підручник французької мови», «Коротка історія українського письменства», зробила переклад твору польського письменника Г. Сенкевича «Івась Музика». Подружжя Русових товаришували із Дмитром Марковичем, родиною Хоменків, син яких – **Іван Хоменко** – навчався у вінницькій гімназії. Він зробив третій в історії України переклад Святого письма Старого і Нового заповітів. Мовну редакцію здійснили І. Костецький та М. Орест (Зеров).

Поряд з іменем славетного хірурга М. І. Пирогова свою сторінку лікарської справи написав у житті міста **Людвіг Іванович Малиновський (1875-1917)**. Розпочав свою медичну практику в Подільській губернії Ушицького повіту. У Вінниці, повітовому містечку, стаціонарної лікарні в той час не було. Для лікування хворих приміщення наймали. В 1899 році міська дума склала кошторис для будівництва лікарні, але знайшлося вивільнене приміщення. Нині це приміщення політехнічного коледжу. Там розмістилася найбільша лікарня на Поділлі. За особистою заявою Л. Малиновського призначили хірургом. Персонал із 30 осіб, який жив на території лікарні, обслуговував хворих. За весь час роботи Людвіг Іванович мав лише три

відпустки- наукові, і то за власний рахунок. Він встиг написати лише один підручник « Догми асептики» (1916).

В 1910 році подільське земство розпочало збір коштів на нову лікарню. Сьогодні це обласна лікарня імені Миколи Пирогова. Саме в цей рік, коли закладалася лікарня, виповнювалося 100 років від народження видатного хірурга Пирогова. З самого початку планувалося , що це будуть корпуси хірургії, сподіваючись на те , що її очолить відомий вже на той час на Поділлі хірург Людвіг Іванович Малиновський. В 1913 році був урочисто закладений перший камінь майбутньої лікарні. На заваді стала війна. Прифронтова Вінниця приймала поранених, розквартирувала війська, які йшли на фронт. Малиновський разом із земськими лікарями навчав медичної справи сестер милосердя. Він розробив свою методику навчання (метод Сократа): від складного до простого через систему питань, уточнюючи найдрібніші деталі, бо вважав , що від знань медичної сестри про асептику залежить одужання пораненого. Організатором курсів була дружина генерала Брусилова - Надія Володимирівна.

Лікарню відкрили в квітні 1917 року. Під час урочистостей з нагоди відкриття Людвіг Іванович простудився і невдовзі помер. Громада міста на знак вдячності вирішила похоронити відомого хірурга біля хірургічного корпусу лікарні, а вулицю, яку видно з вікон корпусу, назвати його іменем.

В 1913-1914 роках у місті проживав **генерал Олексій Брусилов** -командувач 8-ою армією, який залишив найтепліші спогади про Вінницю. В мемуарах , які вийшли в 1926 році, Олексій Брусилов писав про Вінницю, її людей: *«Налетів вихор війни і революції: особистого життя більше немає. Кінець минулому у малому й великому... У нашій сім'ї збереглися найкращі спогади про це миле місто, про сердечні стосунки з людьми всіх рангів , положень, національностей»*

Про рівень цивілізації життя у місті свідчать не лише наявність життєво важливих об'єктів інфраструктури (транспорту, водогону, освітлення та ін.), а й наявність закладів культури, друкування преси.

Заснування публічної міської бібліотеки, типографії. До 1907 року місто не мало власної публічної бібліотеки. Коли її відкрили в невеличкому приміщенні, книжковий фонд складав 6,5 тисяч книжок, з якого 866 томів були передані викладачем єврейського училища І.Рубінштейном. Бібліотека носила ім'я М.Гоголя. Це було єдине приміщення у місті, на якому встановили годинник. Соборний дзвін о 12-ій дня і о 5-ій годині вечора також сповіщав час. За користування бібліотекою треба було платити 30 коп. в місяць із міського читача і 10 коп. – з читачів передмістя. Тому читачів було

небагато: 240 читачів – в рік відкриття, а в 1909 році вже було 1800 відвідувачів бібліотеки.

Перша згадка про міську типографію припадає на лютий 1912 року. Міська дума активно шукала ресурс для відкриття своєї міської типографії, адже до цього все друкувалося переважно в Кам'янець-Подільському. Свої послуги запропонував київський купець 14-ої гільдії Йосиф Черкаський, який торгував друкарським обладнанням. 13 березня 1912 року влада міста прийняла його пропозицію за умови, що той на 10% зменшить суму за все обладнання типографії. Черкаський погодився і завіз необхідне обладнання. За дозволом губернатора від 12 червня 1912 року типографія була відкрита на Миколівському проспекті в глинобитному будинку Шехтмана. Працівників типографії було 10, всі за національністю – євреї, досить освічені і відповідальні. В місті виходили газети « Подольский край», « Юго-Западный край» (орган міської думи), «День» (до 1 січня 1913 року) «Винницкий голос», « Винницкий листок», журнал «Вестник спиртовой промышленности». Газета « Юго-Западный край» - орган міської думи, виходила найдовше. Однак в ній мало висвітлювалося життя міста. З 16 березня 1917 року газета виходила під назвою « Свободный голос», яка розповідала тільки про Вінницю. Тоді ж став виходити часопис місцевої інтелігенції « Подільська воля». Жодна з них не виходила українською мовою. З травня 1915 року типографія почала друкувати на замовлення підручники, математичні тексти. У Вінниці існувала також польська типографія, де було надруковано у 1918 році «Початковий підручник французької мови задля самонавчання в перших класах гімназії». Автор підручника – Софія Русова.

Срібне Відродження вносило нові віяння в усталений до цього часу стиль життя, дозвілля, відпочинок вінничан. В 1902 році за ініціативи місцевого комітету «Піклування про народну тверезість», збудований за проектом Г. Артинова Народний дім, який став осердям боротьби за викорінення такого зла як пияцтво. Тут була своя сцена, декорації, бібліотека, читальня Товариства тверезості. Пересічні громадяни отримали змогу ввечері або у вихідні збиратися в просторому і світлому приміщенні, щоб розумно провести вільний час: поспілкуватися, почитати газети, журнали, подивитися виставу, а також позайматися спортом. Для молоді переважно читалися лекції, в яких пропагувався здоровий спосіб життя, ставилися вистави, проводили розважальні вечори. Коли розпочалася Перша світова війна, тут розмістили лазарет, яким опікувалася дружина генерала О.Брусилова .

Захоплювалася вінницька молодь крокетом, гімнастикою, яку популяризував в місті граф Макс Румерскірх. Особистим рівнем гімнастичної підготовки він

зумів зацікавити молодь новим видом спорту. Започаткована популярність гімнастики тривалий час не втрачала своїх позицій у спортивному житті міста.

В 1910 році син генерала Адаріди - Борис приніс до реального училища дивний м'яч - футбольний. Про футбол, як гру, мало хто знав. Грали без правил. А з 1911 року у Вінниці футбол вже набув популярності. Перші вінницькі футбольні команди «Сокіл» і «Стріла» були сформовані в реальному училищі, а дещо пізніше виникли команди на пивоварному заводі, залізниці. Спочатку футболісти форми не мали, бо коштувала дорого. Бутси тоді коштували теж чимало – від 8 крб. Постачальником футбольного і, взагалі, спортивного реманенту був магазин «Орта» в Києві. Також бутси та м'ячі можна було замовити поштою. Ігри проходили на березі Бугу, навпроти клубу «Спорт», де був великий пустир, та на Царині (Старе місто). Футбольні матчі відбувалися і в умовах Першої світової війни. Грала команда «Оріон» проти футболістів 15-го піхотного полку. Супротивником вінницьких футболістів була команда із Жмеринки. Коли приходила зима і береги Бугу покривалися льодом, футболісти грали в імпровізований хокей.

Новинкою для вінничан стали «ілюзіони» - стаціонарні кінотеатри, які виникають з 1911 року. Найперший такий кінотеатр «Амбрось» був відкритий дворянкою Є.К.Добржанською та приватним повіреним К.Ф.Ловицьким. Прибутки від показу фільмів під гру на скрипці та піаніно підштовхнули багатьох підприємливих людей відкривати все нові і нові «ілюзіони».

Культурне, наукове, спортивне та громадське життя міста початку ХХ ст. було досить колоритним, насиченим завдяки активній діяльності громадян.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Користуючись текстом, заповни пропуски:

1. Міський голова Микола Оводов запросив в ..... році на посаду головного архітектора..... .
2. Гурток «Спорт» створив .....
3. Відомий хірург, іменем якого названа вулиця міста .....
4. ....—теоретик і практик кооперативного руху.
5. Вінницька типографія була відкрита..... .

2. Розташуйте в хронологічному порядку:

- А) Відкриття лікарні ім. М.Пирогова.

- Б) Відкриття Народного дому.
- В) Початок будівництва театру.
- Г) Заснування гуртка « Спорт».
- Д) Зародження футболу у місті.

3. Встановіть відповідність:

1) М. Оводов	А) вінницька « Просвіти»;
2) Г. Артинов	Б) теоретик і практик кооперативного руху
3) Д. Маркович	В) лікар, міський голова;
4) М. Леонтович	Г) вежа, театр, «Товариство добробуту м. Вінниці»;
5) І. Шипович	Д) композитор, « Збірка пісень з Поділля», «Дударик»;
6) В. Коренєв	Е) яхт-клуб, кегельбан, музей історії.
7) Й. А. Волошиновський	Є) історичне краєзнавство

Досліджуємо, пізнає, узагальнюємо.

- Проведіть по місту пішу екскурсію разом з вчителем (із батьками - у вихідні дні) і встановіть, які пам'ятні стели облаштовані за адресою: вул. Соборна, 67; вул. Архітектора Артинова, 5; вул. Чкалова 15; вул. Пушкіна, 38; вул. Соборна, 3; Грушевського, 3, Червонохрестівська, 11 та на розі вулиць Соборної і Козицького. Пригадайте, про які особистості, події в житті вінницької громади вони можуть розповісти гостям міста?
- В обласному художньому музеї зберігається понад 50 етюдів В. Ф. Коренєва. Відстежуйте роботу художнього музею, щоби не пропустити нагоди познайомитися з мистецькою спадщиною активного громадянина нашого міста початку ХХст. В'ячеслава Коренєва.

Для допитливих краєзнавців.

Готель « Савой» за своє « життя» був свідком зміни політичних режимів, « побачив» багатьох діячів, привабливі і жахаючи картини життя міста. Зокрема :

лютий 1919 р. – уряд Директорії; кабінет Дмитра Марковича в одній із кімнат готелю;

березень 1919 р. – штаб Першої Української радянської дивізії на чолі з Миколою Щорсом;

серпень 1919 р. - офіцери УГА;

травень 1920р. – зустріч Симони Петлюри з Юзефом Пілсудський;

серпень 1920р. - губерньський більшовицький ревком;

лютий 1921р. – перейменування в Палац праці;

трагічний вересень 1941року - показовий розстріл нацистськими окупантами двадцяти полонених радянських офіцерів;

1943 рік- виставлені фотографії розкопаних слідів злочинів НКВС у Вінниці;

1944 рік –бомбардування авіації, пожежі ;

1953 рік – відбудований « Савой» перейменовано в готель «Україна»;

2010 рік - турецька компанія «Bosfor» в конкурсі виграла право на реставраційні роботи за умови оренди приміщення на 25 років;

червень 2010 р.- приміщення Вінницького апеляційного суду .

- Назви вулиць міста мають цікаву історію. Простежте як змінювалися назви таких вулиць: Соборна, Коцюбинського, Свердлова, Івана Богуна, Червоноармійська, 1905 -го року, Є.Бош.

Люди в історії міста.

Земський діяч Й.Лозинський в 1915 році запропонував створити товариство для збереження історико-культурних пам'яток та краєзнавчий музей, а також долучити учнів та вчителів до збирання та вивчення подільської вишивки. Так було започатковано шкільну краєзнавчу роботу у нашому місті.

ПИШАЙМОСЯ

Спортивну славу вінницького футболу в наступні роки ХХ століття продовжував відстоювати футбольний клуб «Локомотив» (кінець 1957 р.,старший тренер Віктор Жилін). Футболісти зуміли із загальним рахунком 27:9 обіграти аж чотири шведські команди: « Норчепінг», «Хальсберг», «Ескільстуна», « Стокгольм». В 1961 році команда з рахунком 4:2 виграла у легендарної бразильської « Мадурейри». Ігри бразильців із фаворитами радянського футболу « Динамо» (Київ), «Зеніт», «Спартак» завершилися перемогою гостей. Отож, лише «Локомотив» наніс поразку бразильцям.

Тема 11-12. Життя міста в роки Першої світової війни та Української революції.

Доцільно з'ясувати, повторити:

- *військово-політичні блоки держав, що втягнули світ у Першу світову війну?Яким були їх плани щодо українських земель, Поділля зокрема?*

- *Чому ця війна для українців стала братовбивчою?*
- *Яким чином війна могла вплинути на життя міста з урахуванням його близькості до лінії Східного фронту?*

1. Війна на порозі.

Перша світова війна (1914-1918 рр.) вінничани сприйняли піднесено, продемонстрували єдність, сподіваючись на блискавичну перемогу Росії. Газети, зібрання, походи, маніфестації та місцева влада закликали проявити мужність і героїзм, стійко боронити « веру и Отечество», зберігати спокій, не допускати міжнаціональних та міжрелігійних конфліктів. У місті розквартирувалися війська, перед відправкою на фронт, проживав командувач Південно-Західного фронту генерал О.О.Брусилов. Мобілізація проходила успішно. Сім'ї мобілізованих до армії отримували допомогу на дітей 5-17 років грошми, продуктами. Різко зросли анти німецькі настрої. Було заборонено з 1915 року розмовляти по телефону німецькою, угорською та турецькою мовами. Романтичні, патріотичні настрої неодноразово проявлялися втечами юнаків-студентів, учнів на фронт, особливо після успішної Галицької битви, здійсненої під командуванням Олексія Брусилова – « Суворова Першої світової війни». Вінниччани збирали пожертви на фронт, з пошаною ставилися до солдатів і офіцерів, які помирали від ран у місцевих шпиталях: їх хоронили за християнськими обрядом на міському кладовищі (поблизу сучасного універмагу). Зі співчуттям жителі міста спостерігали, як працювали полонені. Мали в історії міста факти , які свідчать про високі гуманістичні засади громади: футбольні матчі між командами полонених і місцевою командою в роки Першої світової війни. У місті працював театр, на сцені якого ставили свої вистави не лише місцеві актори, а й театральні трупи відомих на той час театрів Москви, Києва, Одеси, Варшави, Риги. Для поранених і хворих солдатів вистави ставили за кошт міської управи. У квітні 1915 року у місті відбулася виставка « Митці-воїнам», яку організував А.А.Маневич – відомий своїм « Чорним квадратом». Одну із своїх картин він подарував місту.

Вже з 1915 року поступово ставали відчутними інші сторони війни: нестача робочих рук, скорочення міського бюджету, коли місто не змогло придбати 4 трамвайних вагонів, поліпшити стан доріг. Проводилася економія продуктів, зокрема для випічки здоби, багато приміщень перейшли до військового відомства: там розмітили госпіталі, солдат. Загострилося квартирне питання в зв'язку з великою кількістю біженців, переселенців із прифронтової зони. Жінки, мобілізованих на фронт, змушені були

влаштуватися на роботу, щоб прогодувати дітей. У місті виконали рішення імператора Миколи II і заборонили продаж алкогольних напоїв, а тому поширилося вживання сурогатних напоїв, кокаїну, тютюнопаління, почастишали отруєння сумнівними алкогольними виробами. Про ці факти з тривогою говорили лікарі міста на Пироговському з'їзді в 1916 році. Зростав дефіцит на найнеобхідніше: цукор, олію, сіль, гас, дрова. Ціни росли, набирала обертів спекуляція, з якою в місті спробувала боротися поліція, а міська управа запроваджувала тверді ціни на найнеобхідніші товари.

В 1914 році Микола II наказав створити « Ескадри повітряних кораблів» із 12 бомбардувальників « Ілля Муромець», конструктором яких був Сікорський. В 1916 році створена ескадра дислокувалася у Вінниці. 8 травня 1916 року в місто прибув з родиною Микола II. Його урочисто зустрічали мешканці. В місті він відвідав шпиталі, вручив нагороди пореним бійцям, проїхався від вокзалу до жіночої гімназії (школа №2) і відбув у Ставку. Однак затяжна і непопулярна війна, всеохоплююча криза, правопорушення, зловживання влади, спекуляція, крадіжки, пограбування викликали масове невдоволення в країні. Антивоєнні настрої використовували різні політичні сили. Суспільство вимагало кардинальних змін. І вони прийшли із революцією 1917 року, яка в Україні стала справжнім випробуванням народу на власну державність.

2. Період національно-визвольних змагань або як місто тричі було подільською столицею України.

Перша світова війна виснажила економічні і політичні ресурси воюючих сторін, особливо Російської імперії. Глибока криза в країні супроводжувалася антивоєнною агітацією, масовими виступами селян, робітників, а на фронті поширювалися дезертирство, братання з колишнім ворогом. 27 лютого 1917 року робітничі виступи в Петрограді завершилися поваленням самодержавства і утворенням Тимчасового уряду. Звістка про ці події до Вінниці докотилася 2 березня. В місті відбуваються багатолюдні мітинги, демонстрації. З урахуванням подій, що мали місце в імперії, Україні, а також особливостей громадського життя міста, його соціальної та національної структури, попереднього революційного досвіду, у місті були створені :

- Тимчасовий комітет, який підтримував Тимчасовий уряд. Тимчасовий комітет створив Раду громадських організацій (3.03.1917), виконавчий комітет, якого очолив граф З. Грохольський;

- Рада робітничих депутатів, Рада солдатських депутатів, які об'єдналися і утворили Вінницьку раду робітничих і солдатських депутатів (6.03.1917);
- « Союз подільських українців», який підтримував Українську Центральну Раду(5.03.1917) і створив Подільську губернську українську Раду на чолі з Д.Марковичем;
- Вінницька більшовицька організація на чолі з М.Тарногородським (25.04. 1917);
- Культурницько-просвітницьке товариство « Просвіта»(3.03.1917);
- Українська військова спілка , яка визнала Центральну Раду.

Український рух, таким чином, у місті був найвпливовішим. Все частіше на великих вуличних зібраннях звучить гімн « Ще не вмерла Україна». У місті поліція була перетворена в міліцію, однак безпорядків не поменшало. Багато-партійний, - національний склад наклав свій відбиток на результати виборів до міської думи, на блокуванні резолюції про визнання I Універсалу Центральної Ради, про автономію України.

Велику кількість військових у місті більшовики використали для створення загонів Червоної гвардії, яка мала й захопити владу у місті. Щоб не допустити цього, з Південно-Західного фронту, Києва були надіслані урядові війська. 28 жовтня 1917 року у місті розпочалися сутички між урядовими і збільшовиченими військами. Місто в паніці, без води, електрики, хліба. Урядові війська перемогли, але вже 2 листопада залишили місто. 4 листопада 1917 року більшовицький ревком встановив свою владу у місті поряд із українською Губернською радою та міською думою, які перебували на позиціях Української Центральної Ради. Спроби налагодити мирне життя не мали успіху через політику більшовиків, які прагнули одноосібно керувати життям міста. 17 січня 1918 року у місті встановлено радянську владу, міську думу розпустили. Цей короткотривалий період перебування більшовиків при владі у місті для громадян був часом вилучення золотих речей, незаконної виплати контрибуції в 75 000 крб., пограбування казенного майна. Влада більшовиків у місті протрималася до 9 лютого 1918 року. Вже 15 лютого 1918 року знову запрацювала міська дума, але справитися із розрухою було непросто, до того ж в місті були присутні австро-угорські війська, які розмістилися в приміщенні Пироговської лікарні. На жителів міста чекали окупаційні воєнно-польові суди за « будь-яке порушення спокою і порядку», заохочувалися доноси. Постійні вилучення продовольства, сировини, промислових виробів погіршували ситуацію і негативно сприймалися населенням. 29 квітня 1918 року відбулася зміна

влади в Україні, в місті. З'їзд хліборобів у Києві прийняв рішення про передачу влади від Центральної Ради до гетьмана Павла Скоропадського. Скоропадський провів ряд реформ спрямованих на становлення державних органів влади України та самоврядування. Почали працювати старости, управи, Державна варта замість міліції.

В добу Гетьманату особливо насиченим було культурно-мистецьке життя. Міська управа робила спроби налагодити охорону здоров'я, роботу закладів освіти, культури, музейної справи, працювали для вчителів курси українознавства. У Вінниці гастролюють чисельні театральні колективи та артисти: московський Большой театр, ансамбль Московський фарс, петроградська виконавиця романсів М.Тобук-Черкас (Росія), Королівська фронтна трупа (Угорщина), Клара Юнг з єврейською оперетною трупю (США), аматорські акторські польські, єврейські колективи, трупа київського театру «Дім інтермедії». Вистави йшли не лише на сцені місцевого театру, а й в Білому залі Народного дому, літньому театрі ім. Л.Толстого, приміщеннях гімназій. Працювали кінотеатри « Тхо», «Експрес», «Моп - Repos», « Патеграф». Власний кінематограф мала вінницька «Просвіта». Поряд із кінематографом особливим попитом користувався цирк Мушинського, де окрім виступів акробатів, еквілібристів, куплетиста, фокусників проводився « чемпіонат з французької боротьби». Боротьбою захоплювалися дорослі чоловіки і, навіть, підлітки. Проте в населення все більш непопулярними ставали хлібні картки, вивезення продукції союзниками гетьмана, реквізиції майна кооперативів, облави та часто необґрунтовані арешти, розгул бандитизму. Непопулярним у подолян був також указ голови уряду П. Скоропадського - Федора Лизогуба про заборону зібрань, обов'язковість дозволу міліції на проведення зборів, нарад та обов'язкову присутність працівників міліції на цих зібраннях. Більшовики поставили собі за мету повернутися до влади, користуючись ситуацією. Створюють підпільний губревком, партизанські загони, організують страйки залізничників. Із режимом гетьманату Вінниця покінчила без крові: Німеччина підписала перемир'я, вийшла із війни, а окупаційні війська покинули Вінницю, яка одна із перших вітала Директорію УНР. Тому сюди й прибув 19 грудня уряд Директорії УНР, щоб розгорнути свій наступ на Київ. У Вінниці уряд Директорії відновив ряд законів на користь народу. Вдруге Вінниця стала столицею України з 2-го лютого по 6 березня 1918 року. Резиденцією був готель «Савой», про що свідчить встановлений пам'ятний знак. Саме у Вінниці уряд Директорії приймає ряд важливих законів щодо розвитку вищої освіти , її українізації, призову та мобілізації до армії, прав та

обов'язків Отамана, про судоустрій, недоторканість особи. Розглядаються питання щодо роботи просвіт, архівів, музеїв. З Вінниці уряд керує переговорами із більшовицькою Росією, надсилає Декларацію до урядів США та Антанти з проханням допомоги. Складні умови, в яких перебував уряд Директорії, змушували регулювати хлібопостачання міста. Так Вінницька Повітова Комісія Постачання від 26 січня 1919 року прийняла рішення про те, що скуповувати хліб може виключно тільки міська управа за ринковими цінами у господарів, які мають 30 десятин землі. Заборонялося перепродувати хліб, вивозити. Спекуляція хлібом розглядалася як створення «продовольчої розрухи». Справитися із продовольчою кризою ставало все важче. Пробільшовицькі настрої населення зростали, і 6 березня 1919 року Директорія переїздить до Жмеринки. Більшовики під командуванням М.Щорса повернулися у Вінницю 18 березня 1919 року і розгорнули, в першу чергу, масові репресії, проти тих, хто співпрацював із Центральною радою, гетьманом та Директорією. Одночасно розпочали налагоджувати господарське життя міста, губернії. Відновили свою роботу суперфосфатний, насінневий заводи, механічні майстерні, взуттєва фабрика «Яструб», освітні установи. Створюється природничо-історичний музей, виходить більшовицька преса. Подільська рада народного господарства проводить націоналізацію цукрової промисловості, створює прокатні станції сільськогосподарського реманенту на селі. Проте більшовицька влада головним завданням бачить проведення масових реквізицій - насильницького вилучення продовольства у населення. Це викликало закономірний опір жителів навколишніх сіл. Розпочалося масове повстання проти режиму. Найбільше «дістав» більшовицьку владу у Вінниці отаман Яків Шепель. Його загони неодноразово загрожували захопленням місту. Коли ж влітку 1919 року війська Директорії та Української Галицької Армії знову рушили на Вінницю, то боротьба проти більшовиків розгорнулася із ще більшим розмахом. 10 серпня 1919 року Вінниця була звільнена від більшовиків. Ціна звільнення була великою, бо окрім куль вояків косила епідемія плямистого тифу. Після звільнення міста стали відомі факти масових розстрілів громадян, які не влаштовували більшовицький режим, а також пограбування банків, складів, каси міського самоврядування.

Життя у місті поступово налагоджувалося: запрацювали міська управа, громадські об'єднання, кооперативи, національні школи, учительський інститут і семінарії, просвіта, друкувалися газети, науково-популярна, технічна, художня література. Особливо полюбили вінничани сатиричний журнал «Ріпа». В умовах голоду, розрухи, епідемії тифу у місті проходили

концерти хорової капели композитора Г. Давидовського, виступали відомі оперні співаки М. Шекун -Коломийченко, С.Янчур, О.Козак, кобзар Василь Ємець. На сцені міського театру (режисер Гнат Юра) грали не лише місцеві актори, а й « Нового Львівського театру» (режисер Амвросій Бучма). Єврейський театр поставив п'єсу « Дочка вулиці». Та у вересні 1919 року для Наддніпрянської України виникла нова загроза - це Добровольча армія генерала А.Денікіна. На той час УГА вже втратила 90% свого складу. Командування УГА приймає рішення: укласти договір із Денікіним і перейти під його командування. Так місто опинилося у руках денікінців, які вивісили на будинках «триколор», заборонили будь-які зібрання, навіть концерти, розігнали місцеві органи влади. Війська отамана Шепеля вигнали денікінські війська, а разом з ними відступили 30-31 грудня 1919 року і галичани. Поранені стрільці, які залишилися в місті, для порятунку від більшовицької розправи утворили Червону Галицьку Армію. 3 січня 1920 року більшовики увійшли у Вінницю і почали вкотре налагоджувати нове життя: створили органи влади – ревкоми, організували комуністичні суботники, відкрили біржу праці, відновили роботу підприємств, громадські їдальні, хлібопекарні, проводили роз'яснювальну протиепідемічну роботу з населення, відкрили школи грамоти, робітничі клуби, друк пролетарської преси. 28 січня 1920 відбулася знаменна подія: театральні трупи А.Бучми та Г.Юри об'єдналися в новий драматичний театр ім. І.Франка. З 1926 року цей театр приписався в Києві як Національний академічний театр ім. І.Франка.

Перебування більшовиків у Вінниці не було безхмарним. На півдні краю вирували повстання селян, тривав « Зимовий похід» УНР, повстали загони ЧУГА, отаман Шепель захопив 23 квітня місто, а 25 квітня 1920 року розпочався наступ на Україну польських військ. Вінниця знову, втретє, стає столицею Директорії. 5 травня 1920 року Петлюру радо вітали хлібом-сіллю мешканці міста. Слідом за ним до міста переїхав уряд. 16 -17 травня 1920 року із Жмеринки до Вінниці приїхав керівник Польщі маршал Юзеф Пілсудський. Це був перший візит керівника іноземної держави до України. Ситуація в місті була непростою, адже вкотре у місті були чужі війська. 5 червня 1920 року більшовицькі війська С.Будьонного перейшли в наступ і 19 червня увійшли до Вінниці. Ситуація змінювалася у місті часто через спроби Симона Петлюра звільнити Україну від більшовицького режиму. Врешті з листопада 1920 року місто стало радянським , тепер уже надовго.

3. Часи Директорії у Вінниці (1919-1920 рр.)

Вінницький період діяльності Директорії проходив в умовах складної внутрішньополітичної боротьби та ворожого оточення. Однак і за цих умов саме у Вінниці були прийняті Директорією досить важливі рішення для українського державотворення.

Найперше, в ході антигетьманівського повстання саме з Вінниці бере свій початок створена 13 листопада 1918 року Директорія, яку вітала вінницька філія Національного союзу на чолі із О.Базилевичем. 14 грудня 1918 року Директорія відновила назву держави – Українська Народна Республіка (УНР). У своїх спогадах П.Скоропадський відзначав причини падіння режиму і поразки під Мотовилівкою: «...повідомлення з губерній надходили доволі бенкетного порядку. Головною неприємною новиною була зрада командира Подільського корпусу, генерала Єрошевича, який перейшов на бік Директорії...». Штаб корпусу знаходився у Вінниці. Керував переворотом у Вінниці С.Синявський.

1 січня 1919 року у Вінниці Директорія опублікувала Декларацію УНР, в якій проголошувалося: «Влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише класам працюючих, робітництву й селянству, тим класам, що здобули цю владу кров'ю». Заслуговує на увагу аграрна політика Директорії. 15 грудня 1918 року на державній нараді у Вінниці було прийнято закон «Про заборону продажу, закладу та оренди землі», а в січні Закон «Про землю». У Вінниці 5 червня 1920 року Рада Народних Комісарів УНР прийняла Закон «Про асигнування на утримання сільськогосподарського Вченого комітету України та місцевих сільськогосподарських установ на Київщині та Поділлі в сумі 8 мільйонів гривень». Всі ці закони були прийняті із запізненням, що звузило соціальну базу режиму Директорії, а більшовицькі гасла заклали основи майбутнього колгоспного рабства селян. Більшовицький наступ 1919 року змусив Директорію 2 лютого 1919 року переїхати з Києва до Вінниці, де з її складу вийшов Володимир Винниченко й подався за кордон, а 11 лютого Симон Петлюра заявляє про свій вихід зі складу УСДРП і стає фактично одноосібним лідером Директорії. 13 лютого 1919 року був сформований новий уряд УНР на чолі з безпартійним С.Остапенком, який у своїй діяльності керувався проголошеною Декларацією 1918 року, дотримуючись нейтралітету і «...мирного співжиття з народами всіх держав». Активно працювали в уряді УНР в різні періоди Д.Маркевич, О.Щириця, П.Ведибіда, О.Стемповський, В.Боржковський, М.Стаховський, С.Янкерсон. Перебуваючи у стані війни, Директорія приймає ряд рішень щодо формування, укомплектування командирами армії. 22 лютого 1919 року Рада

Народних Міністрів УНР у Вінниці приймає ухвалу про військовий призов: «*Для додаткового укомплектування армії і Флоту Української Народної Республіки вчинити по всіх місцевостях України достроковий призив молодих людей, котрі народилися в 1900 році і мають освіту не нижче 2-х класної сільської школи (дві класи гімназії, реальної школи)... Першим днем явки на збірні пункти повітових військових начальників призначається на 5-те березня 1919 року...*» За несвоєчасну явку на збірні пункти, ухиляння від служби, приховування рівня освіти передбачалися цією ухвалою каторжні роботи від 4-х до 6-ти років. 23 лютого 1919 року у Вінниці була прийнята постанова про затвердження штатів Старшинської школи при 2-ому Подільському корпусі, планувалося відкриття кадетських корпусів, військової бурси. Були прийняті ряд рішень про своєчасність інформування як військових, так і цивільного населення, для чого була створена 25 лютого 1919 року спеціальна комісія. У Вінниці С.Петлюра затвердив 12 березня 1919 року текст військової присяги: *«Клянусь честю громадянина Української Народної Республіки і торжественно присягаю Всемогущому Богу вірно Українській Народній Республіці служити , слухняно повисуватися її верховній Раді – Директорії, правительству і народній армії... завжди поводитись так, як цього військові Закони та честь воїна-лицаря вимагають , в цей спосіб і честю жити і честю умерти. В цьому мені, Святий Боже, моя любов до України Рідної та народу допоможе».*

Гострим в роки збройного протистояння було національне питання: масові єврейсько погроми, питання національної мови. Урядовими розпорядженнями від 12 квітня 1919 року були заборонені єврейські погроми. В прокламації, надрукованій у Вінниці , вказувалося: « Уряд не потерпить ніяких погромів, спрямованих проти єврейського населення України, і вживатиме всіх засобів для знешкодження цих мерзенних злодіїв». 13 квітня 1919 року був виданий наказ про арешт і віддання під трибунал вояків, які брали участь у погромах. Потерпілим єврейським родинам видавалася грошова допомога.

Утвердження української мови як державної 1 січня 1919 року – це результат плідної справи Міністерства освіти, який підготував 31 закон і постанову. У Вінниці С.Петлюра в кінці лютого 1919 року видає розпорядження « Про запровадження в усіх вищих школах лектури українською мовою». В 1919 році в Україні функціонували 138 шкіл різних форм власності з українською мовою навчання. Вінниця стала на час перебування Директорії центром видавничої діяльності, на яку виділялися значні кошти. 28 лютого 1919 року у Вінниці Рада Народних Міністрів УНР в

розпорядження видавництва виділила 6 мільйонів гривень на видання художніх серій пам'яток історії Української культури. За ці кошти було видано близько ста найменувань книг українських класиків і вчених. Також в цей період виділялися кошти на: утримання вінницького театру, концертних бригад, допомогу визначним діячам культури, науки і літератури. У місті за розпорядженням Петлюри в 1919 році була створена Українська республіканська капела під керівництвом Олександра Кошиця, яка мандрувала по світу з великим успіхом, пропагуючи українську пісню.

У Вінниці проводилася Директорією активна зовнішньополітична діяльність. Продовжувалися розпочаті попереднім урядом переговори з Антантою, зокрема представником французького десанту, який висадився на Півдні України. Українська делегація стояла на позиціях незалежності та міжнародного визнання УНР, а французька сторона, яка рекомендувала створити 300-тисячну армію для боротьби із більшовиками, підпорядковану союзному командуванню, наполягала передати залізницю, фінанси під контроль Франції, прийняти французький протекторат. Щодо української незалежності, то французька делегація відсилалася до Паризької конференції. Тому угода в березні 1919 року не була підписана. Вінницькі надії С. Петлюри на союз із Антантою не здійснилися. В цих умовах С.Петлюра з Вінниці їде на Галицький фронт, де в Ходорові зустрічається із комісією Антанти. Через непорушність позиції галичан Петлюрі вже остаточно не вдалося отримати союзницької підтримки. Тому й сталося зближення із відновленою польською державою через Варшавську угоду. Уряд УНР переїхав із Кам'янця - Подільського до Вінниці, куди 16 травня 1920 року прибув Юзеф Пілсудський. Спочатку він прибув до Жмеринки, де його зустрічали з квітами і короваєм, а потім до Вінниці. Попри те, що йшов дощ, зустрічаючих було багато. Все відбувалося як за міжнародним протоколом: звучали гімни двох держав, обхід почесної варти, зустріч з членами уряду, промови від різних організацій, врочистий банкет у ресторані готелю «Савой», де Ю.Пілсудський підняв келих шампанського й виголосив: « Хай живе вільна Україна!»

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Користуючись текстом, заповніть пропуски:

- 1) В 1917 році у місті під впливом Лютневої революції утворилися такі організації ... , які підтримували Центральну Раду.
- 2) В період Української революції в місті влада змінювалася .... разів.
- 3) Вінниця була роки революції фактично столицею України ... разів.

4) Перший візит іноземного керівника держави до України здійснив... .
УрядУНР тоді перебував у місті... .

2.Розташуйте в хронологічному порядку:

- А) вступ військ С.Будьонного в місто;
- Б) заснування вінницької « Просвіти»;
- В)С.Петлюра затвердив текст військової присяги;
- Г) виставка « Митці – воїнам».

3. Встановіть відповідність:

А) О.Базилевич	1)ватажок подільських повстанців
Б)О.Кошиця	2)очолював вінницьку більшовицьку організацію
В) М. Тарногородський	3) очолював уряд УНР після В.Винниченка
Г) С.Остапенко	4)Українська хорова капела
Д) Я.Шепель	5) вінницька філія Національного союзу

Досліджуємо, пізнаємо, узагальнюємо.

- Обговоріть у великому колі, використовуючи метод « Прес»:

А) яким чином часта зміна режимів могла відобразитися на моральному, громадському житті громади?

Б) Які фактори, на вашу думку, впливали на те, що місто часто ставало тимчасовою столицею Української держави?

- Встановіть, де у місті встановлені пам'ятні знаки, які зафіксували період 1917-1920-х років.

Люди в історії міста.

Дмитро Маркович – земський діяч, організатор « Просвіти» . В 1916 році в доповіді «Про недоліки шкільної освіти» запропонував вести навчання українською мовою, бо навчання нерідною мовою дітей молодшого віку, на думку Марковича, затримує розумовий розвиток, ускладнює набуття знань, віддаляє дитину від учителя.

А.Бучма, Г.Юра – корифеї українського театру, засновники нового драматичного театру ім.І.Франка, який робив свої перші кроки у Вінниці.

ПИШАЙМОСЯ!

За роки боротьби за Українську державність місто Вінниця стала найпершим містом в Україні, де відбулася офіційна зустріч уряду УНР з керівником іноземної держави.

Тема 13. Вінниця в радянський міжвоєнний період .

Доцільно з'ясувати, повторити:

- *фактори, які впливали на те, що Вінниця опинилася в епіцентрі подій Української революції;*
- *характерні риси більшовицької політики « воєнного комунізму» та «непу» в Україні;*
- *причини та наслідки голоду 1921-1923 років, Голодомору 1932-1933 рр. в Україні.*

1.Суспільно-політичне та господарське життя міста.

Встановлення більшовицької влади відбувалося в умовах « воєнного комунізму», коли в селах проводились реквізиції зернових запасів, були відмінені гроші, обмін між містом і селом був нерівноцінним, а за торгівлю, окрім державної, чекала сувора кара в умовах громадянської війни, яка тривала на Поділлі. Тому Вінниця являла собою скупчення більшовицьких військових формувань, які мали боротися з « бандитизмом» - так називали антибільшовицьке повстання, спрямоване проти ненависної продрозкладки. Селяни не виконували плани хлібозаготівель, втрачали інтерес до господарювання на землі, бо продовольчі загони забирали весь урожай. З підприємств міста направлялися в села робітничі продовольчі загони, дружини, шефські трійки. Була запроваджена шефська пролетарська допомога підприємств армії, яка становила 6 крб. на одного червоноармійця на рік. Однак хліба не вистачало, тому, наприклад, в травні 1921 року за наказом начальника Вінницького гарнізону хліб видавали лише бойовим підрозділам і лікувальним установам. Каральну функцію на місцях із злісними «саботажниками» хлібозаготівлі виконували ревкоми, революційні трибунали. Впродовж 1920-1923 років активно діяв у Вінниці губревтрибунал, без законодавчої бази, за принципом революційної доцільності. Репресивно-каральний орган найчастіше виносив смертні вироки, протягом дня міг розглянути до 50 справ. У Вінниці був створений концентраційний табір, в якому утримувалися ув'язнені. Однак і це не залякувало селян, а навпаки їх опір ставав ще масовішим і тривав на Поділлі до 1925 року, а окремі розрізнені виступи - до 1926 року. Страх втратити

владу змусив більшовиків запровадити нову економічну політику (неп), за якої знову відновлювалися товарно-грошові відносини, торгівля, приватна власність у дрібному і середньому бізнесі. Однак більшовики спромоглися на рубежі «воєнного комунізму» і непу довести південні райони України до голоду 1921-1923 рр. Голод не оминув і Поділля, проте його не визнавала влада, бо вважали, що тут є потужні продовольчі можливості. Голодні бунти в місті придушувалися нещадно. Голодних дітей Вінниці поміщали в 5 дитячих будинки, а також переправляли в села, сподіваючись на допомогу доброзичливих селянських родин. Всього на Поділлі діяли 70 дитячих будинків, що свідчить про великі масштаби голоду. У місті проводилася робота з організації допомоги голодуючим в рамках діяльності Помголу. З 1922 року розпочинається вилучення церковних цінностей. Із семи вінницьких церков, одного костьолу та вісімнадцяти синагог було вилучено культових предметів вагою близько 10 пудів срібла та 67,5 золотників золота. Зібрані кошти, одяг, взуття, церковні коштовності, речі, відраховані 4% робітничого продпайка під контролем військових направлялися в голодуюче Поволжя.

Місто у 20-і роки не було промислово розвинуте. Тому влада в умовах непу прагнула відновити роботу підприємств, які вціліли: завод «Молот», вальцьований млин, дротоцвяховий завод, маслоробний завод, сірнікова, макаронна фабрики, лісопильний, цегельний заводи, тютюнова фабрика, винокурний завод, взуттєва фабрика «Яструб», а з 1922 року запрацював суперфосфатний завод. Було дозволено працювати кустарям, ремісникам, а 89 дрібних підприємств, навіть місця для чищення взуття, здавалися в оренду. З 1923 року відбудова промисловості йде швидкими темпами. Лідером в місті стають суперфосфатний завод, тракторні майстерні, взуттєва фабрика «Яструб», завод «Молот». Запровадження грошових знаків дає змогу міським жителям, яких у 1923 році за переписом було 53 668 чоловік, поліпшити власними силами житлові умови. Поширюється практика створення комунальних квартир, з яких попередньо виселяли «ворожих елементів». У Вінниці з'являються нові цегельні заводи, столярні майстерні. Влада міста робить спроби поліпшити благоустрій міста: ремонтують дороги, водогін, міський театр, музей, відкривають 2 лазні, поновлюють телеграфні і телефонні стовпи, будують житло для робітників і військових, насаджують дерева. Протягом 1921-1923 років будується Сабарівська ГЕС. В 1921 році відновлено рух 11 трамваїв. В 1923 році трамваї працювали по 16 годин на добу. В 1927 році запрацювала кравецька фабрика, почалася радіофікація, оновлення телефонної лінії зв'язку. Популярними були недільники,

суботники, шефства підприємств над повітами, міста над селом, « похід на село» в 1924-1925 роках з метою зміцнення союзу робітників і селян, пропаганди переваги колгоспної системи над індивідуальною. Працювали два колгоспи: на Старому місті і П'ятничанах. Із 1923 році Вінниця була центром округи з населенням в 53668 жителів. Адміністративний статус міста значно впливав на формування його соціальної структури. Найбільшою соціальною групою були державні службовці – 5161. В зв'язку із розвитком традиційних галузей промисловості зростала і чисельність робітників – 3670. Колоритним був національний склад жителів міста в 1923 році: українці – 19052 (35,5%) росіяни – 9464(17,64%), євреї – 21129(39,73%), поляки – 2340(4,36%), німці – 177(0,33%) та 1503 представники інших національностей. В 1932 році місто стало адміністративним центром Вінницької області. В 1929 році у місті, де розташовувався великий військовий гарнізон, був відкритий перший в Радянській Україні Червоноармійський університет. Військові і їх родини для проведення організованого дозвілля в 1940 році отримали новобуд – Будинок офіцерів.

30-і роки ХХст. були більше трагічними, ніж радісними, незважаючи на значні трудові досягнення вінничан, міської влади: будівництво м'ясокомбінату, консервного заводу, каналізаційних мереж, першої трьохповерхівки, двох пологових будинків, інфекційної лікарні, дитячих дошкільних закладів, нового водогону, трамвайної лінії до лікарні ім.М.Пирогова, шести мостів, нового залізничного вокзалу, автобусного сполучення з райцентрами, впорядкування вулиць, будинку цукротресту (облради). Межі міста значно розширилися : в 1934 році була ліквідована сільська рада на Старому місті.

Лихоліття, організоване комуністичним режимом – Голодомор 1932-1933 рр. – викинув на вулиці міста сотні голодних дітей, дорослих. Масовою була дитяча безпритульність. Дітей поміщали в колектор-розподільник . На безпритульних дорослих і дітей міліція організовувала облави. Із ввійманих створювали трудові команди і відправляли на село. З метою вилучення хліба в 1933 році 28200 робітників підприємств міста була послані на село на період жнив. Непопулярність антинародних заходів більшовицької влади призвела до появи повстанської організації « Гуляй-Воля», куди вливалися обдурені, скалічені, розорені владою селяни.

В 1935 році країну охопив масовий стаханівський рух. 27 підприємств міст долучилися до нього. Серед перших стахановців був робітники м'ясокомбінату П.М.Твердохлебов, А.П.Худа – на взуттєвій фабриці,

Л.Ф.Гуцалюк на суперфосфатному заводі. Робітники вінницької взуттєвої фабрики створили свою стахановську школу, а на вінницькому мотороремонтному заводі кинули клич боротися за економію сировини та електроенергії. Проводилися стаханівські дні, тижні, декади. Робітники не лише перевиконували норми виробітку, а й вносили раціоналізаторські пропозиції щодо організації процесу виробництва, економії сировини, матеріалів, оволодівали суміжними професіями. Стаханівський рух сприяв росту продуктивності праці, ритмічній роботі підприємств міста. Однак погоня за рекордами породила приписки, підвищення норм виробітку, а звідси і невдоволення серед робітників. Як згадка про самовіддану працю земляків, які вірили в кращі часи і прагнули наблизити їх своєю невтомною працею, на Старому місті є вулиця Стаханівська, на якій розташована загальноосвітня школа №11.

Впродовж 1937-1938 років в СРСР запрацювали потужно каральні органи сталінської репресивної машини. Ця трагічна сторінка написана в місті Вінницьким управлінням НКВС, яке очолював Корабльов. Доноси, сфабриковані справи про контрреволюційні блоки, групи, « шкідників» вирішували долю « ворогів народу», які поділялися на дві категорії: I – розстріл, II- ув'язнення на 10 років. Оперативно-слідчі органи змагалися за перевиконання плану викриття « ворогів народу», особливо I категорії. Обласне управління НКВС отримувало план і, навіть, ліміт для позасудових органів « трійок» щодо кількості осіб, яких мали віднести до I категорії, а, отже, розстріляти. Доля багатьох засуджених залежала від самого Корабльова. Жертвами сталінського терору ставали представники всіх соціальних верств населення міста, області: від посадовців обласного рівня – до звичайної кравчині чи баби-повитухи. Різні були і за національностями ті, кого заздогнали кулі енкаведистів – катів. Коли в 1943 році, в період німецької окупації, в центральному парку і на вулиці Садовій розкопали 95 могил, то виявили 9439 трупів українців, росіян, поляків та громадян інших національностей. Були страчені за іронією долі в свій час М.Хатаєвич – організатор Голодомору на Поділлі і сам Корабльов – головний енкаведист області.

Підписаний 1939 року договір про ненапад між гітлерівською Німеччиною і СРСР – свого роду відстрокована війна, змінила свій вектор часткова на Захід. Сталінське керівництво це розуміло. Тому напередодні війни, 26 червня 1940 року, в Радянському Союзі був прийнятий указ Президії Верховної Ради про перехід на 8-годинний робочий день і семиденний робочий тиждень. За прогул, запізнення на роботу на 20 хвилин робітників

передавали до суду. За період з 5 серпня по 15 вересня 1940 року у Вінниці було засуджено 715 осіб, включаючи рядових робітників і, навіть, керівників підприємств. В таких умовах перед війною працювали всі підприємства, установи міста.

2. Культурне і духовне життя вінничан.

Встановлення більшовицького режиму супроводжувалося чітко спланованою ідеологічною кампанією, яка спрямована була на встановлення впливу і контролю над народом, його духовністю через освіту дітей і дорослих, пресу, роботу закладів культури того періоду.

З 1921 року у Вінниці виходили газети: « Подольский пролетарій», (« Вісті»), « Червоне село», « Рабоче-крестьянская газета» (з 1923 року – «Известия Подольского губкому» з додатком «Сільське господарство») журнали «Пролетарська освіта», «Наша кузниця», а з 1926 року виходить «Вінницька газета». Для молоді друкувалися часописи: « Червоний юнак», «Молодий робочий», « Молоде село», « Юнгер Арбайтер», які пропагували комуністичні ідеали. В 1932 році друкуються газети « Червоний край», «Робітнича газета», «Ленінський шлях», « Більшовицька правда», в яких жодним словом не йшлося про злочин влади – спланований голод. Творча інтелігенція зачитувалася творами Прохора Вороніна, Трохима Огневіка, засновника філії « Плуг», поетів Миколи Нарушевича, Максима Вдовиченка, Юрія Клена, Панька Педа та ін. Більшість з них були в суворі 30-і репресовані. Вже з 1922 року зазнають соціальних чисток подільські «Просвіти», яких було 662. Багатьох просвітян було арештовано, а в листопаді 1922 року було прийнято рішення про реорганізацію просвіт в хати – читальні, клуби, а фактично – про їх повну ліквідацію. На 1 липня 1923 року в місті, губернії не залишилося жодної просвіти. В 1930 році було ліквідовано Комісію з вивчення історії Поділля, а керівника комісії В.Д.Отамановського було засуджено за сфабрикованою справою « Спілки визволення України».

Ліквідація неписьменності. « Коренізація». В умовах громадянської війни 1919-1921 рр. у місті школи не працювали. Тому серед дітей і, навіть, дорослих було багато неписьменних. В 1923 році розпочалася більшовицька політика «коренізації» («українізації») та боротьби з неписьменністю. В 1924 році у Вінниці створено товариство з ліквідації неписьменності. В 20 школах міста навчалися 700 неписьменних. До навчання неписьменних дорослих залучалися ті, хто мав освіту 7 класів, а якщо відмовлявся, то сплачував 5% місячної зарплати. В 1930 році у місті працювали 30 шкіл і 70 пунктів лікнепу. Навчання в школах лікнепу проводилося українською, російською,

польською та єврейською мовами. Для малописьменних працювали 13 пунктів обміну книжок. Проте ліквідувати неписьменність в короткий термін було не просто, бо до міста в пошуках роботи переїжджали селяни, серед яких було багато неграмотних. Щодо впровадження української мови у діловодство, то тут варто згадати «Щоденники» лідера української революції Сергія Єфремова: «Просто стогін і гвалт стоїть по установах» - це про те, як не бажав апарат службовців переходити на українську мову в своїй роботі. Тому в роботі партійних осередків міста продовжувала вживатися російська мова, а діловодство в більшості установ велося теж на російській мові. Треба віддати належне вінничанам єврейської національності, які досить наполегливо оволодівали в той час українською мовою. В 1927 році в приміщенні гімназії працював вечірній університет.

Вжиті заходи щодо посилення «коренізації» досягли апогею в 1927-1929 роках, коли на посадах були більшість українців. За показниками «українізації» Вінниччина поступалася лише Полтавщині (90%).

Напередодні війни в місті завершився перехід на обов'язкове семирічне навчання. Працювали 25 шкіл, 49 дошкільних установ, 4 дитячих санаторії, 2 дитбудинки ясельного типу, 13 тис. учнів навчали 544 учителі. В 1935 році був відкритий Палац піонерів та жовтєнят. Вчителів середньої школи готували в інституті соціального виховання (1930), розташованого «Мурах». Серед його випускників відоме ім'я Михайла Стельмаха - письменника, лауреата Державної премії імені Т.Г.Шевченка. В 1938 році відновив роботу педагогічний інститут, заснований ще в 1912р. Для початкових класів готували вчителів два педагогічні технікуми з українською та єврейською мовою навчання. В 1940 році було відкрито Обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників.

Вся освітня політика більшовиків зводилася до поширення партійної ідеології. Тож якщо вчителі обирали національну теорію виховання або не були згодні з державними партійними догмами, то в час розгулу масових репресій 30-х років, їх не минав каральний меч НКВС. Не оминуло партійного контролю і релігійне життя міста. Войовничий атеїзм –це не лише пропаганда серед населення, а й конкретні заходи: було закрито Вознесенську церкву (1929р.), синагогу (1930) на Єрусалимці.

Вінниця стала відомим центром підготовки медичних працівників. В 1921 році розпочав роботу фармацевтичний інститут- один з найперших в Україні. Потребу в лікарях з 1935 року забезпечував Вінницький медичний інститут, який в 1937 році отримав новобуд - головний корпус – найбільшу споруду в

місті. Підготовкою спеціалістів і керівників для сільського господарства займалася Вища комуністична сільськогосподарська школа (1933). В 30-і роки відкривають технікуми для підготовки електриків, теплотехніків, цукроварів – технологів, комунальників, будівельників, а для підготовки робітників всі великі підприємства відкрили свої школи ФЗН. Місто було не лише освітнім, а й науковим центром. Тут працювали бактеріологічний інститут, шляхова дослідна та сільськогосподарська станції. Центрами культурного життя міста були 53 бібліотеки, найбільша з них – ім. Тімірязєва, яка спочатку знаходилася в « Мурах», а з 1936 року в спеціально збудованому приміщенні на вулиці Соборній, музей революції, театр опери і балету (з 1940 року реорганізований в музично-драматичний театр), обласна філармонія, краєзнавчий музей, Обласний будинок народної творчості. Активно у місті пропагувала творчість Миколи Леонтовича з 1922 року філія Музичного товариства імені Леонтовича (МТЛ), до складу якої входили хорова капела (диригент і художній керівник Сергій Юрійович Папа-Афанасуполо). Музичний колектив виступав не лише у Вінниці, а й в Жмеринці, Сутисках, Немирові, Літині, Луці-Мелешківській та інших селах. З метою популяризації народної пісні при капелі працювала драматична, хорова студія, курс останньої був розрахований на 3,5 місяці. Це був результат самовідданої праці творчої інтелігенції, бо робота філії майже не фінансувалася, а концерти капели були безкоштовними, хоча влада вимагала сплати податків, а головне – закликала композиторів діяти в рамках « масово-пролетарського мистецтва».З 1925 року робота філія згортається.

У місті є вулиця імені Родіона Скалецького –композитора, диригента , який очолював Тульчинську філію МТЛ, керував її капелою до 1932 року, а потім був заарештований і засуджений на три роки за звинуваченнями в українському буржуазному націоналізмі. *« В своїх музичних поглядах Скалецький більше всього симпатизував Леонтовичу,- фіксували слідчі ОДПУ покази свідків, - з його « школою» пов'язував і свою музичну кар'єру... У 1927-28 роках репертуар капели складався переважно з творів Леонтовича, окрім того склад капели... жив романтикою « побутовщини» та оцінював нові твори пролетарської музики як убогість, нісенітницю.»* Скалецький отримав прізвисько « стара українська пісня».

4. Дозвілля і побут вінничан.

Життя і побут вінничан середини 20-30-х років ХХ століття визначали такі фактори:

- сталінський план побудови соціалізму в окремо взятій країні (індустріалізація, колективізація, культурна революція);
- структура місцевої промисловості;
- ідеологічна кампанія офіційної влади;
- низькі соціальні стандарти переважної частини населення.

Масова культура у місті відповідала потребам, інтересам не лише громадян, а найбільше партійно-державного керівництва. В 1932 році відкрили перший звуковий кінотеатр імені М.Коцюбинського. На екранах кінозалів 103 міських клубів йшли фільми, які пропагували комуністичну ідеологію: ударницький і стаханівський рух, готовність до захисту завоювань «соціалізму», спрощено-аскетичний спосіб життя народу, викриття «шпигунів», « ворогів народу», маршево світової соціалістичної революції та майбутньої « шапко закидальної» війни. Про це сповіщали також диктори міського радіовузла, який запрацював в 1930 році. Проте не було жодного повідомлення про голодомор 1932-1933 років. Навіть про таку катастрофу не писала місцева преса. Подобалися вінницьким глядачам радянські замовні музичні комедії, де звучали джазові ритми. З 1 січня 1935 року були скасовані продовольчі картки, тоді ж радянський уряд дозволив установлювати новорічні ялинки. Це трактувалося як велика перемога радянської влади. Життя пересічного громадянина прикрасилося не лише іграшковими зайцями, дідами Морозами, Снігуроньками, кольоровими ялинковими кульками, а й новими продовольчими товарами на прилавках магазинів, зокрема, шоколадними цукерками, печивом, дешевим « советським шампанським». Пропри все атмосфера страху голоду залишалася жити в суспільстві, адже край втратив за роки двох голодів близько 2 млн. населення. Новорічні свята супроводжувалися на підприємствах, в установах черговими зборами, на яких підводили підсумки роботи, аналізували трудові показники, а вдома - звичайним сімейним застіллям. Популярними у вінничан були прогулянки до місцевого парку, який виріс в 1936 році із невеличкого саду, з дітьми – до лялькового театру, відкритого в 1938 р. Також вінничани проводили свій час, прогулюючись парками ім. Козицького, на Кумбарах, на острові Кемпа, у сквері біля кінотеатру « КІМ», бульварі по вулиці Коцюбинського, біля фонтану коло театру, а то й просто зеленим вулицями міста. Зелені насадження міста в 1940 році становили 162 гектари. У парках стояли парашутні вишки, з яких стрибали чоловіки, жінки. В 1936 році 45 тисяч стрибків здійснили вінничани і гості міста. Популярними були катання на різних каруселях, стрільба в тир. В 1926 році у Вінниці утворилося Товариство авіації та хімії (« Аерохім», а пізніше

«Тсоавіахім»), які вели активну пропагандистську роботу серед населення, особливо в середині 30-х, в плані підготовки до неминучої війни на чужій території. На підприємствах працювали гуртки снайперів, кулеметників, гранато-метальників, радистів. Досить частими були походи, демонстрації у протигазах. На підприємствах, у вузах міста робітників, студентів долучали до занять гімнастикою, щоб надалі використати їх навички на масових демонстраціях, які входили в норму життя. До послуг жителів міста, його гостей в 1938 стояли чотири таксі біля готелю « Червона Вінниця», цирку « Шапіто», на вокзалі та біля парку.

Уніфікований спосіб життя наклав свій відбиток на все: манеру одягатися, проводити дозвілля, облаштування житла. Мода того часу диктувалася обмеженістю вітчизняної легкої промисловості і була водночас елементом ідеологічної машини режиму. Сатинові, фланелеві, ситцеві, саржеві тканини найширше використовувалися для пошиття одягу, який був скромним і стриманим. За нинішніми мірками його назвали б « мотлохом», але такою була цілеспрямована офіційна політика: непривабливі, майже, непридатні речі однак купуватимуть, бо інші варіанти виключені. Шерстяні тканини вважалися розкішшю і використовувався в основному для пошиття костюмів, верхнього зимового одягу за ціною, яка була не для всіх доступна. Взуття було досить простим: гумові туфлі із голубою облямівкою, які застібалися на гудзичок. Ці туфлі можна мити, а щоб завжди були білими, то їх начищали зубним порошком. Взимку чоловіки носили черевики, чоботи, а жінки переважно носили боти на гудзичках, у які вставляли туфлі, влітку діти носили сандалі, черевички, а валяночки - взимку. Модним в теплу літню пору був одяг білого кольору, парусинові черевики, начищені знову ж таки зубним порошком. То ж коли в парку закінчувалися танці на площадці, здавалося, що її покрила снігова пороша: зубний порошок щедро сипався під ноги парам, що кружляли в танку. Особливою популярністю користувався у вінничан і гостей міста танцмайданчик на Кумбарах, розташований на воді, що сяяв гірляндами з електричних лампочок. Цілими компаніями з гітарами і гармошками, каталась молодь у вихідні дні по Бугу, спускалися гранітними східцями до узбережжя.

Звичайно, мріяли, особливо дівчата, жінки про крепдешинове плаття, взуття на високих підборах, шовкові « буржуазні» панчохи, хутряне манто... Ті, хто не бажав бути схожим на всіх, а ще й дозволяли кошти, шили на замовлення одяг, взуття у місцевих кустарів: кравців, шевців, переважно євреїв. Сподівання і мрії були різними, але все перекреслила війна...

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Користуючись текстом, заповніть пропуски:

- 1) Перший звуковий кінотеатр у м. Вінниця був названий на честь .....
- 2) Новорічні ялинки було дозволено встановлювати в ... році.
- 3) Перший в Україні Червоноармійський університет у Вінниці відкрито в ...
- 4) В 1938 році у Вінниці було відкрито .... театр.

2. Розташуйте в хронологічному порядку:

- А) Закриття просвіт у Вінниці
- Б) Відкрито Будинок Офіцерів
- В) Вінниця стала обласним центром
- Г) Засування педагогічного інституту
- Д) Засновано філію МТЛ

3. Встановіть відповідність:

А) С.Ю.Папа-Афанасуполо	1) Засновник філії «Плуг»
Б) Т.Огневик	2) композитор, диригент
В) Р.Скалецький	3) хорова капела філії МТЛ

4. Досліджуємо, пізнаємо, узагальнюємо.

- «Мода для дорослих і дітей 30-х років ХХст.» - такою може бути імпровізована фото-виставка, створена на основі домашніх фотографій із родинних альбомів. Перегляд виставки доцільно доповнити виставкою релігійних дитячих іграшок, статуеток, новорічних прикрас, дитячої літератури.
- «Пісні 30-х років – музичний символ тоталітарної сталінської моделі життя суспільства» - проект з наступним обговоренням почутого за круглим столом за участі учнів, вчителів, батьківської громади закладу, мистецтвознавців, науковців.

Люди в історії міста.

Під час перебування у Вінниці Директорії УНР був прийнятий малий герб, автор ескізу якого наш земляк **Микола Батинський**.

ПИШАЙМОСЯ!

Ляльковий академічний обласний дитячий театр « Золотий ключик» (1938) – найстаріший в Україні. В 1999 році започаткував Міжнародний фестиваль театрів ляльок « Подільська лялька».

**Тема 14-15 . Вінниця в роки Другої світової війни
Доцільно з'ясувати, повторити:**

- *причини Другої світової війни;*
- *плани нацистської Німеччини щодо України;*
- *форми Руху Опору в роки Другої світової війни, які використовували народи поневолених країн в боротьбі з нацистами і фашистами;*
- *терміни: « новий порядок», Голокост, колабораціонізм.*

1. Німецький окупаційний режим у Вінниці (19.08 1941- 20.03.1944рр.): особливість і наслідки.

22 червня 1941 року нацистські війська Німеччини напали на СРСР.

Вже в перші дні війни Вінниччина стала прифронтовою. З оголошенням військового стану та мобілізації до армії на Вінниччині спішно створювалися мобілізаційні збірні пункти. Для боротьби з ворожими диверсантами-парашутистами, а також охорони важливих господарських та військово-оборонних об'єктів у місті був сформований переважно з цивільного населення винищувальний батальйон з 300 бійців. На підприємствах утворювали групи сприяння винищувальному батальйону. Бійці допомагали розчищати руїни, транспортувати поранених у шпиталі та лікарні, ховали вбитих. Більшість бійців не мала бойового досвіду, не вистачало озброєння, однак вони загалом виконували своє завдання. З наближенням лінії фронту частина бійців винищувального батальйону влилася в ряди діючої армії, підпільних груп та партизанських загонів.

З початком війни перебудовували свою роботу підприємства, транспорт, установи, переходили на воєнний лад. Робочі місця тих, хто пішов на фронт, займали жінки, підлітки та пенсіонери. Вінничани розпочали евакуювати у східні райони країни матеріальні цінності, устаткування найбільш важливих промислових підприємств. Однак через відсутність завчасно складених планів та стрімке просування військ ворога завершити евакуацію в місті не вдалося. Було лише частково демонтовано і вивезено обладнання суперфосфатного заводу, взуттєвої фабрики та деяких інших підприємств і установ міста. Все, що не встигали вивезти, підлягало знищенню.

З перших днів війни цивільне населення міста надавало посильну допомогу фронту. Вінничани брали участь у будівництві навколо міста оборонних споруд, несли службу в загонах протиповітряної оборони, а ще передплачували облігації державних воєнних позик, вносили кошти на бойову техніку і озброєння, допомагали облаштовувати госпіталі, ставали донорами. У місті, на залізничному вокзалі та в інших місцях транспортування поранених бійців з передової лінії фронту в тиліві госпіталі були розгорнуті перев'язочно-харчувальні пункти, санітарні пости. Жінки розносили їжу, вмивали поранених, перев'язували рани, допомагали писати листи рідним. Під час боїв за Вінницю, часто ризикуючи життям, жителі підбирали на полі бою поранених і забирали їх до своїх домівок.

Таким чином, разом з армією свою вітчизну захищало і мирне населення. Недарма цю війну стали називати Великою Вітчизняною війною.

13 липня 1941 р. було створено групу військ для оборони Вінниці. Очолив її генерал-майор В. Б. Владимиров. 15 липня танкові і механізовані частини 17-ї німецької армії, подолавши оборону військ Червоної Армії, рушили на Вінницю, її передові частини рухалися між колією Південно-Західної залізниці і Барським шосе. Для прикриття Вінниці було створено лінію оборони від П'ятничанського лісу до Луки-Мелешківської, Хижинець.

Незважаючи на героїзм захисників, 19 липня 1941 р. гітлерівці окупували

Hauptstraße in Winniza.

(тимчасово захопили) Вінницю, встановили свою владу, порядки. Вже 21 липня 1941 року було сформовано тимчасове міське самоврядування (з листопада 1941- управа), яке очолив професор медінституту О.Савостьянов. Дії управи, її очільників були спрямовані на відновлення життєздатності міста, забезпечення роботою місцевого населення. Наслідки встановленого окупантами режиму, масові розстріли людей, свідчать про те, що всі діяння очільників

управи є не що іншим як колабораціонізм. Місто не зазнало значних руйнувань, а тому окупаційний режим відразу взявся відновлювати господарські об'єкти, які були важливі для підтримки сил німецької воячини: м'ясокомбінат, макаронна фабрика, цукеркова фабрика, спиртзавод, авторемонтний завод, електростанція, ткацькі цехи. Була дозволена індивідуальна трудова діяльність майстерень, які обслуговували населення, німецьких військових. Відновлювали роботу лікувальних установ, закладів освіти. Побоючись більше за власне здоров'я, ніж населення міста, окупанти запровадили вакцинацію вінничан проти тифу, дифтерії, дизентерії, проводили протималарійні роботи. Про те, що окупанти готувалися назавжди тут осісти, свідчить той факт, що вже в 1942 році здійснили грошову реформу, встановили нові податки, залишивши до того ж всі радянські. Був запроваджений поземельний, одноразовий національний податок – 30 крб з кожного чоловіка віком від 18 до 60 років, жінок від 18 до 55 років,

оборотний податок від усіх угод, від доходів, податок на утримання гігієнічних уряджень, на підтримку народного здоров'я. Оподатковувалися квартири в розмірі платежів від 1,1 крб до 0,8 крб за один квадратний метр. Підприємці, які взяли на роботу єврея, сплачували податок від різниці між заробітною платою єврея і українця (зарплата євреїв була значно нижчою). Було запроваджено обов'язкове страхування. Всі ці кошти йшли на утримання німецької армії. Окрім цього населення в обов'язковому порядку відпрацьовувало шість днів на рік, ремонтуючи мости, шляхи. Зібрані кошти влада не спрямовувала на утримання полонених, тому дозволила місцевому населенню допомагати полоненим продуктами, одягом. Найбільше зусиль приклали релігійні громади. З листопада 1941 по червень 1942р. вінничани збрали для військовополонених 62258 крб., 10235 кг продуктів, 2725 предметів одягу. Це дозволило хоча б в незначній мірі полегшити перебування в полоні. Полоненим допомагали також жителі навколишніх сіл. За нової влади розпочалася «українізація» освіти: в школах зі стін зникли портрети Сталіна, натомість висіли портрети Т.Шевченка, І.Франка, М.Коцюбинського. Підручники 1937-1938 років вилучалися. В школах вивчали Закон Божий, поглиблено українську та німецькі мови. Вивчення історії та географії України заборонили. Слід віддати належне вінницьким вчителям, які за цих умов вирішили більше уваги приділити урокам співів, де учні могли б більше дізнатися про історію і географію України з її народних пісень. Навчання було платним: 1-4-і класи платили 100 крб. на рік, а 5-7-і – 200 крб. на рік. Платним було навчання в технікумах, інститутах, навіть на заочних відділеннях. Для студентів сиріт відділи опіки закладів могли прийняти рішення про переведення їх на пільгове навчання. Влітку 1942 року рейхсканцлер Борман, перебуваючи у ставці під Вінницею, не оцінив старання нової влади, бо вважав що слов'яни- це дешева робоча сила для Третього рейху, а тому достатньо їм читати і писати, а кількість населення треба «регулювати»(винищувати) і питанням охорони їх здоров'я не варто займатися. З 1943 року технікуми, вузи, а згодом частина шкіл у місті закриваються.

Німецька влада дбала про свій відпочинок, а тому в роки окупації працювали два кінотеатри, казино, більярд, музей, звідки вони намагалися поцупити найцінніші експонати. На сцені місцевого театру йшли вистава М.Кропивницького «Дай серцю волю – заведе в неволю», балет «Бахчисарайський фонтан», опера «Травіата». З гастролями приїздили актори із Києва. Відновило роботу радіо, де передавалася інформація про успіхи німецької армії. Слухати радіо вдома можна було лише за спеціальним дозволом. Виходила місцева газета «Вінницькі вісті», редактором якої був спочатку письменник Ігор Костецький, а згодом Михайло Орест. В газеті друкувалися статті з фольклору, діячів національного руху. Та окупаційну владу не турбувало питання національно-культурного відродження, а тим паче – створення Української суверенної держави. Всі свої заходи вони спрямовували на формування у свідомості громадян рабської покірливості, ненависті до всього радянського. Тому й не

дивно, що вінничани, які постраждали від репресій НКВС, отримували матеріальну і грошову допомогу, а в умовах продовольчої кризи були запроваджені продовольчі картки для різних категорій населення. На продовольчу картку робітник отримував щоденно 200 грамів хліба і 2 кг крупів на місяць. Про 106 дітей дитячого будинку і військовополонених ніхто не турбувався. Це були пропагандистські трюки, як і перейменування вулиць міста. Та найвразливішою подією стали розкопки в 1943 році могил (місця поховання в парку відпочинку, за сучасним універмагом, ближче до лікарні ім. Пирогова, та Долинки) з масовими захороненнями жертв розстрілів НКВС в 1937-1938 роках. Сліди злочину влади побачили не лише місцеві жителі, а й представники міжнародної комісії із 15 країн світу. Відбулося до 20 похоронів останків жертв режиму. В такий спосіб ворог намагався приборкати опір режиму, викреслити з пам'яті жителів сліди власних злочинів. Та коли прийшло довгоочікуване звільнення, жінок, які упізнали в останках жертв своїх рідних, розстріляли загони «Смершу».

Нацисти, терплячи поразки на радянсько-німецькому фронті, прагнули в будь-який спосіб мати в особі мирного населення своїх союзників. Але невдовзі вони почали звільняти керівників місцевої управи, проводити арешти інтелігенції, закривати освітні заклади, запровадивши воєнний стан.

Найжахливішим проявом нацистської окупації було масове винищення населення України. В місті та його околицях окупанти створили кілька концентраційних таборів, в яких утримували військовополонених. 24 липня 1941 року всіх поранених з лікарень міста перевезли до госпіталю для військовополонених, де від катувань, хвороб та голоду щодня вмирали сотні людей.

На дверях кінотеатрів, ресторанів, інших закладів з'явилися таблички «Тільки для німців». Тих, хто це порушував, розстрілювали на місці. Фашисти розстріляли 29 липня 1941 р. 25 заручників в кар'єрі цегельного заводу; в серпні - 350 мирних мешканців у П'ятничанському кар'єрі; 13 вересня було знищено 1200 чоловік за селом Шереметка (Пирогово). 19 вересня німецька жандармерія вчинила першу масову облаву на городян, близько 10 тисяч чоловік було розстріляно в П'ятничанському лісі. Винищуючи людей різних національностей – українців, росіян, поляків та інших, нацисти в першу чергу жорстоко вбивали євреїв і циган. У листопаді гестапо заарештувало і розстріляло кілька учасників підпільної групи вінницького водоканалу. 16 квітня 1942 р. фашисти провели чергову велику облаву. Результатом її став розстріл 15 тисяч чоловік. Восени 1941 р. і початку 1942 р. було страчено і отруєно 1800 психічно хворих людей, які перебували в лікарні № 4. В приміщенні лікарні були облаштовані тимчасова ставка Гітлера та казино для офіцерів.

Особливого характеру окупаційний режим набув з появою у Вінниці польової воєнної резиденції. В кінці 1941 р. в лісі поблизу сіл Стрижавки і Коло-Михайлівки посиленими темпами почали споруджувати ставку Гітлера. На важких роботах, зв'язаних з підземними спорудженнями, використовувалася праця військовополонених. За деякими даними на

будівництві в різний час було зайнято майже 10 тисяч військовополонених. Після завершення будівництва, щоб приховати таємницю об'єкту «Вервольф», військовополонені були вивезені з території ставки. Їхня доля невідома. До двох тисяч страчених та померлих від голоду, фізичного виснаження і хвороб полонених фашисти прикопали неподалік в силосних ямах.

Життя мешканців міста Вінниці та його околиць усіляко регламентувалося. Паспортно-реєстраційні відділи міської управи проводили облік населення. Так на 1 січня 1942 року у місті було зареєстровано 35618 жителів 35 національностей. Таємна польова поліція організувала спеціальні комендатури і ретельно перевіряла місцевих жителів. Їх похатно обліковували, дощечки із прізвищами вивішували на дверях помешкань, кожному, починаючи з 14 років, видавали документ-перепустку, а також запровадили комендантську годину: з 22 до 6 години ранку заборонялося ходити вулицями міста. Заборонявся також переїзд з міста в інші населені пункти без спеціального дозволу властей. Особи, які порушували цей «новий порядок», піддавалися суворому покаранню аж до розстрілу. За дотриманням цих вимог стежили військові та цивільні пости, моторизована та кінна жандармерія.

2. Опір окупантам

З перших днів окупації населення міста вдавалося до опору нацистським завойовникам. Активно боролися учасники радянського і націоналістичного руху опору.

Утвердження окупаційної влади розпочалося з репресій проти учасників руху Опору. Через реєстрацію населення міста нацисти виявляли комуністів, комсомольців, партизанів і підпільників, безжально їх катували і страчували як військових злочинців. На них не поширювалися норми міжнародного права щодо військовополонених. Шляхом насильств та розправ фашисти розраховували залякати людей, зламати їхню волю до опору, примусити скоритися.

Незважаючи на це, у місті виникали підпільні організації і групи. У грудні 1941 р. було створено невелику підпільну групу з колишніх військовополонених під керівництвом І. Бендерського, при облспоживспілці під керівництвом П. П. Павлова, виникають підпільні групи: на м'ясокомбінаті під керівництвом І. В. Рибалки (Колпакова); на залізниці – у складі Л. І. Гречки, О. В. Кокорева, М. П. Коваленка; на електростанції — В. І. Войшвила (Орловського), в залізничних майстернях - Т. Т. Хіміча. Всього на кінець 1941 р. у Вінниці було створено 17 підпільних організацій та груп. Але всі вони були невеликі і не мали зв'язку для спільної боротьби. Підпільники поширювали листівки, готували посвідчення для колишніх військовополонених, маючи радіоприймач, слухали зведення Радінформбюро

і переказували їх мешканцям міста, збирали і передавали партизанам одяг, медикаменти інші речі.

Найактивнішою у Вінниці була підпільна організація, яку очолив І. В. Бевз. Штаб-квартира організації знаходилася у приміщенні на вулиці Депутатській. Активними помічниками І. В. Бевза були Семен (Всеволод) Левенець, Ігор Войцехівський, Валентина Любимова, Наталія Медвідь та інші. На початку 1942 р. до цієї групи приєдналася Лариса Ратушна. Войцехівський і Ратушна проводили агітацію серед молоді, займалися виготовленням фальшивих німецьких документів, розповсюдженням листівок. І. В. Бевз і С. С. Левенець налагоджували зв'язки з патріотами на підприємствах і в установах міста, з підпіллям в районах Вінницької області, формували підпільні групи. Серед них виділялась підпільники під керівництвом М. М. Павлишина, які організовували втечі військовополонених, переховували, лікували їх та переправляли до партизанів.

Наявність біля Вінниці ставки «Вервольф» ускладнювала діяльність вінницького підпілля, адже місто було наповнене есесівцями, гестапівцями, жандармерією, каральними загонами, шпигунами. Незважаючи на це, опір окупантам не припинявся.

У Вінниці діяла також група з 12 підлітків на чолі з вчителем історії П. П. Мельником. Юні патріоти Всеволод Семенець, Юрко Курій, Сергій Можаров, Борис Лук'янівський, Анатолій Родан, Володимир Михайлов, Анатолій Медведєв, Реджик Жуковський та інші члени групи розклеювали листівки, викрадали зброю, боєприпаси, продукти харчування, медикаменти і передавали їх партизанам. Наприкінці 1943 р. члени групи залишили місто і влилися в партизанський загін імені Богуна. У партизанській боротьбі загинули Мельник, Семенець, Курій. Був розстріляний гестапівцями Лук'янівський.

На початку 1943 р. виникла підпільна група при управлінні вузькоколіїної залізниці на чолі з П. Г. Старичеком. Підпільники, маючи зв'язок з організацією «Україна», допомагали транспортувати листівки зі зведеннями Радінформбюро, організовували акти саботажу і перешкоджали вивезенню до Німеччини зерна, цукру та інших матеріальних цінностей. На початку 1944 р. спалили дерев'яний міст на 61 кілометрі залізниці.

Підпільники міста налагодили зв'язок з партизанським з'єднанням Д. М. Медведєва, що діяло на Рівненщині. Восени 1943 р. до Вінниці був відряджений Г. П. Калашников (Поліщук) для налагодження зв'язку з підпільними групами та їх об'єднання. Калашникову вдалося зв'язатися з декількома підпільними групами. У боротьбі проти окупантів активну участь брали медичні працівники, що залишилися у місті. Серед них були професори Ф. М. Гуляницький, М. М. Кононенко, С. П. Белканія. На початку 1944 р. багато вінницьких підпільників влилося в партизанські загони.

***Іван Васильович Бевз (1903-1943)** народився 17 серпня 1903 року в Краснодарському краї (Росія). Служив в Червоній Армії, а після демобілізації в 1927-1929 роках працював в Жмеринці на комсомольській роботі, а з 1929*

року – на партійній роботі у Вінниці, Могилів-Подільському. З 1937 року до 1941 року був директором Вінницького драматичного театру, а згодом директором обласної бібліотеки. Напередодні окупації був залишений для керівництва підпіллям. Один із фактів його біографії – виключення із партійних рядів в період партійних чисток – прислужився для підпільної роботи в окупованому місті. Після окупації міста 19 липня 1941 року очолювана ним бібліотека ім. Н.Крупської, в якій працювали люди, яким довіряв Іван Васильович, стала осередком вінницького підпілля. Організація фактично очолила керівництво підпільними групами міста, яких вже на 1942 рік було 17. Підпільники мали радіоприймач. Інформацію про події на радянсько-німецькому фронті поширювали у видрукуваних листівках серед жителів міста, навколишніх сіл. Організовували втечі полонених, викрадали зброю в окупантів, яку передавали в партизанські загони, спалили склад м'ясокомбінату із готовою продукцією для німецької армії. В липні 1942 року Іван Васильович Бевз був заарештований, а в 1943 році окупанти його розстріляли. В 1965 році посмертно І.В.Бевзу присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Ляля (Лариса Степанівна) Ратушна (1921-1944) народилася 9 січня 1921 року в Тиврові. Вона була незвичайною людиною. Риси характеру свідчили про непросту і неспокійну вдачу. Лариса по закінченню школи стала студенткою механіко-математичного факультету Московського університету, Коли розпочалася війна, Лариса стала слухачем курсів медсестер. А по закінченні їх добровольцем пішла на фронт, брала участь в обороні Москви. Згодом потрапила в полон, але втекла і на початку 1942 року добралася до Вінниці. За допомогою Ігоря Войцехівського, з яким вчилася в одній школі, зв'язалася із підпільною організацією. Очолюваною І.Бевзом. В організації вона виконувала відповідальні доручення підпілля та командування партизанських загонів. Восени 1942 року ратушна була заарештована й відправлена до гнівапнського концтабору- табору смерті, з якого їй дивом вдалося вирватися. Отримала непросте завдання- роздобути друкарський шрифт. Старанням Лялі підпільники організували друкарню «Україна», яка так і не була викрита ворогом до кінця війни. В ній було надруковано понад 70 тисяч листівок, зведень Інформбюро, звернень до населення. За 2 дні до жаданого звільнення міста- 18 березня 1944 року- Лариса Ратушна загинула. В 1965 році їй посмертно було присвоєно почесне звання – Герой Радянського Союзу. 9 травня 1979 року бронзове погруддя мужньої героїні встановили перед міським Палацом дітей і юнацтва, який носить її ім'я. У місті одна з вулиць, теплохід, що курсує водами Бугу, названі на честь відважної підпільниці.

Павло Мельник народився 26 грудня 1919 року в селі Слобода – Дашковецька вінницького району. В 1935 році закінчив Майдан-Юзвинецьку школу. Навчався в педагогічному інституті на історичному факультеті. Війна застала його у Вінниці, де він створив молодіжну підпільну групу з вінницьких школярів- підлітків. Їх було 12. Вони діяли за планом, який ретельно розробляв Павло

Мельник. Підпільники викрадали у ворога зброю, боєприпаси, які передавали партизанам, розклеювали листівки, карикатури, звільняли від німецької каторги бранців. Діяли переважно під час комендантської години, коли заборонялося цивільному населенню пресуватися містом. Всього хлопці викрали 45 автоматів, 4 кулемети, 60 гвинтівок, 250 ручних гранат, 4 тисячі патронів, 30 комплектів німецького одягу. Все це передавали партизанам. Коли влітку 1943 року розпочалися облави, схопили Бориса Лук'янівського, Володимира Оксійчука. Після жорстоких катувань Бориса стратили, Володі підпільники допомогли втекти. Коли над організацією нависла небезпека, підпільники приєдналися до партизанів. Павло Мельник став комісаром партизанського загону імені Богуна. Помер 7 лютого 1944 року від важкого поранення в с. Дубівка Тростянецького району. Поховали на сільському кладовищі, а в 1975 році перепоховали у сквері Вічної слави. За мужність і героїзм нагороджений посмертно орденом Вітчизняної війни I ступеня.

***Юрій Курій** народився 8 травня 1927 року у Вінниці. З родиною 8-річним хлопчиком переїхав до Іркутська. Мав неабиякі здібності до малювання, які прагнули розвинути його батьки. Коли помер його батько, Юрій повернувся з мамою і бабусею до Вінниці. Навчався в середній школі № 7, продовжував розвивати свої художні здібності і досяг вагомих успіхів. На республіканській виставці робіт юних художників в 1939 році журі надало йому рекомендації для вступу до Київської художньої школи. За певних життєвих обставин сім'я переїхала до Житомира. Війна застала хлопця у Вінниці, куди він приїхав на анікули до родичів. Мати врятувала сина від відправки на примусові роботи до Німеччини. У місті зустрівся зі своїм однокласником Всеволодом Семенцем, який познайомив його з членами підпільної організації, очолюваної Павлом Мельником. Їх було 12 – сміливих і безстрашних, які викрадали з німецьких машин зброю, боєприпаси, розповсюджували листівки, звернення до населення, а Юра до того ж ще й малював карикатури на окупантів, їхнього фюрера. У грудні 1943 року хлопці перебралися у Чорний ліс до партизанів. В одному із боїв 15 січня 1944 року Юрій Курій загинув у перестрілці з ворогом біля с. Левківці Тульчинського району. Там його і поховали. В 1975 році його прах перенесли і поховали в сквері ім. Козицького. Посмертно нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня.*

У Вінниці з моменту її окупації розгорнула свою легальну діяльність націоналістична гілка Руху Опору, яка зводила свою роботу на початку війни до пропаганди боротьби за створення Української держави. Переважно

студенти медичного і педагогічного інститутів, об'єднані в СУНС (« Союз українського націоналістичного студентства») проводили просвітницьку роботу національно-патріотичного змісту: друкували тижневик « Вісник студентства», створювали драмгуртки, хоріві, музичні колективи, відзначали визначні події історії України (вшанування героїв Крут), читали лекції з історії України, займалися спортивно-військовим вишколом молоді. Та коли пропаганда національної ідеї вийшла за межі інтересів окупаційної влади і набула опозиційного характеру (виготовлення фальшивих документів, звільнення полонених, викрадення зброї тощо) розпочалися арешти членів СУНСу: Бориса Левковича, Ірини Підлужної, студентів-активістів , працівників міської управи, які підтримували оунівців і, навіть, акторів місцевого театру. Вважають, що не обійшлося без провокатора-зрадника, який добре знав не лише активістів, а й конспіративну мережу. Навесні 1943 року оунівське підпілля у Вінниці було фактично знищене. Хто вцілів - приєднався до збройного загону УПА на Вінниччині під проводом « Батька» - Омеляна Грабця. Воювали оунівці із окупантами, бійцями Червоної Армії, радянськими партизанами. Ті, хто вцілів після визволення, були заарештовані і відбували покарання в таборах ГУЛАГу.

3. Звільнення Вінниці від нацистських загарбників.

В грудні місяці 1943 року в ході бердичівсько-житомирської операції розпочалося звільнення Вінниччини. Німецьке командування очікувало головного удару Червоної армії в напрямку Вінниці і стягувало в цей район найбільш боєдатні частини. На підступах до міста фашисти облаштували систему інженерних перешкод: мінні поля, протитанкові рови, доти, дзоти, а щоб прикрити свій фланг від раптового удару, підірвали греблю. Гебельс навіть заявляв, що Південний Буг – це малий Дніпро, неприступна лінія оборони німецької армії. Фашисти розраховували тут надовго затримати радянські війська.

Фактично визволення краю, Вінниці розпочалося з Погребищенського району, тому що в той час не було визначено обмежень території міста. Участь у визволенні брали 6 загальновійськових, 5 танкових, 2 повітряних армії, майже півмільйона радянських воїнів. Пліч-о-пліч з ними воювали бійці і командири Першої чехословацької бригади під керуванням майбутнього президента Чехословацької республіки Людвика Слободи. Допомогали народні месники, місцеве населення.

4 березня 1944 року розпочалася проскурівсько-чернівецька наступальна операція I Українського фронту. 14 березня 1944 р. основні сили 38-ї армії (командувач - генерал-полковник К. С. Москаленко) з рубежів Богданівки, станції Липовець, Володимирівки, Мервина, Лопатинки розпочали наступ на захід. Перед початком наступу частини 227-ї штурмової авіаційної дивізії під прикриттям винищувачів здійснили три нальоти на

ворожий аеродром в районі Вінниці. Вінницю визволяли з'єднання і частини 38-ї армії: 74-ий стрілецький корпус (генерал-лейтенант Шевердін Ф. Ю.) у складі: 183-я стрілецька дивізія (полковник Василевський Л. Д.), частина сил 241-ої стрілецької дивізії (генерал-майор Арабей П. Г.), 101-й стрілецький корпус (генерал-лейтенант Голубовський В. С.) в складі: 70-а гвардійська стрілецька дивізія (генерал-майор Гусєв І. А.), 211-а стрілецька дивізія (генерал-майор Кичаєв М. О.), 221-а стрілецька дивізія (полковник Кушнарєнко В. М.), 1890-й самохідний артилерійський полк (підполковник Валиков С. Ф.), 1899-й самохідний артилерійський полк (майор Виноградов М. К.), 15-а окрема штурмова інженерно-саперна бригада (полковник Алексєєв М. І.)

Однією з перших на східну околицю Вінниці 16 березня вийшла 183-а стрілецька дивізія. В ніч на 17 березня німці залишили вокзал. Вранці військові частини рушили до центру міста. Вийшли до Південного Бугу в районі П'ятничан, очистили Старе місто і на південь від Вінниці зайняли плацдарм на правому березі ріки, біля населеного пункту Сабарів.

На цей час головні сили 305-ї стрілецької дивізії форсували Південний Буг північніше Вінниці, вийшли на шлях Вінниця – Проскурів (сучасне м. Хмельницький). Під натиском військ 74 стрілецького корпусу в ніч на 20 березня 1944 р. німецьке командування, побоюючись оточення, змушене було розпочати відведення своїх військ з Вінниці на південний захід. Вранці 20 березня Вінниця була повністю звільнена від ворога. Двома наказами Верховного Головнокомандувача (від 23 березня № 069 і від 24 травня № 0135) були присвоєні почесні найменування «Вінницьких»: 241-ій стрілецькій дивізії, 1899-му самохідному артилерійському полку, 1900-му самохідному артилерійському полку (підполковник Коротких С. Ф.), 269-му винищувально-протитанковому артилерійському полку (підполковник Фролов К. О.), 1663-му винищувально-протитанковому артилерійському полку (підполковник Хмарський Ф. З.), 15-ій окремій штурмовій інженерно-саперній бригаді, 130-му окремому полку зв'язку (підполковник Арсєньєв О. О.), 5-му штурмовому авіаційному корпусу (генерал-майор авіації Каманін М. П.), 39-ій гарматній артилерійській бригаді (полковник Раковин С. В.), 1247-му гарматному артилерійському полку (підполковник Янович Б. В.), 1251-му гарматному артилерійському полку (підполковник Завгороднев Ю. М.). Військам, які брали участь у визволенні Вінниці, наказом Верховного Головнокомандувача від 20 березня 1944 р. було оголошено подяку і в цей же день о 21 годині Москва салютувала військам 1-го Українського фронту 20-ма артилерійськими залпами із 224 гармат.

4. Радість і смуток Перемоги.

Весною 1945 р. радянські війська з кривавими боями дійшли до столиці Німеччини Берліна. Німеччина і її союзники зазнали поразки. На честь перемоги 9 травня 1945 р. – перший наступний день після закінчення війни, оголошено великим святом – Днем Перемоги. Звістка про очікуваний мир сколихнула місто. Яків Поляховський у книзі «Світ, у якому я живу» писав: «Люди підходили до привокзального майдану. Надійшов фронтовик,

виписаний з місцевого шпиталю. Люди підхопили його на руки і стали підкидати догори. Було чути, як на його грудях дзвеніли медалі. Плакали жінки, незнайомі люди ляскали один одного по плечах, збуджено говорили, обнімаючись».

Визволителі на вулицях Вінниці

За доблесть і мужність, проявлені в боях за визволення Вінниці, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 березня 1944 р. були нагороджені: орденом Червоного Прапора - 305-а стрілецька Білгородська дивізія, 183-я стрілецька Харківська дивізія, 211-а стрілецька Чернігівська дивізія, 221 стрілецька Маріупольська дивізія, 1890-й самохідно-артилерійський Барвінківський полк, орденом Богдана

Хмельницького II ступеня -70-а гвардійська стрілецька Глухівська ордена Леніна, двічі Червонопрапорна дивізія.

Сто тридцять п'ять вінничан за період війни удостоєні найвищого звання „Герой Радянського Союзу.” Двоє подолян стали Двічі Героями.

Страхотливі сліди залишила війна на нашій землі. Вінниця лежала в руїнах, не було води й світла, із 64 промислових підприємств тільки 10 могли частково випускати продукцію. 10 великих підприємств були зруйновані на 50-95 %, майже 20 - від 20 до 35 %. В руїнах лежали суперфосфатний і моторемонтний заводи, швейна і макаронна фаб-

рики, хлібозавод № 2, приміщення залізничного вокзалу, двох інститутів - педагогічного і медичного, трьох технікумів, шістнадцяти шкіл, шести дитсадків та трьох дитячих ясел. На згарища перетворилися оперний театр, обласна бібліотека ім. Тімірязєва та дитяча бібліотека, кінотеатр «КІМ», готель «Савой», обласна лікарня ім. Пирогова, будинок Червоної армії . Були спалені мости через Південний Буг, зруйновані житлові будинки. Із 6002 будинків вціліли лише 1881. Прямі збитки, що їх ворог заподіяв господарству міста, а також окремим громадянам, обчислюються більш як у 615 мільйонів карбованців (у довоєнних цінах).

Та ні з чим не можна було зрівняти біль втрати рідних, близьких, яких забрала війна. Надзвичайна державна Комісія з виявлення і розслідування злочинів фашистських окупантів на тимчасово окупованій території Вінницької області

виявила таке: за період окупації у Вінниці 920 вінничан було розстріляно в концтаборах, убито у в'язниці в грудні 1943 р. 200 чол., 400 чол. померло від висипного тифу, розстріляно за переховування євреїв та зв'язки з партизанами 300 вінничан. Масово знищувалось єврейське населення, цигани. Загалом гітлерівці знищили 41620 вінничан. Всього з Вінниччини було вивезено 78550 громадян на примусові роботи до Німеччини, зокрема з Вінниці-14100 чол. Дослідження щодо масштабів трагедії Голокосту на Вінниччині зроблені Ф.А.Винокуровою - заступником директора вінницького обласного архіву.

Пам'ять загиблих героїв і жертв війни увінчено у пам'ятниках та назвах вулиць Вінниці. Наши вінничани свято шанують тих, хто віддав своє життя за Перемогу. Святиною для вінничан є Меморіал Слави, відкритий в 1958 році (скульптор – Я.Куленко, архітектор- В.Спусканюк) Тут поховані 79 воїнів Червоної Армії. 21 березня 1944 року газета «Красная звезда» писала: *«Погибших героев люди бережно переносят в скверик. Девушки украшают подснежниками и хвоей»*. Всього в боях за Вінницю загинули 1265 воїнів. На 18 гранітних плитах Меморіалу також викарбувані імена 6486 загиблих на фронтах війни вінничан.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Користуючись текстом, заповніть пропуски:

1. Вінниця була тимчасово окупована військами нацистської Німеччини.....(число, місяць, рік)

2. Вінниця була звільнена від нацистських окупантів .....(число, місяць, рік)

3. Звання Героя Радянського Союзу за роки війни були удостоєні .....вінничан.

2. Розташуйте в хронологічному порядку:

А) Відкриття Меморіалу Слави в сквері ім. Козицького.

Б) Початок масових розстрілів мирного населення міста.

В) Звільнення м. Вінниці від окупантів.

Г) Оборонні бої Червоної Армії на околиці Старого міста.

3. Встановіть відповідність:

А) П. Москаленко 1) очолював оборону м. Вінниці в 1941 р.

Б) Ю. Курій, В. Семенець 2) підпільники, Герої Радянського Союзу

В) І. Бевз, Л. Ратушна 3) члени підпільної групи П. Мельника

Г) В. Владимиров 4) командувач 38-ої Армії, яка звільняла місто

Д) О. Грабець 5) « Батько », командир загону УПА на Поділлі.

Досліджуємо, пізнаємо, узагальнюємо.

Гуманітарний вчинок- це вчинок , який захищає життя і гідність людей , які перебувають у небезпеці і пов'язаний з ймовірністю особистого ризику для тих, хто надає допомогу.

- Перегляньте в Інтернеті фільм « Реквієм Березині» і дайте оцінку подвигу героїні фільму вінничанки Постоловської. Чому таку назву носить цей фільм? Чи можна вважати її вчинок гуманітарним?
- « Праведники світу» в нашому місті, моїй родині» – таким може дослідницький проект як індивідуальний, так і колективний.
- Серед Почесних громадян міста Вінниці є прізвище С.П. Белканія, Івана Павлова. Який особистий їхній внесок у життя громади міста, його історію, чим заслужили такої пошани від громади міста?

Люди в історії міста.

- **Генерал Арабей Павло Григорович** – почесний громадянин міста, командир 241 стрілецької дивізії, яка звільнила Вінницю в 1944 році.
- **Каманін Микола Петрович** – почесний громадянин міста, командир 5-го вінницького авіа-корпусу, звільняв місто від окупантів в березні 1944 року. В 1960-1971 роках брав участь в підготовці перших космонавтів СРСР.
- **Береговий Г.Т.** – почесний громадянин міста, льотчик-космонавт СРСР, двічі Герой Радянського Союзу, в 1944 році у повітряних боях очищав небо над містом від нацистських окупантів, за що отримав перше почесне звання Героя. Розповідь ветерана Омельченка Федора Никифоровича вразила мене тим , що він зумів зберегти любов до людей , життя, незважаючи на всі тяжкі випробування в роки війни , що випали на його долю в 5-ти таборах смерті.
- **Винокурова Ф.А.**- науковець , дослідник трагедії Голокосту на Поділлі і , зокрема , у м.Вінниці.

В музеї військової техніки та озброєнь Другої світової війни (с.Стрижавка) висить форма піхотинця американської армії, яку передав музею вінничанин Федір Никифорович Омельченко.

Історія цієї форми така.

Народився Омельченко Федір Никифорович в 1925 році, на Полтавщині, в Новосалтарівському районі, в селянській родині, а з 80-их років він проживає у Вінниці, звідкіля родом його дружина.

До війни розпочав навчання в сільській школі на Полтавщині. Пережив страшний голод 30-их, ледь не помер. Завершив навчання в Алтайському

краї. Отримав освіту 7 класів, тоді це була повна середня освіта. Дуже любив техніку, мріяв стати відомим механіком, інженером. Війна застала його в Україні, де працював у колгоспі. На фронт забрали двох братів, останнім пішов батько, який дуже вірив у перемогу над ворогом. Ця віра передалася йому.

Уже в перші дні війни шість молодих односельців створили підпільну групу «Дядя Ваня», яка допомагала організовувати втечі радянських військовополонених, переправляли їх через лінію фронту, а вже в умовах повної окупації група зривала відправку людей до Німеччини. Групу викрили, хлопців заарештували. Так у віці 16 років Федір Никифорович потрапив у вагон разом з полоненими, який прибув в Німеччину, до Нюрнберга. Людей розмістили в таборі, а потім розподілили на німецькі фабрики і заводи. Потрапив юнак на завод «Гебер-франк». На заводі рили тунелі, рови, в які під час бомбардувань американської авіації ховалися в основному німці, а про робітників ніхто не турбувався. Умови утримання були жахливі: їсти не було що, а тому їли траву, черв'яків, листя.

Під час одного авіанальоту літаки США розбомбили завод, загинуло багато людей, а тих, хто вцілів, відправили в місто Кельн. Рили знову траншеї, шахти. Робота була виснажлива. Коли американці вкотре розбомбили шахти, всіх помістили у франкфуртські тюрми, а потім перевели в каральний табір «Лангенцен», де сиділи разом із власівцями, які, мабуть, проштрафилися: не хотіли більше воювати. Карали тим, що цілий день бігали по колу, не присідали, добивали тих, хто не вставав, а їсти давали дві картоплини на день. Після такого «перевиховання» відправили до табору в Дахау. «Коли прибули в Дахау, то на нас страшно було дивитися», - пригадує ветеран. Врешті начальник табору змилювався: дали всім по кусочку конини. Кілька разів давали хліб, якщо це можна назвати «хлібом». Раз у півроку можна було помитися. Під час миття подавали спеціально воду гарячу, і лише 10 хвилин. Це було справжнє катування: люди ошпарювалися під регіт нацистської охорони. В Дахау в'язнів постійно розстрілювали. Йшов 1944 рік. Групу в'язнів повели на розстріл. В цей час в небі з'явився американський літак, охорона розбіглася і це врятувало приречених. Омельченко зрозумів, що в нього мало часу, відскочив в бік, впав під дерево і пролежав там під бомбардуванням кілька годин, присипаний землею. Під час того нальоту загинуло 12 тисяч людей. Федір отримав контузію, було переламано два ребра, а ще глибока травма голови, став погано бачити. Коли сутеніло, постукав до хати. Німецька жінка сховала його в сараї, помила, нагодувала теплим кулешем. Якби його знайшов чоловік тієї німкені, то

вбив би і її, і Федора. Невдовзі розпочався наступ американців, які знайшли Ф.Омельченка. Протягом двох тижнів лікувався в американському госпіталі. Ветеран пригадує, що тут вперше за час перебування в таборах смерті зміг поїсти нормальну їжу, помитися, пролікуватися. Провоював до кінця війни в американській армії, повернувся на Батьківщину. П'ять концтаборів підірвали його здоров'я, але не покалічили душу. Ветеран закликає не руйнувати пам'ять та враховувати уроки тієї війни.

ПИШАЙМОСЯ!

Подвиг бійців Червоної Армії, учасників Руху Опору, трудівників тилу наблизив день Перемоги над нацистською агресією, сформував впевненість в незламності духу і волі, загартував не одне покоління українського народу в боротьбі за власну державу!

Тема 16. Вінниця в 40-х - 60-х роках ХХ ст.

Доцільно з'ясувати, повторити:

- *коли Вінниця була повністю звільнена від нацистських окупантів?*
- *Наслідки війни для Вінниці.*
- *Чим повоєнна відбудова України відрізнялася від європейської. На які ресурси могли розраховувати громадяни колишньої радянської України, жителі міста, відбудовуючи зруйноване ?*
- *Які об'єкти, зруйновані в ході війни, на вашу думку, слід відбудовувати в першу чергу після звільнення від окупантів?*

1. Наслідки окупації. Хід та умови відбудови.

Війна залишила по собі чисельні руїни та згарища. За період нацистської окупації суттєво зменшилася кількість мешканців міста і області. Перед війною у Вінниці було близько 100 тисяч чоловік, а 1944 р. - лише понад 20 тисяч. Але досить швидко чисельність населення зростала за рахунок прибулих з евакуації та тих, хто через поранення був демобілізований і повертався для подальшого лікування до рідного міста. Так на початок липня 1944 р. у місті було вже 27638 мешканців, а в кінці року - 59,3 тисячі чоловік,

Загальна площа Вінниці в той час становила 5452 га землі. Вінниця територіально поділялася на сім районів: Центр, Замостя, Садики, Слов'янка, Дубовецька Слобідка, Старе місто і П'ятничани. Для більш ефективного керівництва відбудовними роботами міста було створено три окремих райони: Ленінський (в центрі міста), Свердловський (лівий берег Південного Бугу), Кіровський — у південній частині міста.

Завдяки виснажливій праці мільйонів людей за декілька років здійснено **відбудову** зруйнованого. Відбудову Вінниці було розпочато одразу ж після звільнення. Майже щодня вінничани, відпрацювавши робочий день на заводі чи фабриці, виходили для очищення вулиць та

майданів міста, зруйнованих будівель. Робітники хлібзаводу закликали відпрацювати 50 годин на відбудові міста в позаурочний час. Цікаво те, що люди настільки стомилися війною, окупацією, що працювали залюбки, з ентузіазмом.

В умовах непростой відбудови жителі міста допомагали фронту- збирали кошти на будівництво танків, літаків, підписувалися під третьою державною позикою, передавали мило, продукти харчування у 12 госпіталів міста для поранених, ремонтували приміщення під евакогоспіталів. 100 шефських організацій допомагали медперсоналу доглядати поранених. Артисти театру проводили «Дні культурного обслуговування поранених». Розгорнувся донорський рух. Лише за вересень 1944 року вінничани здали 140 літрів крові для порятунку життя пораненим. Допомагали також інвалідам війни.

Близькість фронту, вимагала створення загонів самозахисту. У Вінниці було створено два винищувальні батальйони, в які входило 196 чоловік. Бійці здійснювали патрулювання міських вулиць в нічний час, збирали трофейну зброю, розшукували снаряди та авіабомби, які не вибухнули. Винищувальні батальйони діяли до кінця війни і були розформовані лише з налагодженням мирного життя.

У перші ж дні після звільнення у Вінниці розпочали роботу найнеобхідніші для населення установи, організації, відкрилися торгіві, лікувальні заклади. Вже 22 березня 1944 року відновила свою роботу міська пошта. В місті стали продавати газети. У середині квітня працівники водогінної станції полагодили водогін, мешканці міста почали одержувати воду, запрацювала лазня.

За короткий час був частково відновлений трамвайний рух. 1 травня 1944 р. 4 трамвайних вагони стали возити пасажирів від Бугу до лікарні імені Пирогов, розпочався поточний ремонт тролейбусної мереж. Тривалий час жителі правобережної ті лівобережної частин міста користувалися паромами та човнами, адже мости були зруйновані .

У 1944-1945 рр. відбудовувались заклади народної освіти, наукові і мистецькі установи: відновили роботу 25 шкіл міста, медичний інститут, педінститут, учительський інститут з дворічним терміном навчання. Значна увага приділялася середнім спеціальним навчальнимкладам. У м. Вінниці запрацювали енерготехнікум, педтехнікум, зуболікарська школа, фельдшерсько-акушерська школа, технікум комунального і цивільного будівництва, технікум радянської торгівлі. Було відкрито 16 дитячих садків і ясел. Про повернення до мирного життя свідчили наповнені відвідувачами читальні приміщення міських бібліотек.

До міста поверталися працівники культури, творча інтелігенція. Вінницький драмтеатр продовжував функціонувати і новий театральний сезон 1944-1945 рр. відкрив виставою "Платон Кречет" у постановці режисера Д. Бондаренка, який до 1948 р. був художнім керівником театру. 1948 р. театр було реорганізовано: Ізмаїльський музично-драматичний театр об'єднано з Вінницьким. Федір Верещагін очолив заново сформовану

трупі. Протягом 1948-86 рр. він був головним режисером, директором, художнім керівником театру. У 1957 р. після успішних гастролей у Москві театру присвоєно ім'я корифея української сцени М.К. Садовського. В 1946 році запрацював кінотеатр «Родина», а з 1950 — «Жовтень». В 1949 році здано в експлуатацію Вінницький стадіон товариства «Локомотив».

У перші місяці після визволення у Вінниці працював журналіст і письменник Леонід Ковін. Він зібрав матеріали про антифашистське підпілля в місті і на їх основі у 1956 р. опублікував роман «Дорожче за життя». Були проведені значні роботи з радіофікації міста. Для масового прослуховування радіопередач встановлено гучномовці у парку культури і відпочинку, кінотеатрі, на вулиці Леніна (Соборній), залізничному вокзалі, військовому містечку, управлінні доріг та електростанції.

В 1944 – 1945 рр. були введені в дію і почали випуск продукції Вінницька взуттєва і швейна фабрики, мотороремонтний завод ім. Горького та інші. У 1946 р. почалося спорудження інструментального заводу. Через рік став до ладу електроремонтний завод, колектив якого лагодив електродвигуни та трансформатори, запрацював молокозавод та деякі інші об'єкти. Розпочато будівництво одного з найбільших в Україні олієжирового комбінату, який з 1955 р. почав видавати продукцію. На кінець 1948 р. майже всі підприємства Вінниці були відроджені. На початку 50-х років розпочалася газифікація міста.

2. Життя міста в період хрущовської «відлиги».

Після страшної війни і нелегкої перемоги над ворогом мешканці України чекали припинення репресій, більшої свободи. Надії виявилися марними. Більша частина населення жила у складних умовах: у переповнених гуртожитках, бараках, а то й без житла; у магазинах не вистачало продуктів харчування, одягу, взуття...

Смерть Сталіна в 1953 р. дещо пом'якшила політичний клімат, комуністична влада визнала, що мільйони людей засуджено без вини. Але тих, кого вважали «ворогами», переслідували й надалі. Цей період вінничани сприймали як можливість духовного розкріпачення. У місті дещо активізувалися релігійні общини, особливо під час відзначення великих релігійних свят. Найбільшими були такі общини: адвентисти сьомого дня, євангелісти християни баптисти, общини іудеїв, православних, католиків-уніатів, римо- католиків, старообрядців. У 1958 році церкви Вінниці відвідали 85 тисяч віруючих, а в 1959- вже 93 тисяч, що свідчило про активізацію релігійного життя, незважаючи на постанову ЦК КПРС «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи для її поліпшення». Влада забороняла священникам проводити релігійні обряди, натомість запроваджувалися нові радянські свята, як приміром «зорини» замість церковного обряду христин, комсомольські весілля. Продовжувався узятий ритм відбудови, були успіхи, були труднощі. В 1955 році був збудований новий міст через Буг. Водночас на будови Донбасу урочисто в парку проводжали трудову молодь. За часів «хрущовської відлиги» відбувалася реконструкція ряду вінницьких підприємств. На багатьох заводах і фабриках

були встановлені автоматичні і напівавтоматичні верстати, автоматичні і поточкові лінії, механізовано трудомісткі процеси, здійснено модернізацію багатьох машин і агрегатів. З 1956 р. моторемонтний завод став називатись агрегатним, його продукція мала великий попит не лише в Радянському Союзі, а й в Румунії, НДР, В'єтнамі та інших країнах соціалістичного табору.

Першість по виробництву пірофосфату калію тримав в СРСР суперфосфатний завод. Однак в роботі багатьох підприємств мали місце недоліки: простої, незадовільне постачання сировини, велика затратність сировини, палива, випуск неякісної продукції., великий вміст ручної праці.

В 1956 році на 2 години було скорочено тривалість робочого дня в передвихідні і святкові дні. Працівники отримали право змінювати місце роботи за заявою, поданою адміністрації за два тижні. Для неповнолітніх працівників було встановлено 6-годинний робочий день. Скасовувалася плата за навчання в старших класах і вузах.

1957 року Вінниця стала центром економічно-адміністративного району, до складу якого ввійшла Вінницька і Хмельницька області. У 1958 р. в місті діяло 60 промислових підприємств, на яких працювало 12600 осіб, найбільше працівників було на швейній фабриці ім. Володарського, суперфосфатному заводі, м'ясокомбінаті, агрегатному заводі. На сторінках місцевих періодичних видань можна було прочитати досить втішні дані про здобутки вітчизняної промисловості, хоча 15 підприємств міста не виконали річних планів. В 1959 році на підприємствах міста було запроваджено 1500 раціоналізаторських пропозицій, які не стимулювалися, на жаль, в грошовому еквіваленті і на патентувалися. Темпи промислового розвитку викликали інтенсивну міграцію населення із сільської місцевості. Критично не вистачало житла. У місті розпочинається будівництво житла та культурно-побутових закладів у відповідності до постанови ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР від 22 вересня 1955 року. Це були типові проекти. З 1957 року запрацювала програма інтенсивного житлового будівництва. З'явилися 4-5 поверхові «хрущовки». Символом інтенсивної забудови Вінниці став мікрорайон «Вишенька», згодом Свердловський масив. Жителі міста поліпшили свої житлові умови. Розгорнувся рух за «подільську копійку». Покращилося постачання населення товарами широкого вжитку. Однак посилення урбанізація, ріст зарплат, пенсій викликали перевищення попиту над пропозицією товарів. В умовах оргнабору відбувався відтік молодих спеціалістів на підприємства східного регіону. На Донбасі, зокрема, 2 шахти

носили назви «вінницькі». З освоєнням Криму з такими ж назвами з'явилися радгоспи.

За 7-річним планом (1959-1965 рр.) розширювались і реконструювались майже всі діючі фабрики і заводи, крім того в місті було заплановано спорудити ряд нових промислових підприємств, споруджено школу № 29 (сучасний технічний ліцей), дитячу лікарню № 2, станцію переливання крові. Будівельники міста приступили до спорудження хлібозаводу № 2, школи № 30, міської лікарні № 2. У 1961 р. побудовано школу-інтернат, музичне училище. Всі фабрики і заводи перейшли на 7-годинний робочий день. У 1964 році для зручності громадян була відкрита перша тролейбусна лінія. Хрущовські спроби наздогнати Америку по всіх показниках призвели до певних зрушень кількісних, а не якісних, відставання групи «Б». Шкоди завдало нереальне планування, що породило приписки, затратність фондів виробництва, а реформи управління були загані знову Москвою під прес контролю і викачування коштів з раднаргоспів. Позначилося і відставання в умовах НТР традиційних галузей економіки. Усунення М.Хрущова від влади в жовтні 1964 року завершилося перемогою Л.Брежнєва і старого міністерського механізму партійно-господарського управління. Економічне пожвавлення тривало ще недовго.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ:

1. Користуючись текстом, заповніть пропуски:

Відбудову Вінниці було розпочато.....

У 1944-1945 рр. відновили роботу(підприємства, установи)

.....
.....

Для більш ефективного керівництва відбудовними роботами міста було створено (орган).....

В 1944 – 1945 рр. були введені в дію і почали випуск продукції.....

На кінець ..... року майже всі підприємства Вінниці були відроджені.

2. Розташуйте в хронологічному порядку:

А) Відкриття стадіону «Локомотив»

Б) Завершення відбудови міста

В) Об'єднання ізмаїльського муздрамтеатру з вінницьким

Г) Новий міст через Буг.

Д) Перша тролейбусна лінія у місті.

3. Встановіть відповідність:

А) «Платон Кречет»   1) головний режисер театру ім.М.Садовського

Б) Ф.Верещагін   2) новий мікрорайон міста

В) «Вишенька»

3) перша вистава театру після звільнення

Г) «хрущовки»

4) панельне здешевлене житло.

Люди в історії міста.

Федір Григорович Верещагін – ветеран війни, головний режисер Вінницького академічного музично-драматичного театру ім. М.Садовського (1946-1986 рр.), заслужений діяч мистецтв УРСР (1957р.), народний артист СРСР (1977 р.), почесний громадянин міста Вінниці (1995 р.)

ПИШАЙМОСЯ

Вінницька ретрансляційна телевежа, збудована в 1961 році, заввишки 359 м., була у свій час найвищою в Європі.

Вінниця- єдиний обласний центр СРСР, України, жителі якого в 60-і роки ХХ ст. могли дивитися три телевізійні програми.

**Тема 17. Епоха «застою»: здобутки і втрати
Доцільно з'ясувати, повторити:**

- ознаки застійних економічних явищ колишнього СРСР та їх причини;
- глобальні соціальні проблеми і способи влади вирішити їх черговими задекларованими « програмами»;
- чергову хвилю русифікаторської політики Москви.

Друга половина 60-х - перша половина 80-х рр. ХХ століття - це один з найбільш складних періодів в історії українського народу, час нагромадження невирішених проблем і застійних явищ в житті суспільства. Саме у цей період практично завершився процес формування сучасної території міста. В 1969 році у місті народився 200-тисячний громадянин. Через десять років у місті вже мешкало 284, 3 тис. чол. Нестача житла була очевидною.

У 60-х рр. були визначені, а згодом і реалізовані плани забудови південно-західної частини міста. На площі 250 га на початку 70-х рр. в основному було завершено будівництво житлового масиву Вишенька: п'яти- і дев'ятиповерхові будинки з усіма комунальними зручностями, школи, дитячі

садки, магазини, лікувальні заклади, широкі проспекти, озеленені затишні вулиці. В середині 70-х рр. тут вже проживало більше 70 тис. чоловік населення. В цьому мікрорайоні з'явилися такі навчальні заклади, як технікум м'ясної і молочної промисловості, електронних приладів, збудовано велику середню школу. Та, мабуть, найбільшою подією для всієї Вінниці і області стало створення у 1960 році політехнічного інституту на базі філіалу Київського політехнічного інституту. Це єдиний від України асоційований член Міжнародної асоціації винахідницьких організацій (IFIA), Міжнародної Асоціації університетів та інших міжнародних організацій. В наш час співпрацює з багатьма університетами світу. Готує фахівців з технічних наук для країн Азії, Африки, Америки. Університет відомий в Україні і світі як розробник екологічних геоінформаційних систем. В 1970 році була створена Вінницька організація Спілки письменників України. Період 1978 -1983 рр. рр.-відзначався посиленням русифікації в місті, антирелігійної пропаганди. Лише дві школи залишилися у місті з українською мовою навчання. Зникали дошкільні заклади з українською мовою. Люди вчилися жити в умовах приписок, галасливих компаній, запроваджених нових радянських свят і традицій, за подвійною мораллю, за новинками побутового словника: « дефіцит», «блат», « з-під прилавка», «дістати».

Осередком духовності в той час став камерний хор, заснований в 1984 році під керівництвом В.Газінського, який в 2002 році отримав статус «Академічного».

Масове житлове будівництво міста здійснювалося переважно п'ятиповерховими будинками - «хрущовками». Першою дев'ятиповерховою спорудою зі скла і бетону був будинок побуту «Ювілейний». Тоді ж розпочато будівництво готелю «Південний Буг», а також будинку міськвиконкому на Соборній. У квітні 1972 р. у місті були створені Ленінський, Замостянський і Староміський райони. На рубежі 70-80-х років загальна територія міста зросла до 62 квадратних кілометрів. Простягалось місто зі сходу на захід на 11,2, а з півночі на південь - на 9 кілометрів. Тут проживало 361 тис. чол. Однією з відмінних рис Вінниці кінця 60-х - середини 80-х років було те, що значну частину її території вкривали зелені насадження - лісопарки, сквери, бульвари. До цього слід додати ще й зелене господарство і ботанічний сад, в якому росли цінні деревні й кущові види. У цілому ж на одного мешканця припадало більше 11 кв. м площі зелених насаджень, чим могли похвалитися лише окремі міста в Україні.

У середині 70-х рр. надзвичайно важке становище склалося з дошкільними закладами в місті, бракувало шкільних приміщень. Близько 66% дітей дошкільного віку відвідували садочки. Коштів у тогочасного керівництва не вистачало не тільки на фінансування культурно-освітніх закладів, а й також на життєво необхідні поліклініки, лікарні, аптеки тощо.

Вінницю важко уявити без Вишеньки та Слов'янки, Кореї та Тяжилова, Свердловського масиву чи таких вулиць, як Келецька, Стахурського, проспектів Коцюбинського, Юності та Космонавтів. Саме тоді народжувалися нові мікрорайони, щорічно будувалося до 200 тисяч кв. м

житла. У місті було відкрито 10 маршрутів міського транспорту. Введено в дію автовокзал «Західний» на 300 пасажирів одночасного прибуття, новий аеровокзальний комплекс аеропорту в Гавришівці, який обслуговував за годину до 400 пасажирів. Мережа телефонного зв'язку міста складала в середині 80-х рр. 44 тис. одиниць номерів. Здано було в експлуатацію дві АТС, відкрито 2 поштових відділення.

Центральний міський універмаг першим у країні запровадив нову прогресивну форму торгівлі - відкритий доступ до товарів (директор М. М. Малишенко). На середину 80-х років населення міста Вінниці і його гостей обслуговували 309 магазинів і 359 підприємств громадського харчування. За цей час зріс обсяг побутових послуг. Введено в дію завод «Ремпобуттехніка», реконструйовано фабрики «Ремвзуття», «Реммеблі», «Сніжинка». Протягом 1975-1987 років було газифіковано практично всі райони міста, подвоїлася мережа водоканалізаційних систем. До Олімпійських ігор 1980 р. був реконструйований та значно розширений міський стадіон «Локомотив». В 1983 р. Сергій Дідик на Спартакіаді народів СРСР встановив світовий рекорд у поштовху – 261 кілограм. Завдяки цьому сенсаційному рекордові С. Дідик став найсильнішою людиною світу. До цього титулу спортсмен додав перемоги на чемпіонаті світу (1983 р.), СРСР (1985, 1989 р.)

У місті почали діяти нові лікувальні заклади. Серед них - корпус шпиталю інвалідів Великої Вітчизняної війни, обласна дитяча лікарня, онкологічний і кардіологічний диспансери, поліклініки обласної, 2-ої і 4-ої міських лікарень, міська стоматологічна поліклініка, інші медичні заклади. Додатково було розгорнуто майже 1200 лікарняних ліжок. Набувала подальшого розвитку і станція «швидкої допомоги» та дві її філії. Одинокі старі люди отримали притулок у спорудженому інтернаті для пристарілих. Вінниця другої половини 80-х- початку 90-х років переживала ті ж процеси, які були характерними для всього колишнього Союзу і республіки зокрема:

- Економіка працювала на ВПК СРСР, а з 1993-1994 років рівень падіння національного доходу досяг 36%.

Підприємства міста виробляли підшипники, монітори для ЕОМ, радіодеталі, мінеральні добрива. Бартерні відносини доводили до абсурду систему обміну між підприємствами і до сліз працівників, а в середині 90-х більшість підприємств так і не змогли відновити свої потужності.

- Дефіцит товарів широкого вжитку на фоні зростаючої тенденції щодо демократизації життя і водночас галопуючої інфляції.
- Перші кроки міського дискусійного клубу « Істина», першої громадської організації Народного Руху (за перебудову) (1989р.)
- Радикалізація опозиційного руху: перше політичне голодування (1990 р.), використання нової національної, а в майбутньому – державної символіки.
- Масова заборгованість по виплатах зарплати, зростання безробіття.
- « Парад» республік, повний розпад СРСР.
- Здобуття незалежності Україною.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Користуючись текстом, заповніть пропуски:

- 1) 200 – тисячний громадянин міста Вінниці народився..... році.
- 2) Камерний академічний хор під керівництвом Віталія Газінського засновано в..... році.
- 3) Першою 9-ти поверхівкою міста була споруда.... .
- 4) В 1972 році Вінниця поділялася на (2,3, 4 – потрібне підкресліть) райони.

2. Розташуйте в хронологічному порядку:

- А) поділ міста на три райони;
- Б) завершення газифікації міста;
- В) утворено політехнічний інститут;
- Греконструкція стадіону « Локомотив».

3. Встановіть відповідність:

А) В.Газінський	1) найсильніша людина світу
Б) С.Дідик	2) керівник академічного муніципального хору
В) Ю.Рибчинська	3) олімпійська чемпіонка

ПИШАЙМОСЯ

Юлія Рибчинська (1947-1973) – заслужений майстер спорту, дворазова чемпіонка СРСР, чемпіонка світу, чемпіонка XX Олімпійських ігор в Мюнхені (1972).

Вінницький планетарій, який зуміли зберегти навіть у непростих економічних умовах, – один із 5 діючих на даний час планетаріїв України.

Вінниця – третє місто в Україні , де за рішенням міської ради в розпал національних змагань на площі був піднятий синьо-жовтий прапор – Державний прапор України.

Тема 18. Вінниця сучасна

Доцільно з'ясувати, повторити:

- скільки років місту Вінниці на сьогодні;
- в якому періоді життя міста, на Вашу думку, були найвагоміші здобутки в галузі культури? Благоустрою? Знайдіть не менше 5-ти прикладів .
- Кому із відомих наших земляків – подолян, ви віддали б перевагу за особливий внесок в розвиток міста, краю. Оберіть не менше 10-ти прізвищ. Свій вибір обґрунтуйте.
- Якби вам випала честь провести вулицями міста делегацію туристів із зарубіжжя, то який маршрут ви обрали б? Свій вибір обґрунтуйте.

За роки незалежності господарсько-економічне та суспільне життя зазнало значних змін, які були обумовлені незворотними процесами. Сталися зміни форм власності, видів економічної діяльності. Залишилися традиційними підприємства харчової та переробної помисловості. Поряд з типовими для всієї України проблемами були виключно вінницькі :

- зростання міського населення за рахунок мігранти із сільських районів на фоні зростаючого безробіття і загального « старіння» громади;
- зменшення дошкільних установ;
- транспортні сполучення, їх розв'язки.

Роздержавлення економіки призвело до появи середнього бізнесу і росту підприємств сфери послуг і торгівлі. Підприємства, які вижили в умовах економічної кризи, перебували в постійному пошуку ринків збуту, сировини, інвесторів, варіантів оновлення продукції високої конкурентоздатності. В 1991 році було відкрито НВП « Форт»- підприємство по виробництві спецзасобів для співробітників правоохоронних органів та інших силових структур. Саме на цьому підприємстві вперше в Україні налагоджено виробництво вітчизняної стрілецької зброї. Завод « Кристал» - один з найвідоміших не лише в Україні , а й у світі ювелірне підприємство, 98 % продукції якої –діаманти – реалізуються на світовому ринку.

Життєво важливі об'єкти: лікувальні, освітні, культурні установи –ось неповний перелік невиробничої сфери, які потребували постійного фінансування, а й, відповідно, наповнення новим змістом своєї роботи, яка наблизить до ідеалу отриманий результат діяльності. За роки незалежності громада міста пережила разом з народом України всі втрати і здобутки, робила і робить все можливе, щоб вийти гідно на взяті орієнтири внутріміського життя - європейський вибір подільського міста. Найперше важливими для громади є стан міських доріг, які поліпшуються з року в рік. З'явилися тролейбусні рейси на Тяжилів, Свердловський масив, до аграрного університету. В 2002 році відкрито підземний перехід біля ринку « Урожай», а в 2003-2004 рр. було реконструйовано центральний міст через Південний Буг. Нові житлові мікрорайони значно змінюють архітектурне обличчя міста: «Поділля», « Набережний», « Академічний». Новозбудовані торговельно-розважальні центри, адміністративні будинки, офіси своєю архітектурою вносять в загальний вигляд міста новизну, дух пост-модерну. Рада Європи визнала « прозорі офіси» міста кращими у наданні адміністративних послуг населенню. У Вінниці діють територіальне управління Рахункової палати, Штаб командування Повітряних Сил Збройних сил України, генеральне консульство Республіки Польща, координаційний центр Єврорегіону « Дністер», мета якого – розвиток територій, прилеглих до річки Дністер, співпраця у сферах економіки, торгівлі, науки, освіти, культури, туризму, спорту, охорони довкілля, екологічне оздоровлення басейну річки Дністер. У жовтні 2012 р. Вінниччина як учасниця Єврорегіону « Дністер», перша серед регіонів України відкрила своє представництво в Брюсселі. Підприємства малого бізнесу на середину 2014 року становлять 53,5%. Попри загальні тенденції в Україні в цілому щодо сприяння інвестиціям, в економіку області

інвестують кошти близько 50 країн світу, 49,2 % інвестицій припадає саме на місто. Регіон залишається дотаційним по виплаті пенсій.

Вінниця - місто студентів. Статус « Національного» мають: медичний університет, технічний та аграрний університети. В 2014 році в умовах гібридної війни, війни за збереження цілісності України Вінниця прийняла в університетську родину студентів, викладачів Донецького університету. Найстарший серед вузів міста - вінницький державний педагогічний університет ім.М.Коцюбинського – входить до п'ятірки кращих педагогічних вузів України за результатами конкурсу « Софія Київська».

Вінницю називають містом фонтанів. Найпопулярніше місце відпочинку вінничан і гостей міста- плаваючий сітло-музичний фонтан «ROSHEN» - єдиний в Україні і найбільший в Європі, відкритий 4 вересня 2011 року. Фонтан збудований на кошти благодійного фонду Петра Порошенка. Для цього було проведено реконструкцію набережної р.Південний Буг, розчищено русло річки, щоб фонтан міг занурюватися під воду, де він «зимує» до весни. Довжина фонтану - 97 метрів, ширина - 10 метрів, висота центрального струменя – 60-70 метрів.

Центральний міський парк, який має загальнодержавний статус, відчув на собі зміни в ідеології, мисленні громади. У парку є « Алея славетних земляків», пам'ятники воїнам – афганцям, загиблим міліціонерам, Січовим стрільцям та воїнам УПА, жертвам Голодомору. Вінничани пам'ятають, про страшні криваві злочини сталінського режиму в 30-х роках ХХ століття. У цьому ж парку відпочинку меморіальний знак нагадує про ті жахи , які вершилися задля угодницького вислугування перед владою з нелюдським обличчям. сьогодні в парку відбуваються міжнародні змагання з хокею на траві.

У 2014р. для дозвілля дорослих і малих відкрито стадіон зі штучним покриттям в районі загальноосвітньої школи №18. У затишному сквері Козицького, ніби зібрані символи міста, гармонійно поєднані між собою: вежа, збудована за проектом Григорія Артинова і пам'ятник йому ж, оригінальний фонтан, Меморіал Слави, дитячий майданчик.

Місто прикрашають нині розважально-торгівельні центри, нові корпуси цукеркової фабрики, а це додаткові робочі місця, особливо для молоді, яка в непростих економічних умовах залишається найвразливішою категорією населення.

7 вересня 1993 році вперше святкували День міста. Ініціатором проведення свята став міський голова Володимир Гройсман.

До нових традицій життя міста додалися започатковані свята, фестивалі, конкурси: міжнародний музичний фестиваль фестивалю імені П.І.Чайковського та фон Мекк, фестиваль сучасного українського мистецтва « Подільська пектораль», Міжнародний дитячий фестиваль народної хореографії «Барвінкове кружало», ВІННИЦАНСЬКИЙ фестиваль комедійного та пародійного кіно, фестиваль «VINNYTSIA JAZZFEST», Всеукраїнський чемпіонат колядок, форум молоді музики ХХ сторіччя «Авангард. Класика.Джаз.», Всеукраїнський поетичний фестиваль «Підкова Пегаса»

(2006), фестиваль « Вінницька студентська весна», мистецький проект « Писанковий дивосвіт», проект « Мистецькі вихідні».

Нову сторінку в життя міста, України, світу вписали вінницькі спортсмени. На XXIX Олімпійських іграх в Пекіні (2008 р.) Наталія Добринська не лише здобула золоту медаль, а й встановила новий світовий рекорд з п'ятиборства на Чемпіонаті світу з легкої атлетики в закритих приміщеннях (Стамбул, 2012р.) У споривному житті далеко за межами міста відома вінницька школа акробатики, сформована під керівництвом заслуженого тренера України Леоніда Голяка. Наприклад, Віктор Кіфаренко – чемпіон IX Всесвітніх ігор у стрибках на акробатичній доріжці. Вінницькі акробати становлять основу збірної команди України. Щорічно в місті поводитьься міжнародний турнір зі спортивної акробатики « Зірки над Бугом». Завдяки найкращій спортивній базі, основу збірної команди України з хокею на траві становлять гравці вінницьких команд. «Королевою борцівського килима» називають Тамару Карапетян-Семенюк – неодноразову чемпіонку України, чемпіонку світу, Європи, майстра спорту міжнародного класу. Найвідомішим вінницьким плавцем є Павло Хникін-учасник чотирьох олімпіад, володар двох срібних олімпійських медалей, багаторазовий чемпіон та рекордсмен Укеріїни, заслужений майстер спорту.

2015 році у місті проходили Дні США, як визнання громадського активного пробудження вінничан.

ПИШАЙМОСЯ

У Вінниці викували найбільший Тризуб – малий Герб України.

В 2013 році у Вінниці виготовили найбільший прапор Євросоюзу – 54 м кв.з оригінальною козацькою символікою в центрі полотнища.

Парад 40 короваїв 24 серпня 2013 року в рамках фестивалю « Подільська пектораль» внесено до « Книги рекордів України».

За рейтингом журналу « Фокус» Вінниця у 2013 році визнана найкращим містом для проживання серед 50 кращих міст України.

Вперше в Україні на вінницькій картографічній фабриці було створено сувенір « Україна на кулі» або як жартома називають « Глобус України» (редактор Б.Костюк).

ТОПОНІМІЧНИЙ СЛОВНИК МІКРОРАЙОНІВ ВІННИЦІ

Кумбари

Грецький купець Кумборі на крутому березі Бугу звів будинок (нині – територія ЗШ №3 і поліклініки №10). Це було улюблене місце відпочинку вінничан. 118 кам'яних східців ведуть прямо до води. Їх спроектував архітектор Г.Артинов.

Корея і Пентагон

В 50-х роках ХХс. Під час корейської війни радянським офіцерам не лаали квартир, а виділяли земельні ділянки, на яких вони самостійно будували житло. Офіційний район поселення військовослужбовців у багатоквартирних будинках на вулицях Карла Маркса і Чехова назвали «Пентагон»

П'ятничани

П'ятничани вперше згадуються у хроніках 15 ст. як землі, отримані у володіння багатим міщанином Степаном Демидовичем від князя Костянтина Острозького. Нагадують про колишніх власників - графську родину Грохольських - залишки палацу, в якому нині розташований обласний тубдиспансер. А колись у цьому палаці гостили російський імператор Олександр І, Станіслав Август Понятовський... У 1918 р. п'ятничанські селяни спалили палац і від колишніх розкішних інтер'єрів мало що залишилося.

Кабанники

Назва говорить сама за себе, безпосередньо пов'язана з кабанами.

- Це мікрорайон колишньої електростанції, що біля Центрального мосту, - пояснює історик. - Люди, що мешкали на території над рікою, промишляли кабанами: закупували їх, потім різали і продавали. Приватні будиночки, між іншим, стоять і до цього часу.

Єрусалимка

Вище колишніх Кабанників досі існує Єрусалимка - місцина, де жили євреї. Щоправда, межі сучасної Єрусалимки значно ширші, ніж були колись.

На кінець 80-х років 18 ст. у Вінниці налічувалося 3700 мешканців. На початку ХХ ст. половину населення Вінниці становили євреї. Економічне

життя зосереджувалося довкола ринку, який був на місці сучасного кінотеатру "Росія". Поряд стояла ратуша та єврейські крамниці. До міста в'їжджали із західної частини - через Летичівську браму. Єрусалимка тягнулася від ринку до Бугу. Тут діяла синагога. Від Мурів до ринку та Бугу йшли підземні ходи. Їх збудували єзуїти ще у 17 ст. У підземеллі вони влаштували цвинтар.

Єрусалимка створювалася за типовою для подільського містечка схемою: посередині - базар, навколо - крамниці й "заїзди" (так на Поділлі звалися заїжджі двори), далі - так звані "тильні будинки" - халупки, де мешкали ремісники, візники, дрібні торговці, різна містечкова голота.

Отже, поблизу ринку виріс житловий масив, що простягнувся від сучасної вулиці Архітектора Артинова вздовж вулиць Свердлова та Першотравневої аж до Кумбар.

Старі люди розповідали, що у Вінниці була ще одна Єрусалимка. Так називали територію від вулиці Островського до кондитерської фабрики і від Бугу до сучасної вулиці 50-річчя Перемоги.

Липки

Біля сучасного насінневого заводу починалися Липки, які закінчувалися на виїзді з міста.

- Років триста тому була висаджена велика кількість лип. На межі 19-20 століть військові інженери збудували дороги, обсадивши їх липами. Насадження простяглися до Проскурова, (тепер Хмельницького), - веде далі Анатолій Лисий. - У Вінниці липи до наших часів не збереглися - дерева вирубали. Хіба що їх можна знайти за містом. Між іншим, Липки не мають ніякого відношення до Катерини II, з якою чомусь його пов'язують, оскільки потьомкінський шлях проходив по Дніпру.

Кримські казарми (Брусиловські казарми)

У 1887 році у Вінниці був споруджений цілий ансамбль великих стандартних казарм на сучасних вулицях Червоноармійській і 50-річчя Перемоги (колишня назва Ворошилова). Фасади усіх будинків мали цегляне оздоблення, а самі казарми називалися кримськими, оскільки там квартирував Кримський полк.

Колись від проспекту Коцюбинського до Червоноармійської був бульвар. У післявоєнні роки тут прогулювалися дівчата, щоб познайомитися з військовослужбовцями, бо ж недалеко було середнє училище.

Варшава

Частину колишніх Кримських казарм у мікрорайоні вулиці 50-річчя Перемоги вінничани називають Варшавою. Звідки пішла назва, існує дві версії. Перша пов'язана з архітектурою будівель і оздобленням деяких

цегляних фасадів. Стиль, за яким збудовані будинки, в певній мірі пасував західному, що й, можливо, викликало появу назви. Друга версія - скорочено-перекручена від назви колишньої вулиці - Ворошилова.

Каліча

За 300 років місце, де був "єрусалимський" базар, так забруднилося, що навіть для тодішньої Вінниці це було занадто. Тож у 1885 р. міська влада заборонила заїжджати сюди возами і продавати тут худобу і фураж. Усе перенесли за місто, на Хлібну площу (сучасна площа Гагаріна). "Єрусалимські" торговці всіляко опиралися цьому нововведенню.

На картах Вінниці 19 ст. зображений крутий яр, що був за межею тодішнього міста і залишався практично незайманим по всій довжині. Це і був Калічанський яр, який бере початок від нинішньої концертної зали "Райдуга". Заглибина за ним помітна й досі. Колись тут було невеличке болото, з якого витікала річечка, що бігла ярком до Бугу. Вона є й досі, тільки площу Гагаріна перетинає у... трубах. Після Хлібної тече до Худфонду, під землею проходить вулицю Свердлова і далі - у Буг.

Але тоді урвище Калічанського яру, поблизу якого проходив торговий шлях, було серйозною перепорою і для піших, і для кінних. У негоду можна було і покалічитися. Від цього і походить його назва. У середині 18 ст. територія Калічанського яру стала частиною міста. На схилах яру ховали небіжчиків.

У 1880-х роках на Калічі базару ще не було, і той схил, на якому він згодом з'явився, був занедбаним цвинтарем.

Тяжилів

Село, яке заселяли осадники з Польщі після 1569 року . З часом їх національні особливості були втрачені, і Тяжилів став звичайним мікрорайоном Вінниці. -З 18 ст. слобода Тяжилів відома як невеличке село, де діяли лише корчма і винокурня. Тоді ж його вилучили у старости і передали міському магістратові. Там є невеличка річка - Тяжилівка. Що було першим: район чи річка? З Тяжиловим - це питання дискусійне.

Вишенька

Назва пішла від річки Вишенька, яка є правою притокою Південного Бугу і була південно-західною межею міста. У 1859 р. було закладено славнозвісну садибу Вишня видатного ученого і хірурга Миколи Пирогова. Перші будинки у новому мікрорайоні Вишенька з'явилися у 1962 р.

Старе місто

Перша згадка про Старе місто, з якого й почалася Вінниця, датується 1363-м роком. "Вінниця" згадується у документі, підписаному у Кракові королем Владиславом Ягайлом, який пожалував подільські замки такому собі Спитьку з Мельштина. На початку 16 ст. Костянтин Острозький зводить

новий вінницький замок - на Старому місті, на Замковій горі, яку у 19 ст. практично знищила каменярня. Ворота замку виходили на оборонний майдан - Царину, яку ми сьогодні знаємо, як площу Восьмого березня. У 1580 р. цей замок згорів під час татарського набігу.

Хутори на Лівобережжі майже одразу отримали назву Старого міста. Навіть сьогодні тамтешні вулички сходяться до одного місця, де колись стояв замок.

Слов'янка

Цей район у Вінниці з'явився на противагу Єрусалимці:

якщо на Єрусалимці в основному жили євреї то на Слов'янці - винятково православні. Суттєво розбудувався у радянські роки.

Ще одна версія - назва - згадка про відомий сорт яблуні Слов'янка, який був поширений у садах мешканців цього району.

Хутір Шевченка

Робітниче поселення виникло у 1912 р. поблизу суперфосфатного заводу. Малочисленне і відірване від міста поселення отримало назву Хутір, до якого згодом додали прізвище Тараса Григоровича.

Париж

Площа Театральна. Неофіційна назва Париж. Так площу почали називати у 1970-х роках, можливо, тому що це місце завжди було окультуреним, з фонтаном. Старожили розповідають, що фонтан був створений ще й з протипожежною метою - як резервуар для води. Поряд же був театр і в разі пожежі для рятування стратегічної будівлі потрібно було мати завжди багато води.

Малі Хутори

Одне з навколишніх сіл, яке з часом увійшло до складу міста. В актах 16 ст. згадується "великий Вінницький ліс", який простягався уздовж річки Віннички. Тут розташовувалися усі хутори-пасіки.

Центр

Центральна вулиця, яка зараз має назву Соборна, свого часу мала назви: Летичівська, Літинська, Довга, Капуцинська, Поштовий проспект. У 1912 році центральна вулиця Вінниці стала Романовським проспектом. З 1920-го - вулиця Леніна. У роки окупації - Український проспект. Потім знову - Леніна. І врешті - Соборна, з початку 1990-х років. Зміст сьогоднішньої назви подвійний: означає як соборність України, так і розташування на ній соборів.

Острів Кемпа

Кемпа - це історична назва. Але колись це був не острів. Коли замок зі Старого міста переносили, був прокопаний рівчак до теперішньої фабрики "Рошен". Півострів був дуже низенький, весною його затоплювало водою.

Щоб підняти рівень, насипали до тисячі кубометрів ґрунту. Кемпа з польської означає "купа землі". У 1957-му історичну назву острову замінили на "Фестивальний" - на честь Всесвітнього фестивалю молоді і студентів, що проходив у Москві. Історичну назву повернули із настанням незалежності.

Можайка

Назва пов'язана з найбільшою вулицею цього масиву - ім.Олександра Можайського, піонера авіації.

Дубовецька слобідка

Починалася біля нинішньої фабрики "Рошен" і закінчувалася біля нинішньої тюрми. Ймовірно, що називалася за прізвищем першого забудовника.

Сабарів

Колишнє приміське село з XIII століття належало як державний маєток литовським князям та їх спадкоємцям Гедройц.

Крутнів

Передмістя старовинної Вінниці , утворене в період 1545- 1552 рр. Частина Старого міста , обмежена вулицями Ломоносова, Маяковського та Нагірною.

Новоселівка

Південно-східна околиця одноповерхової індивідуальної забудови міста, яка сформувалася в ХХст.

« Олієжир»

Мікрорайон розташований поблизу промислового об'єкту – олійно-жирового комбінату.

Царина

Незаймана територія 16-початку 17 ст. поза межами Старого міста і Крутнева до Слободи. Так називали громадську ріллю і оборонний майдан біля Брацлавських воріт Вінниці (територія площі 8 Березня).

Долинки

Верхня частина долини р. Дьогтянчик , що простягнулася від молитовного будинку « Віфанія» до перетину вулиць Лялі Ратушної та Константиновича.

Кмитичі

Житловий мікрорайон на місці садиби Дмитра Кимта (палац на Скалці) останньої чверті 15 ст. Розташований на правобережжі , район Військово-медичного центру ВПС України від вулиці Родіона Скалецького до водно-спортивної бази « Спартак».

Свердловський масив

Мікрорайон започаткований для будівництва багатоповерхівок на місці приватних садиб Садків, названий за основною вулицею – Свердлова.

Поділля

Новий житловий район , закладений у 2003 році. Назва мікрорайону вказує на розташування Вінниці у Подільському історико-географічному регіоні України.

Тематика краєзнавчих дослідницьких проектів

Археологічна Вінниччина.

Замки вінницької області.

Події Національно-визвольної війни на території Східного Поділля.

Українсько-польське протистояння на Поділлі періоду війни під проводом Б.Хмельницького.

Вінницький козацький полк.

Релігійні конфесії Поділля в XVI – XVIII ст.

Іван Богун : полководець, стратег, людина.

Невідомі дослідники Поділля: Чеслав Нейман, Болеслав Поповський.

Владислав Побуг-Гурський, Ян Лазовський.

Данило Нечай- полковник брацлавський.

Максим Кривоніс - бойовий соратник Б.Хмельницького.

Поділля в складі Туреччини.

Подільські містечка: історія виникнення, розвиток і доля.

Середньовічна освіта міста.

Декабристи на Поділлі.

Вінницька гімназія в XIX ст.

Події Української революції на Вінниччині.

Подільські місцеві самородки-краєзнавці.І.Фурдик, І.Дорош,О.Коваль.

Гнат Танцюра, Явдоха Зуїха, Настя Присяжнюк – фольклористи подільської землі.

Культурно-мистецьке життя міста за Гетьманату П.Скоропадського.є

Шепель – ватажок подільських повсталих селян.

Громадянська війна на Поділлі 20-х років: причини, особливості, ватажки, регіони охоплення.

Голокост на Поділлі. Уроки трагедії.

Микола Леонтович, Кирило Стеценко, Петро Ніщинський- видатні композитори.

Громадянський подвиг Зої Ткаченко.

Почесні громадяни м.Вінниці.

Міжнародний фестиваль етнічної музики та лендарту « Шешори» («Артполе») на Поділлі.

Три храми-одна вулиця. Міжконфесійна толерантність: виклики і факти.

Історія вінницького футболу.

Історія вінницького музично-драматичного театру ім.М.Садовського.

Пісні 30-х років – музичний символ тоталітарної сталінської моделі життя суспільства.

П'ятисотенниці подільського колгоспного села.

Полікультурність на теренах міста. Єрусалимка: заняття, соціальний склад жителів, традиції побуту.

Традиційні подільські ремесла.

Освіта міста періоду модернізації. Становлення професійної освіти.

Вінниця мистецька. І. Грищук, А.Гайструк, О. Ковальчук .

Митці художнього слова Вінниччини.

Чародій українського гумору – Степан Руданський.

Лауреати Шевченківської премії – наші земляки: Євген Гуцал, Степан Колесник.

Хліборобська слава Поділля.

Науковці-подоляни зі світовим ім'ям: Л.Семполовський, Д. Заболотний.

Патріарх українського кобзарства Володимир Перепелюк.

Олімпійські висоти вінничан.

Спортивна слава вінницьких акробатів.

Тиманівка – село трьох музеїв.

Стежками козацької слави: Четвертинівка, Буша, Гайдамацький яр, Шаргород, Могилев-Подільський.

Осередки зеленого туризму на Вінниччині.

Подільські Хатині. Трагедія партизанських сіл Вінниччини.

І така була війна... Вінничани – учасники афганської війни

Революція Гідності в героїзм учасників АТО переросла...

Перлини Поділля.

Сім чудес Вінниччини.

Музеї Вінниччини.

Пам'ятки садово – паркового мистецтва Вінниччини: браїловський, чернятинський, печерський, немерчанський, антопольський, верхівський, ободівський парки.

